

1232

ДЛЯ

ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА.

ПОВІСТЬ

ЮВАНА ФРАНКА.

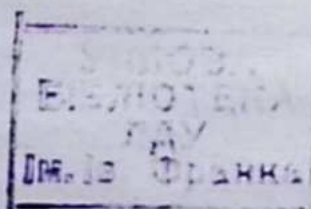

Львів 1897.

З друкарні Інститута Ставропігійського.
Під зарядом Йосифа Гузара.

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Кабінет франкознавства
ЛДУ ім. Ів. Франка
шкб. № 730
372417*

I.

В певеличкім, чистенькім і зо смаком прибранім салонику дві дами заняті живою розмовою.

Обі однакових літ, однакового показного росту, обі вродливі, в цвіті віку, обі вбрані добірно і зо смаком. Говорять між собою інтимно, інколи мимоволі понижуючи голос до таємного шепоту, хоч ані в салонику, ані в сусідніх покоїках, ані в сінцях нема й душі живої.

Одна з них, розкішно розвита брюнетка з блискучими, чорними очима, в цвітом молодости і здоровля на повних, рум'яних щоках, на чудово вкромених малинових устах, в маленькою ямочкою на круглому підборідю, що надавала їй ввраз жартовливої молодости і невинности,—се очевидно пані дому. Ніхто би по ній не пізнав, що їй 28 літ, що вона мати двойіх дітей, котрі ходять уже до початкової школи—так молодим, свіжим і непочатим видає ся єї лице, вся єї еластична, дівоча і чаруюча постать. В простім, а про те дорогім і елегантнім домовім убраню, вона дуже живо занята тим, що „робить порядок“ у салонику: винмає полотняні футерали в м'яких, коштовних меблів і в золочених рам зеркал та образів, уставлює сіметрично статуетки та оздобну посуду на комоді, придивлює ся і примірює, де би найкрасше стояти букетам в живих цвітів, що настромлені в делікатні вазоники в золоченого скла, розливають сильні пахощі на весь салоник. Упоравши ся з сим, підбігла до невеличкого, перламутром викладаного столика і накрутила старосвіцький металевий годинник, що довгий час без діла дрімав під хрустальним клошем. Одним словом, молода пані „виганяє пустку“ в сего саловика, котрий, очевидно, чимало часу стояв пустий, запертий. В коминку тріщить і гуде веселий огонь, що звільна оживлює, огріває заморожене повітря саловика, немов достроює єго до оживлених рухів, цвітучого лица і ровіскрених очей пані дому.

— Алеж Юлечко, — говорить вона дзвінким, дивно проймаючим голосом, — не робиж міні тої при рости, роздягни ся, присядь на хвилечку! Я занята, се правда, але так... знавш. така вже моя вдача, що ані хвилі не можу дармувати. Я би се могла і по обіді зробити, ну, але знаю, що ти міні сего за впе не приймеш.

— Щож знов, Анельцю! Аджеж власне задля того...

— Ні, ні, не кінчи, не говори міні нічогоісенько: задля сего чи за для того! — перебила їй господиня, притулюючи їй свою білу, пухку, маленьку ручку до уст і силою втискаючи єї на крісло. — Коли вже ти прийшла до мене, то на певно знаю, що не без причини. І добре зробила, що власне тепер прийшла, — додала по хвилевій мовчанці, підчас котрої єї приятелька знімала капелюх. — Мариня пішла до міста, діти ще в школі, можемо поговорити свобідно.

— Але твій чоловік, — з виразом якогось закл. потаня промовила друга дама, — аджеж він сьгодні має прийїхати, не правда?

— Власне, власне! — живо відмовила Анеля, — але аж вечером. Антось писав міні з Черемшля, що мусить там іще полагодити якісь формальности.

— Ну, то добре, коли так! Я думала, що з рана приїде, тим поїздом, що власне о девятій надійшов.

— Що ти мовиш! — скрикнула Анеля з жартовливим обуренєм. — Тепер уже пів до одинацяті. Як би був тим поїздом прийїхав, то вже би давно був у мене. О, я єго знаю! Він би не видержав так довго.

Уста і очи єї заблисели при тих словах напів жартовливим, на пів розкішним усміхом.

— Ах, так! Без сумніву! — сказала Юльця. — Вспокоюєш мене цілковито. А щоби перейти на те, що я тобі мала сказати — додала, мимоволі понижуючи голос, — то... може воно й нічого, може се так тільки... Але ти знаєш, яка моя натура. Нехай що небудь найменше, я зараз перелякаю ся так, що криї Боже.

Вираз єї лица, єї очи і ціла єї подоба, бачилось, потверджували правду тих слів. Все в ній проявляло ненастанний внутрішній неспокій, і то не хвилевий, але якийсь органічний, вроджений, що плив з недостачі рівноваги між поодинокими силами єї душі, між чутєм і волею, між бажаннями і спосібністю до їх заспокоєня. Хоч ровесниця Анелі, хоч не менше від неї вродлива і одягнена в елегантний візитовий

стрій, вона все таки виглядала о яких десять літ старшою від своєї товаришки. Її величезні русяві коси обвиті довкола голови, бачилось, пригнітали те низьке чоло, порисоване вже легенькими морщинками, те бліде, дрібне, доцвітаюче личко в блискучими очима, що раз у раз бігали неспокійно. Коли говорила, кінчики її уст тремтіли судорожно, а в руках мняла раз у раз наперфумовану батистову хусточку, Хто їй ближше приглянув ся, той мусів достерегти, що не любила ніколи довший час спочивати очима на однім предметі, що часто якимсь мимовільно, з привички озирала ся, щоби хто її не підслухував, і так само часто, машинально поправляла складки своєї сукні. Навіть в тих хвилях, коли сміяла ся, коли слова рвучим потоком пили з її уст, — навіть в тих рідких хвилях видно було якийсь вираз терпіння і тривоги на її лиці, щось таємне і принадливе мов загадка, а глибоке мов гірське озеро.

— А якже, а якже! — з усміхом щибетала Анеля, винймаючи з комоди велику срібну тацу з емаліованими на ній головками ангелків, що би то було, як би моя Юлечка не мала раз якогось страховинного прочуття, не переживала смертельної тривоги! Ну, ну, спокій ся, моя любочко, і скажи, аким прочутем ти знов мучиш ся?

— Жартуєш, Анельцю, — сумовито відповіла Юльця. — Щаслива ти, що можеш жартувати! Такий уже, видно, твій темперамент. Як я тобі завидую его! Ах, а я!... Ну, але сим разом, люба моя, не в прочутях діло. Бою ся дуже, щоб не було щось геть гіршого!

Легенька хмарка пробігла по лиці Анелі. Зупинила ся на середині покою, несучи тацу, щоби поставити її на столі, і пильно зирнула в лице своєї товаришки.

— Хочеш мене занепокоїти! — сказала і додала з усміхом: — Не знаю, чи се тобі вдасть ся. Знаєш, у мене нині щасливий день: муж по п'ятилітній неприсутности вертає до мене зі служби. Ну, так щож там таке, говори!

— Бій ся Бога, Анельцю, — скрикнула Юльця. — Як ти можеш таке говорити! „Хочеш мене занепокоїти!“ Хтось би міг собі подумати, що я завидую тобі родинного щастя і бажаю его затроїти!

— Хто знає! — сміючись вимовила Анеля. — По вас, старих самотницях, усього сподівати ся можна.

І поставивши тацу на столі, принесла велику коробочку і висипала з неї на тацу купу різнобарвних карток візи-

тових, білетів з бажаннями, запросинами і запитани, а потім супокійно, систематично почала розкидати по таці ті докази сердечного, рухливого і обіймаючого широкі круги товариського життя. З правдиво жіночою грацією розкидала їх так, що в тім ніби неладі видно було певну провідну думку, навіть певне певинне кокетство.

Юльця сумовито похитала головою.

— Встидай ся, Анельцю, встидай ся, що можеш щось подібне подумати про свою приятельку! Ні, на се я не заслужила!

— Ну але щож там маеш? що там дусиш у тій прекрасній головці? — сказала Анеля, цілуючи її в лице а потім в чоло, а відтак сідаючи побіч неї. — Я готова зі своєю роботою. Тепер говори!

— Я вже сказала тобі — мовила Юльця, беручи її за руку і похилиючи очи в низ, мов який влюблений хлопчина — сказала вже тобі, що се все може й не значить нічого. Стільки разів уже ми непотрібно трів жились... від коли ми розпочали сей нещасний інтерес...

— Ах, то певно знов Штернберг! — скрикнула Анеля.

— Розуміє ся, що не хто, як він. Сміє ся з мене, Анельцю, але мене раз у раз мучить прочуте, що той хитрий жид паробить нам іще великого клопоту.

— Сміє ся з того! — рішучо відмовила Анеля якимось зміненним, твердим голосом, голосом купця, що певен свої добре обдуманані купецької комбінації. — Що він нам може зробити? Камінь, котрий хотів би звалити на наші голови, поперед усім розтовк би его самого, а нас хто ще знає. Ні, Юлечко, з того боку я безпечна, з того боку не бою ся нічого.

— Ах, любя моя, — відказала Юльця — ніколи чоловік не може так обезпечити ся! Нераз найменша дрібниця, непередвиджений випадок може поцувати найкращі замисли.

— Ха, ха, ха! — зареготала ся Анеля сріблестим сміхом. — Алеж се ми знали з самого початку, моя Юлечко! Хто вовка боїть ся, нехай у ліс не йде. А тимчасом Бог дав, що доси нас вовки не зйїли. Аж тепер, коли ми вже майже зліквідували свій інтерес, коли всі акти зложено до архіва а кінці кинено в воду... Ні, Юлечко, поглянь на мене! Котра з нас більше різікувала? Котра могла більшої страти лякати ся? Признаєш міні певно, що я. А все ж таки раз

зваживши ся приступити до вашої спілки, я стояла сміло на своїм становищі, робила все, що тільки ми признавали потрібним і ані разу — правда? ані разу я не завагувала ся. Ну, скажи, чи не правду говорю?

— Героїня в тебе, моя Анельцю, о так, правдива героїня. Ще від дитинячих літ, від шкільної лави любила я тебе за те, подивляла тебе за те. Ах, і тепер тебе подивляю і завидую тобі твоєї незломности. Але признай, моє серденько, що і я не була перешкодою в цілій справі, що і я експонувала ся і наражувала ся, ох, тай ще й як. Аджеж увесь плян був мій. Добір спільників і агентів — мій. Навязане вносин — моє. Я була душею цілого підприємства, не правда? А коли я раз у раз трівожилась, раз у раз остерігала, коли я пераз навіть видумувала небезпеченства тамо де їх не було, то аджеж і се не вийшло нам на шкоду.

— Противно, Юлечко, противно! — живо мовила Анеля, знов єї цілуючи. — Ну, але скажиж, мій сторожевий журавлику, які се там чорні точки ти добачаєш на видокрузі?

Замість відповіді Юльця виняла з кішечі помняту телеграму і подала єї Анелі.

— Телеграма! — скрикнула Анеля троха зачудувана, і поспішно розвинула помняту картку. — З Филипополя! Від Штернберга! А він у Филипополі що робить?

А потім звільна, майже на пошепки прочитала отсих кілька слів, що містили ся в телеграмі:

„Komme mit Orient-Expresszug. Schicke weiteres Telegramm aus Budapest. David.“

Анеля поблідла. Сиділа недвижна і пальці єї, в котрих держала телеграму, затреміли судорожно і телеграма випала з єї руки на коліна. Погляд єї напружив ся, зіньки очей розширили ся. Гляділа перед себе, не бачучи нічого, гляділа в нутро своєї душі, шукаючи чогось, що помогло б їй розв'язати загадку заключену в тій скупій на слова, та очевидно грізній телеграмі В кінці, не находячи нічого, звільна обернула ся до Юльці.

— Що ж се значить? — запитала.

— Хіба ж я знаю? Чую тільки...

— Покинь ти ті свої чуття! — майже гнівно перебила їй Анеля. — Чому він вийїхав з Константинополя?

— Отсеж то власне питає!

— По що йїде Орієнт-експресом? Видко ся, що дуже єму пильно.

- Отсеж то власне мене трівожить!
- По що йіде на Будапешт? Чого єму там треба?
- Загадка цілковита.
- Чому не телеграфує виразно, що стало ся?
- Видко, що не чує ся безпечним.
- Так щож там могло стати ся?
- Отсе саме головне.
- Ні, не се головне. Коли сталося що небудь неприємне, то важно також знати, де саме стало ся: чи в Константинополі, чи може — — — А!

В тій хвили стало ся щось зовсім незвичайне, несподіване, щось таке, що в елементарною силою вірвало ся до сего тихого салоника, в лускотом розтворивши єго двері, впало до середини серед бовдурів холодного повітря, сильно піддуло огонь в комнику, так що палаючі поліна ватріщали і горючі вуглі повискажували геть на серед покою мов метеори, сполошило обох дам, попхнуло Анелю на середину і вхопило єї в якийсь скажений вир, в котрім нічого не було видно в поза сивого морозового облака, тільки чути було огнисті поцілуйі, оклики: „Антось!“ „Анеля!“ і вкінці довге, сердечне хлипанє, перериване спазматичним реготом.

II.

— Антось! Недобрий хлопчик! Як же ти міг во мною так поступити! Пишеш, що в ночі прийїдеш...

— Я вирвавсь у них! Вирвав ся швидше, ніж надіяв ся. І ось я тут! тут! тут!

І Антось покривав поцідуями руки, груди і уста своєї жінки.

— Та колиж ти прийїхав?

— О девятій.

— І тільки тепер приходиш?

— Служба, Анелечко, служба! Треба було людей запровадити до касарні, і здати рапорт у генеральній коменді. Добре, що й так швидко я уцорав ся.

— Недобрий хлопчисько! Недобрий хлопчисько! — віддувши губки повторяла Анеля, бючи його по руках, що ними Антось обнимав єї гнучкий стан, притискав до своєї груди.

Той „Антось“ або „хлопчисько“, се був високий, крепко збудований муштиналіт около сорока, з рідким уже, злегка шпакватим волосем, з рудавими вусами і такими ж бакками, при шаблі, в зимовім військовім плащі і в мундурі капітана австрійської піхоти. Лице єго, не вважаючи на приваки великої втоми і тільки що відбутої далекої подорожі, дихало здоровлєм. В сивих очах видніла ся доброта і лагідність, хоч бистрі і певні рухи свідчили про військову дисципліну, що війшла, так сказати, в кров і нерви.

Капітан Антін Ангарович вертав власне з Боснії, де пробув цілих пять літ у військовій службі. Відкомендерований туди з одним із перших відділів окупаційного війська він мав участь у всіх бійках і перестрілках, серед яких dokonано окупації і паціфікації того краю, відзначив ся при здобуваню Сараєва і пізнійше кілька разів у боях

в бандах „гайдуків,“ що волочили ся по краю, авансував в поручника на капітана, лишив ся добровільно ще три роки в військовій службі в Боснії з огляду на висшу плату і обіцяний йому дальший аванс і власне, по п'ятилітній неприсутности вертав назад до Львова, на лоно своєї сім'ї. Його приділено до львівського гарнізону, при найблизшим маєвим авансі його мали іменувати майором, а се значило пенсію, що сяк так забезпечить прожиток і будучину его сім'ї. Найсмільші, найгорячіші его бажання близькі були до здійснення.

— Так ось ти мінї! ось ти мінї! мій найдорожший скарбе! мов золото! жите моє! По тільких літах, по тільких трудах, по тільких небезпеках! — приговорював капітан голосом уриваним зі зворушення, все ще тулячи в своїх обіймах жінку, що раз хлинала з плачу, то знов вибухала сміхом. — Тепер я твій, тепер ніщо нас не розлучить.

І обоє сплетені раменами сіли на софі.

Тільки тепер капітанів зір побачив Юлію, що стурбована і збентежена стояла не знаючи що їй почати і очевидно бажала б була нечутно і незримо вифуркнути з сего щасливого гнізда.

— Halt, Regiment! — весело скрикнув капітан. — А се хто? — запитав обертаючи ся до жінки.

— Ах, я й забула представити тобі — Юльця Шаблицька, моя товаришка ще в пансіона. Юлечко, сей печемний хлопчисько — бачиш його? — в тими поганими вусищами, се є той Антось, про котрого я тобі ваторохтіла повні вуха.

Юлія злегка відклонила ся і зачала прищиплювати до волося капелюх.

— Herstellt! — крикнув капітан. — Положити капелюх! Сюди, на стіл! Сідати! Приятелька моєї жінки мусить бути й моя приятелька. Приятеля я мабуть визвав би на шаблі, але приятельку звиваю, щоби лишилася ся з нами на обід.

Юлія очевидно ще дужше заклопотана держала капелюх у руці і не знала, на яку ступити.

— Пане капітане, — промовила нарешті — дякую за ласкаві запросини, але сьогодні у панства такий день, що моя присутність буде зовсім не на місці. Справді...

— Gilt nichts! — відрубав капітан жартовливо грізним голосом. — Сьогодні я в такому настрою, що міг би обняти

і цілувати весь світ, і оту стару жидівку, що на Зарваниці продає варений біб.

— *Fi done!* Антосю! — перервала Анеля, даючи йому кляпса по рамени.

— А нехай мене твоя приятелька не визиває на отвертість! — відмовив капітан. — Скажи їй, витолкуй їй, що у мене нема ніяких викрутів, що опозиції не терплю. Слово сказало ся і клямка запала. Панна Юлія лишаєть ся з нами на обід і по всьому.

— Ха, ха, ха! Алеж вона не панна! Бачиш, і висмикнула ся тобі з під твого слова.

— Не панна! А щож вона таке?

— Чудесно б ти їй прислужив ся, як би вона для твоєї вподоби мала лишити ся старою панною.

— Не люблю старих паннів. Значить, вона замужна. Тим ліпше. Задержимо єї тут, поки нам єї муж екзакуції не надішле.

— Алеж ти знов зловив ся на полову, старий воробію! Пані Юлія вдова.

Лице капітана виявило велике, комічне розчарованє.

— Вдова? Ненавиджу вдів. Вдови — совн, се птахи що ворожать лихо. Чи хоче вдова йти до дому? — запитав обертаючи ся до Юлії.

— Думаю, що пан капітан — почала Юлія, все ще вагаючи ся, чи має пришилити капелюх до голови, чи покласти його на столі.

— Алеж с паном Богом! с паном Богом! — перервав їй капітан, а потім зірвавши ся з софи чемно поміг їй надіти плащ, взути калоші, віднайшов єї парасольку і стискаючи в своїх могучих долонях єї дрібну ручку мовив поважно:

— Даруйте пані отсе жартливе привитанє. Дуже жалю, що пані не були ласкаві лишити ся, але таки бачу, що ваша правда. Сьогодні я справді був би неможливим у чужім товаристві. Чи ви пані не гніваєте ся на мене?

— Алеж пане капітане! — протестувала пані Юлія.

— І відвідаєте нас пані?

— З найбільшою охотою.

— Але незабаром! Завтра!

— Коли міні тільки час позволить.

— Ніяких „коли!“ Ніяких „коли“. Коли пані завтра не прийдете, то буду се вважав знаком, що гніваєте ся на нас.

— Алеж пане капітане! Відки така думка?..

Прощаючи ся з панею Анелею Юлія шепнула їй до вуха:

— Як би що небудь було, то забіжу ще сьогодні вечером.

Анеля поцілувала єї і випровадила за двері.

Капітан тільки тепер скинув плащ, відіпняв шаблю і силкував ся в спокоїти ся після могучого вибуху чутя. Та се не було так легко. Сів на фотелі, трібував розглянути ся по салоні, та предмети скакали йому по перед очима, вливали ся в якусь сіру масу, покривали ся рожевим туманом, видавали якийсь чудовий гук, що сильно дуднів у єго серці, живійше поганяв кров у жилах. По кількох секундах капітан схопив ся з фотелю, пройшов ся кілька разів по салонку, а коли Анеля вернула з корідора, він в тій хвилині вхопив єї в обійми і почав покривати полілуями єї уста, очи чоло і волосе.

— Алеж дитино, задусиш мене! — пестотливо кричала Анеля. — Ну, так і видно, що в горячийшого клімату вертаєш. Давнійшо ти не був такий огнистий.

— Гніваєш ся? — шепнув капітан, щасливий, з запалевілим лицем, держачи єї за рамена і з близька заглядаючи в єї чудові, огнисті очи.

— Певно! — відповіла жартливо Анеля, закручуючи єго вуси, а потім легесенько сіпнувши посадила його на мягкій софі і сівши на єго колінах і обнявши його за шию і опираючи свою голову на єго рамени мовила: — Ну, але розповідай же міні, як тобі там поводило ся? Як ти там жив? як бідував? Аджеж ти й бідував, правда?

— О, нераз! Бували дні — Ну, та що там тепер про се згадувати, коли я тут, при тобі, при дітях — —

І урвав. Тільки тепер із уст єго вирвалось слово, що його без відома вже від кількох хвиль шукав у своїй памяти, розворушеній і обезсиленій напливом ріжнородних почувань.

— Анелько! — скрикнув з виразом справдішнього переляку на лиці, — а се що значить? Де діти?

— Ха, ха, ха! — засміяла ся Анеля, любуючи ся тим виразом єго лица. — Отсе міні батько! Пів години вже сидить дома і зовсім забув, що має діти, забув навіть спитати, що з ними діє ся! Ха, ха, ха!

— Анелько, бій ся Бога! — благав капітан, — не муч мене, а скажи, де вони?

— Пст! Тихо, — шепнула Анеля, прикладаючи палець до уст.

— Тихо? А се чому?

— Бо дітей побудиш. Ось тут у сусіднім покою вони сплять у колисочках. Власне перед твоїм приходом посали по фляшочці молока —

Капітан уже схопив ся, щоби бігти до сусіднього покою, та голосний, непогамований сміх, яким вибухла Анеля, зупинив його в розгоні.

— Ах ти леґейдо, леґейдо! І ти справді думав, що твої діти ще фляшочки ссуть, що все ще такі самі, якими ти їх лишив? Фе, встидай ся, ти стара дитино! Твої діти в школі.

— В школі? — скрикнув капітан, не тямлячи себе в радості. — А се від коли?

— Від осени.

— Як то, і ти міні нічого про се не писала?

— Ще чого не стало! Розсудливий батько і сам би сеґо догадав ся, що дітям уже пора до школи, а такий леґейда як ти може потішити ся несподіванкою.

Знамісь відповіді нові обійми, нові поцілуї.

— Значить, обоє в першій клясі! — радісно мовив капітан.

— Дуже перепрашаю, бо в другій, — строго відповіла Анеля. — Цесі вже шість літ минуло, а Михасеві на осьмий поступило. Я не хотіла надто вчасно засаджувати їх за книжку, та про те початків навчила їх сама, так що обоє прийнято відразу до другої кляси. А як хороше вчать ся! Учителі не можуть їх передо мною нахвалити ся.

— Ти мое золото! Ти мое щастє! Ти моя мамочко дорога! — шептав капітан притискаючи її до грудей.

Та нараз затих. Сльози, горячі сльози нескazanого щастя бризнули з его очей. Кинувши ся на софу і закривши лице руками він хлипав як мала дитина, коли тимчасом Анеля новими пестощами силкувала ся його успокоїти.

Не швидко її се повело ся, поки несподівана пригода не довела його знов до рівноваги. Отсе бачить ся йому, що крізь якийсь мягкий, рожевий туман радісного зомління, в яким він поринав десь глибоко-глибоко, неначе шпарка ластівка летить до него щось таємне, загадкове, невизначне, і нараз ось тут коло него розпливає ся в гомін, у солодку музику, що не мелодією, а словами долітає до его слуху.

— Мамо, а се хто плаче? — гомонять ті слова.

Капітан помалу підводить голову, обертає зір у той бік, відки почув голос. Дві пари чорних, блискучих дитинячих очей, на половину цікавих, а на половину зачудуваних, вдивляють ся в него. Ті очі розяснюють і оживляють два дитячі личка, кругленькі, рум'яні, чудовоохоросі. Хвилю стоїть загальна мовчанка. Дитячі сердечка б'ють ся живо-живо, прочуваючи, що тут робить ся щось незвичайне. Мати одним закоханим поглядом обіймає батька й дітей, а батько — Слова завмерли у него на устах, духу в грудях не стало, а коли в кінці отямив ся, коли вхопив обоє дітей у свої обійми, коли їх цілував і пестив і обливав слізми, то одно тільки слово міг вимовити і раз у раз повторяв те слово, о скільки лиш йому вистарчало часу між обіймами і поцілуями :

— Бачиш! Бачиш! Бачиш!

— Діти, адже се ваш татко! Бачите його? кликнула мати.

Коли нарешті капітан випустив хлопчика зі своїх обіймів, сей станув перед ним і вдивляючи ся в него промовив поважно :

— Так се ти наш тато?

— Ах ти невірний Томку! — скрикнув капітан. — А се по якому? Не віриш міні? Чи маю тобі се доказувати?

— А чогож ти плакав? — питає Михась.

Капітан розсміяв ся.

— А того, — відповів — що прийшовши до дому я не застав ані тебе, ані отсеї панночки.

— То ти за нами плакав? — запитала Цеся, що й оченят своїх не зводила в батька, сидючи у него на колінах і ось-ось готова була заплакати.

— Ми були би тебе дожидали, — розсудливо мовив Михась. — Учитель був би мене пустив зі школи, як би я був знав, що ти приїдеш.

— Як же се? То ти не знав, що я маю прийїхати?

— Знав

— О, ми давно знали, — підхопила Цеся. — Мама день у день говорила нам про тебе.

— Ходи, покажемо тобі в нашім покоїку табличку, що на ній ми вчислювали, кільки ще двів лишає ся до твого приїзду, — додав Михась.

— Та ось тітка Юля збаламутила вас.

— Я се знав, що вона нас одурить. І так се напевне говорила, що татко аж у ночі прийіде! Недобра та тітка Юля!

— Що се за тітка? — спитав зачудований капітан.

— Аджеж ти бачив її перед хвилию, — промовила Анеля.

— Ага, тота... твоя приятелька! Значить, вона часто буває в наших домі?

— О, день у день! — підхопила Цеся. — Чекай, покажемо тобі, яких нам забавок понадарувала. Міні прекрасну ляльку.

— А міні найбільше кармельків дає, — сказав Михась, — але я її не люблю.

— Чому? — поважно запитав капітан.

— Бо все міні щось такого наговорить, а потім покаже ся, що се неправда.

— Ну, чекай, ми її покараємо! Як вона сміє тебе дурити! — мовив батько с комічною повагою.

І почала ся розмова — ота люба, весела, розкішна гутірка в родиннім кружку, розмова ні про що, а при тім займаюча, свіжа для духа і серця, розмова, при котрій мовок спочиває, нерви дізнають лагідних, приємних зворушень, око впиваєть ся видом любих лиць, підхапує кожду зміну виразу, найдрібнійший рух коханих істот, а душа в кожній дрібниці знаходить нове, таємне жерело роскоші.

Нараз капітан схопив ся на рівні ноги і своїм звичаєм перескакуючи з веселого тону в страшенно розпучливий скрикнув:

— Процав я! Нещасливий! Уже по мні! Вже мене нема!

Діти аж поблідли в переляку. Михась ухопив батька за руку, немов хотів захистити його від якоїсь грізної небезпеки.

— Що тобі таке? — запитали всі разом.

— Я забув про найважнішу річ! — лементував капітан.

— Про яку?

— Аджеж я для вас із Боснії попривозив усякі подарунки.

— А деж вони? — запитала Цеся.

— В саквояжі.

— А де саквояж?

— У Грицька.

— Се що за Грицько?

— Мій вояк. Мій слуга.

— А деж він?

— Отож власне сего не знаю. Певно десь пропав, утік, дезертував і саквояж узяв із собою.

Цеся заломала рученята в розпуки, але Михась, усе ще держачи батька за руку, вдивлював ся пильно в его лице, бажаючи зміркувати, чи він жартує, чи на правду се мовить.

— Се не може бути! — сказав в кінці рішучо і пустивши батькові руку побіг до передпокою. Не минула й хвилинка, а з передпокою роздав ся его радісний окрик:

— Є саквояж, є!

І показуючи голову крізь відхилені двері, сміючи ся сердечно він кричав до батька: — А бачиш! Є саквояж! І по що було нас лякати?

— А Грицько є? — питає капітан.

— Грицька нема.

— Як то нема? Шукай добре, він там десь мусить бути коло саквояжа.

Привикши до послуху і не бачучи жартливого відтінка на батьковім лиці хлопчик цофнув ся від дверей і шев у передпокою. Всіх очі з напруженем повним таємної веселости обернули ся до дверей. По хвили показав ся Михась розчарований, в докором позираючи на батька.

— По що жартуєш? — мовив. — А от Грицька нема.

— Нема? Ну, а як ти думаєш, де він може бути?

Михась думав, та нічого не міг видумати.

— Ну, чекай, стрібуємо його покликати. — І вийшовши до передпокою капітан, вихиливши ся крізь двері, кликнув могутим голосом:

— Грицьку!

В тій хвилі дав ся чути якийсь лускіт і стук важких кроків, і ваким діти здужали отямити ся, показала ся в дверех здоровенна, по військовому вбрана фігура Грицькова.

— Мельдую покійно, пане капітане, що я є.

— А деж ти був?

— Мельдую покійно, в кухні

— А що робив?

— Мельдую покійно...

— Не мелядуй, говори по просту! Що робив?

— На сам перед сидів на лавці, потім приніс води, потім урубав поліс, потім... потім сидів на лавці.

— А хто велів тобі се робити?

— Там така Мариня є, пане капітане. Дуже остра шаржа. Ще острійша, ніж пан фірер Фухтіг.

Пані Анеля приснула сміхом чуючи ті слова, та капітан з найповажнішим у світі лицем екзаменував Грицька далі.

— Значить, недобра особа?

— Як оса.

— А горівку пив?

— Пив, пане капітане.

— А чим закусив?

— Хлібом і смаженою ковбасою.

— А хто тобі се дав?

— Та вона... та сама Мариня.

— То мусить бути добра особа?

— Як рідна мати, пане капітане!

— А ти сварив ся з нею?

— Сварив, пане капітане.

— А перепросив ся вже?

— Вже пане капітане.

— Ну, йдиж тепер і запитай єї, чи швидко буде обід, бо ми вже голодні.

— Слухам, пане капітане!

І салютуючи Грицько по військовому зробив півооборот на ліво. Та заким іще рушив до кухні, відчинили ся супротилежні двері салоники і показала ся в них Мариня просячи панство на обід. Грицько обернув ся, плюнув і мурмочучи: „Се дідько, не дівчина!“ — пішов до кухні.

Чув. № 38

III.

Обід був скромний, а про те протяг ся досить довго. Хоча капітан з дороги приніс досить заострений апетит, та тепер їсти не міг. Ситий був своїм щастем, тою теплою, погідною, тихою і такою оживленою родинною атмосферою, про котру марив там, на гірських бівуаках, серед босняцьких скал, у слотах і спеках і невгодах таборного життя, і пізніше в монотонній і сто разів скучнійшій гарнізонній службі. Те щасте далеке й бажане видавалось йому тепер сто разів любійшим, сто разів чарівнійшим, ніж его мрії. Лиця, постаті, голоси, слова дітей завершили той могучий чар. Відійжджаючи він покинув їх майже немовлятами, крикливими, що часто плакали і причинювали родичам багато клопотів та невгод. Він тямить, що тоді в глибині душі навіть рад був подекуди, що може вирвати ся с тої „дитинярні“, як звав своє помешканє. І в мріях его діти не грали видимої ролі, блукали десь мов бліді тіні; він думав про них більше розумом, теоретично, та не любив їх так, як любить ся живі, близькі серцю істоти. А тепер! Сам вид тих двох істот, у котрих він чув частинку себе, всего себе — тої гнучкої дівчинки з голубими очима і попеластим шовковим волосем, що в єї лиці він пізнавав свої власні риси, та без порівняня ніжнійші, благороднійші, що кожний єї рух наповнював його мимовільним подивом — вид того хлопчика, так непохожого на сестру, а так дивно подібного до матери, з виразом енергії на круглім лиці і на устах, резолютного і бистрого в рухах і з деяким відтінком дитинячого юмору в словах — той вид спинював йому віддих у грудях, наповняв його ненастанним восхитом. Сей восхит іще вбільшав его любов і пошану для жінки, для тої женщины не тільки чарівно вродливої, але також залізного, неподатливого характеру та високої інтелігенції, що полишена сама, з невелич-

кої половини его пенсії, яку міг їй посилати місячно, зуміла вижити, вдержати дім і так славно виховати дітей. Що були добре виховані, розумно, свобідно, без неволена їх дитинячої вдачі, що на розвиток їх інтелігенції, їх характеру і їх тіла з малку пильно вважала, се видно було с кожного їх руху, с кожного слова.

Всі ті спостереження, почуття і уваги куйовдили ся в капітановій голові, майже пригнітаючи его ум і тільки по тепенно, по-черзі доходили до повної его свідомости. А про те він чув себе незвичайно підохоченим і оживленим. Розмовляв, жартував, розповідав і уривав, сміявся і їв і очей не зводив із жінки й дітей. Бачилось, що в тій хвилині він хотів скупити в собі й пережити все те, що занедбав за так довгі роки.

Аж по обіді почув деяку втому. Природа почала допоминати ся свого права, перенатужені нерви почали відмовляти послулу, бажали спочинку.

— Хочеш лягти, Антосю? Заснеш на чверть годинки? — спитала жінка.

— О, ще чого не стало! Ти по чім таке думаєш?

— Бачу по тобі, що ти втомлений. Іди, я тобі покладу подушку на софі.

— Та яж не хочу! Що ти думаєш? Чи ж я засну тепер? — боронив ся капітан, котрому якомсь соромно було лягати й спати в таку хвилю.

— Заснеш, заснеш! — говорила лагідно та енергічно Анеля. — Ти втомлений. Ходи! Зрештою що тут з тобою балакати? Тут моя команда і я наказую. Allons, марш!

— Га, коли висша інстанція так каже, то годі! — сказав капітан і поцілувавши дітей в чоло а жінку в обі руді, пішов за нею до покою, де вже його ждала вигідна софка, вкрита білим простиралом, с подушкою в головах.

— Не роби церемоній, дитино! — сказала жінка, — ляж і спи. Я позамикаю, щоби тут ніхто тобі не перешкаджав. А як би тобі було чого треба, то задзвони.

І вийшла, гарна, легка як сонний привид, а єї слова були такі спокійні, свідчили про таку гармонію єї душі, що самі одні впливали освіжаючи і успокоюючи на все єї окружене.

Капітан іще стояв, слідячи очима за єї постатю, а коли щезла, вложив руки як до молитви і промовив:

— Боже! Чим я заслужив собі на те, що ти посилавши міні стільки щастя? Я, правда, терпів не мало в своїм житю, та інші терплять іще далеко більше. Терпіне не заслуга... Га, та видно, що й щасте так само не по заслугам мірять ся..

От так філософуючи він зняв військову блюзу і ляг горілиць на софі. Ах, як приємно! Якийсь супокій обняв його, розкіш наповнила его душу. Він зажмурив очі і трохи лежав так, розкошуючись тим станом на пів сонним, при котрому про те огник свідомости не гас, а тільки раз яснійше а раз слабше освічував усе навкруги. Та тільки круг той був малий, малий, хоть обіймав цілий світ, усе, що в тім світі було найкрасше і найлюбійше йому. Вся минувшипа, повна довгих терпінь, боротьби і невгоди, аж до вчорашнього дня включно, зсунулась у темну пропасть як лявіна і не полишила по собі ніякого сліду. Весь окружаючий світ пропав, не існував зовсім. Тільки жіночине лице ясніло над ним мов сонце, тільки діточі очі світили йому мов чудово блискучі зорі. Та скромна квартира, зложена з сальоника, трьох кімнат і кухні, розширювала ся в его уяві, робила ся якоюсь велитеньською святинею, якоюсь домівкою таємної, йому пріязної сили.

Поволи загасло почуте часу й простору, рожевий огничок свідомости замиготів і розплився незаметно, мрії перемінили ся в тихий, покріплюючий сон. Тай у сні почуте розкоші трівало далі, а коли огник свідомости — не той давнійший, а якийсь новий — знов замиготів на поверхноци его душі, капітан побачив себе малим хлопчиком, що грав ся в тій самій святині, про яку марив перед сном. У святині так тихо, так тепло. Якесь золоте божество дивить ся на него милостиво. Він чув, що під опікою того божества може грати ся свобідно, може бути беспечний. Чим же ж він граеть ся? Адже се величезний діамант, що яснів на чолі божества мов зірниця. Само божество дало йому сей неоцінений клейнот. Підскакуючи з радощів він підкидає ним у гору і ловить у руки мов пилку, кладе його в соняшнім проміню, що паде кривь вікно святині й золотим озером розливає ся ся у стіпівтаря. Діамант заломлює те проміне і кидає на супротивну стіну величезний весельчаний стовп, наповняє всю святиню весельчаним блиском.

Він знов підкидає камінь. Напоєний соняшним світлом камінь летить високо-високо, під саму стелю святині, пала-

ючі чудовним, сосяшним блиском. Він не може відвести очей від того блиску, стоїть мов остовпілий дивлячись у гору. Та тим часом камінь уже впав у долину. Ёго бренькіт о кам'яну долівку чути було виразно; чути було як покотився. Він похиляє очі, шукає по долівці за каменем, та не бачить його. Де він покотився? Ёго очі зачеркують чимраз ширші круги — каменя нема. Очі ошукані в своїй ожиданці починають блудити, шукати там і сям, без цілі й без ладу — каменя нема. Якась глуха тривога помалу будить ся в його душі. Що я наробив? Адже сей камінь — то цілий маєток! Де він? І він нахилиє ся до долівки, опирає ся руками на коліна і не вірячи своїм очам починає ще раз шукати в тім самім місці, що вже був пробіг очима. Каменя нема. Та се не може бути! Адже ж ось тут коло мене дзеленькнув адже ж не міг покотити ся далеко! А в тім — хто знає?

Він не сміє підвести очей, поглянути на божество, бо чує, що зустрів би його зір повний грізного докору. В святині починає темніти; золоте проміне, що ще перед хвилиною лило ся крізь вікна, щезло. Чути далекий грім. Тривога проймає його. „Я мушу найти той камінь, мушу, мушу, мушу!“ — миготить в его голові, і ті ненастанні миготи причинюють ему нестерпний біль. Він паде на вколішки, починає повзати гачки, напружувати зір — усе даремне. Бачить ся йому, що вже перешукав величезний простір, що стіни святині відсувають ся від него. Та ні, ось одна стіна, друга стіна, якась тісне, темне приміщене. Де би то впав камінь? Може під ту лавицю? Він зазирає під лавицю. Каменя нема, та біля першої лавиці стоїть друга, далі якась софа, якійсь фотель, множество фотелів, якісь шафи, комоди... Повно меблів. І скрізь треба зазирнути, всі треба повідсувати, бо певне десь там камінь закотив ся. І він напружує всі свої сили, починає відсувати, пересувати, перевертати меблі. Піт обливає його, духу не стає в грудях. Двигає величезні тягарі, курява душить його, і якась таємна сила не дає йому супокою, раз-у-раз гонить його: Шукай каменя! Шукай! Шукай!

— Алеж я не можу! — кричить він голосом роспукки, шарпає ся і — паде на підлогу.

Схоплює ся. А! то був сон! Він лежить, потом облитий, та не на підлозі, а на софі. Гуркіт коліс на вулиці був у сні далеким громом. Утома мускулів справила те б люще почуте, що буцім то чогось шукає ся і не може ся знайти.

Капітан лежачи всміхався тепер над своєю тривоگوю, що його у сні так мучила. Він читав недавно про сугестію. Адже ж се дуже похоже! Приспати умислові влади окрім одної, і сю одну якими механічними чи психічними стимулами пхнути в яким небудь напрямку — і в душі приспаного повстає якась ідея, якийсь розгін, що не находячи впину в духовних владах опановує чоловіка зовсім.

Коли він так думав, очі его вдивлювались у стелю, в стіни, в меблі спальні. Диво! Давньої роскоші, яку чув перед сном, тепер уже не було. Усе те навкруги него здавалось йому тепер якимсь чужим, незвісним. Правда, п'ять років — чималий час, можна було забути про краску, подобу, розставу меблів. Та сі меблі, що він тепер бачив, були майже нові, гарні, з естетичним смаком дібрані, дорогі. На стінах висіли гарні картини в золочених рамах і велике зеркало. Жінчина туалетка з еліптичним зеркалом видалась йому якоюсь істотою, що заблудила сюди Бог зна відки.

Поводячи очима по спальні, капітан запримічав чим раз більше подробиць і предметів, що вражали якимось чудно, завдавали его душі загадки, що їх зовсім не легко було розв'язати. Він нагадав собі живо, як скромно, як бідно була умебльована отся спальня тоді, коли він відійжджав у Боснію. Се ж, що він тепер застав — адже воно десь коштувало багато грошей! Адже ж окрім ліжок — слюбних, як він їх звав — не лишило ся ні однісінького старого мебля. Усе те було нве, усе далеко красше, пишнійше чим уперед.

Відки воно взялось?

Вже сама отся думка була скорпіоном. Капітан схопився, сів на софі і почав іще раз роззирати ся навкруги. Тепер уже нічому не призиравався, нічого докладно не бачив; зір его справлений був у внутро, в минувшину. Найперше він нагадав собі минутку зачудування, коли перед кількома годинами, увійшовши в каменницю, дізнав ся від сторожа, що его жінка живе не на третім поверсі, як давнійше, а на першій. Звісно, квартира на третім поверсі з різних причин була ненаручна, але ж перший поверх! Ріжниця кошту доволі велика! Він нагадав собі, що вже тоді мав намір спитати жінку, що воно значить, та те, що після того стало ся, скинуло йому з думки усе, усе, значить, і запит.

Далі він став нагадувати собі еї листи, писані йому в Боснію. Вона писала правильно що тижня, а іноді, коли

стало ся щось незвичайне, коли котре з дітей було хоре, то й частійше. Зразу вона жалувала ся, що з грошей, що їй прислав, не може вижити, що уриває собі на найпотрібнішим, щоби тільки прожити з дітьми. Правда, вона ніколи не вдавала ся в роспуку, не нарікала на долю, не винувала його нівчому, та єї спокійні, неначе здавлювані побоювання тим глибше кроїли єго серце. Він ходив як отроєний після єї листів, тим більше, що чув, що тепер нічим їй помогти не може, нічим потішити окрім обіцянок сподіваного авансу. Та після кількох місяців Анеля перестала жалуватись. Раз написала йому, що шукає якого заробітку, та коли він висказав ся скептично про єї пляни, перестала про се писати. Від тоді згадувала тільки принагідно, що перше сама собі була винна, що не вміла уладити ся, що багато грошей тратила непотрібно, що єї кухарка обкрадала і т. і. Тепер нужда навчила їйї економії і вона переконуює ся, що жити зовсім не так важко, як їй зразу бачилось. Грошей, що він їй прислає, стає їм на жите зовсім, і навіть ще лишає ся їй дещо. Якось пізнійше звістила його, що їй лучила ся дуже користна лекція гри на фортеп'яні. Від тоді звістки про економічний стан ставали чим раз рідші, скупійші, лаконічнійші. „Добре нам веде ся“, „рахунків тобі не посилаю, бо не хочу тобі голови клопотати“ - отсе були звичайні єї слова про сю тему, звичайно поміщувані десь у дописках, під кінець обширних справоздань про львівське товариське жите, про військових знайомих, про балі, процеси, случайї смерти й такі інші річи. В загалі за остатні два роки про своє домашнє жите, про дітей вона писала дуже мало, коли ж він їй се випоминав у листах, вона відповідала лаконічно в таким роді: „Що тобі маю писати? Ми здорові, раз-у-раз ізгадуємо тебе, зрештою незабаром прийїдеш і сам усе побачиш“. Не раз додавала, що не пише обширно для того, аби Антось вернувши до дому тим більшу мав несподівачку. Сю ціль вона безперечно осягнула до того, що капітан не тямив навіть, чи Анеля згадувала йому коли небудь про Юлію, свою товаришку, що, як показує ся, бувала у них майже щоденним гостем. Чомусь не сподобалась йому ота Юлія. Було щось скрите, трівожне в єї лиці, в єї очах, у всій єї постаті. Рухи єї якісь вимушені, голос ненатуральний. Порядкуючи свої вражіння капітан сказав собі, що та жінка виглядає так, немов би відвикала жити в поряднім товаристві. Який контраст з єго жінкою!

Та щож, контрасти притягають себе обопільно, а про свою жінку капітан надто високо думав, аби на хвилю міг допустити, що дає приступ до себе і до своїх дітей жінчині недостойній.

А про те все, хоч він не одно силкував ся витолкувати собі, в его серці лишило ся жало несупокою, тої тривоги, що може була ще відгуком тої страшенної тривоги, якої зазнав у сні. Він усе ще лежав на софі, курячи сигаро і дивлячись у стелю, коли се тихенько отворили ся двері — видно, що були відчинені вже перше, коли він спав — і ввійшла Анеля.

— Ти вже не спиш? — сказала — Лежи, лежи! Я сяду ось тут коло тебе, побалакаємо.

І с чарівним усміхом присунула крісло тай сіла. Він лежачи взяв єї руку і притулив до уст.

— Як же тобі спало ся?

— О, чудесно! А чи довго я спав?

— Може зо дві години. Тепер пів до четвертої, — додала вона, дивлячись на маленький, елегантний золотий годинник, котрий мала коло себе і котрого він давнійше у неї не бачив. Незривий скорпіон знов ворухнув ся в грудях у капітана на сей вид. Анеля вгадала его почуванє і сміючись ударила его по плечі.

— Ну, чого ти поблід? — скликнула зовсім свобідно. — Вже знов по давньому починаєш? Знов мене за щось підозриваєш, хоч сам не знаєш за що? Ей, ти непоправна дитино, ти!

Лице капітаново запаленіло від сорому.

— Прости міні, ангеле, — сказав він. — Я нагадав собі, що ти міні в листах так часто обіцяла несподіванки, коли верну домів І справді, я застав їх так багато... Усе тут таке міні нове, таке несподіване...

— І ти зараз подумав собі: тут мусить бути якась провина моєї жінки!

— Анельцю! — сказав капітан, знов з запалом цілуєчи єї руку, — як ти можеш таке говорити? Клену ся моєю честю, що се міні й на думку не впало. Адже ти знаєш, як я тебе люблю. Свого життя я ніколи так не любив. Підозривати тебе за щось нечесне, се ж значило би класти сокиру до коріння мого власного життя!

— Чого ж ти поблід, побачивши мій годинник? Кажи отверто! Стілько років ми не жили вкупі. Та перерва може

бути для нас точкою виходу в нове, щастливе життя, та може бути й темною, роззявленою безоднею, що нас на завше розлучить

— Бій ся Бога, жінко, що ти говориш! — крикнув переляканий капітан.

— Бачиш, що говорю без жарту, — відповіла Анеля. — Я мала час пізнати життя в його глибині, застановити ся над ним основно і прийшла до переконання, що коли між нами мають бути якісь тайни, якесь жерело обоїльного недовіря, то краще відразу розійдім ся, бо життя наше не буде життям, а мукою.

— Алеж моє серденько! Відки така бесіда? по що? Адже ти знаєш, що я не маю перед тобою ніякої тайни!

— І я не хочу мати перед тобою ніякої! — з запалом сказала Анеля. — Не хочу, щоби ти мене підозрівав. Коли маєш супроти мене який сумнів — скажи отверто. Чую ся такою чистою, такою правою, що не бою ся ніякого закиду, коли міні його отверто вискажуть.

— Анельцю, Анельцю! — скрикнув капітан, доведений до роспуки єї бесідою, — але ж пробі, нічого я тобі не закидав, ні за що не підозрівав, Бог міні свідок!

Ти поблід побачивши отсей годинник.

І відчепивши, вона подала йому годинник у руку.

— Придивись йому! Прочитай напис виритий на нім! Бачиш, що дарував міні його дід. Загнівав ся був на нас, коли я вийшла за тебе заміж, та нарешті таки дав себе перепросити.

— Значить, се він вам допомагав? — скрикнув капітан здивованим голосом, обводячи очима навкруги.

— Не за одно маємо йому дякувати, хоч ти знаєш, який він твердий. Надто великої щедроти закинути йому не можна.

Капітан аж тепер нагадав собі діда своєї жінки, старого, багатого вдівця. властителя кількох фабрик і кількох камениць у Кракові. В споминах капітана не займав той дід майже ніякого місця. Познайомивши ся з его внучкою Анелею у якихось далеких свояків у Львові, капітан наскочив на завзятий опір старого Гуртера — бо так називав ся дід. Він хотів йїхати до него в Краків, та Анеля відрадила йому, толкуючи, що присутність его погсувалаби справу, бо дід страшенно не любить військових у загалі. Вона сама обіцяла перемогти его впертість, і дійсно йїй се повело ся. А що

Анеля не мала свого маєтку, то Гуртер дав їй лиш тільки, кілька треба було на зложенє за мужа законом назначеної офіцерської кавції, додаючи, що коли вона йде за муж против его волі, то більше нічого їй не дасть. І в сім зміслі був написаний его перший і остатній лист до молоді пари, де була по-ślубна гратуляція с тим додатком, що би обоє від сьогодні перестали його знати, так як і він їх ані знати ані бачити не хоче, що би не важили ся до него писати ані в чім небудь на него числити, бо се чинило би йому тільки прикрість, і їх листи він мусів би їм звертати нечитаними. Зрештою бажає їм усякого щастя і доброго поведженя.

Ось і все, що знав капітан про Гуртера. Надто гордий і незалежний, що би просьбами, повзанєм впрошувати ся в его ласку, він сповняв точно его волю і не інтересував ся ним зовсім. Служба й жите домашнє забирали весь его час. Правда, Анеля часто с подякою згадувала про него, адже ж его дар будь що будь був підвалиною їх щастя.

— Він не лихий чоловік, розумний, і щирий, тільки чудний собі і твердий дуже — говорила нераз Анеля. — Там його в Кракові опанували баби богомілки, сліпі знаряди в руках Єзуїтів, що спекулюють на его маєток. Що нам нічого більше надіятись від него, про се я свято переконана.

І вони не надіялись. Жили як могли, поки врешті необхідність не розлучила їх на цілих пять років. То й не диво, що тепер капітан і з зачудуванєм і з полекшою в серці дізнав ся, що дід перепросив ся з Анелею.

— Ну, бачиш, бачиш! — мовив їй капітан з відтінком докору в голосі. — І чого ж тут гніватись і в патос впадати? Розуміє ся, мене дивувало. відки тут у мене така роскош. Перший поверх, зеркала, маґаґоні, медведі на долівці, золотий годинник — і моя скромна пенсія на вдержанє двох домів. Я хотів тебе розпитати, що се за загадка? Хібаж се якийсь проступок? Ну, та одно твоє слово розвіяло всі мої сумніви.

— Не будь надто лехковірним! — мовила Анеля, знов приймаючи строгий вираз слідчого судді. — Не клади надто багато на одно слово! Домагай ся доказів!

— Але ж Анеельцю, чи хочеш, щоб я провадив кримінальне слідство?

— Краще, щоби ти зробив се тепер, коли ще зір маєш ясний і думку невпереджену.

— Чи думаєш, що можу перемінити ся? — троха огірчений запитав капітан.

— Слухай, Антосю, — мовила Анеля сідаючи коло него на софі й обіймаючи його по за шню. — Не гнівай ся на мене за те, що тобі скажу. Люблю тебе, люблю своїх дітей— наших дітей, Антосю! Люблю над жите, мало що не сказала, над спасіне душі своєї. І власне через те, що люблю так кріпко, я б бажала, щоби ніщо не калямутило нашого щастя, яке може дати любов. Адже ж і ти сего бажаш?

— Хто ж би сего не бажав? — скрикнув капітан, притискаючи її до грудей.

— Слухай же, любий мій! Знаю добре, що тепер після твого повороту скорше чи пізніше дійдуть до твого слуху всякі сплітки і байки. Не сумніваю ся, що знайдуть ся такі, що в очи міні підлещують ся, а по за очи будуть кидати на мене болотом, будуть мене понижувати в твоїх очах.

— Анеля! І ти можеш допустити на хвилю, що я буду вірити підлим спліткам?

— Не хвались сильний своєю силою ані відважний своєю відвагою! — сказала хмарно Анеля. — Ні, любий, не говори сего! Що там казати про те, чи я допускаю, чи не допускаю! Розумний чоловік усе допускає і нічого не допускає. То ж ліпше завчасу запобігти можливості всяких таких допущень, якіб могли мене кривдити в твоїх очах.

— Як ти се розумієш?

— Витолкую тобі яснійше, про що річ іде. Не від сьогодні знаю, що лихі язики чорнять мене. Буцім то я заробляю гроші якимсь нечесним способом. Відки йдуть сі глупі сплітки, не зваю. Я не жила сими часами на великій стопі, не бувала так часто в товариствах, щоб могла про все дізнавати ся. С твоїх давніх приятелів мало хто тут лишив ся, та й ті дуже рідко в мене бували. То й не знаю, в чому мене обвинувачують. Поки річ ішла про мене саму, я не дбала про те зовсім. Доволі міні власного сумління, почуття власної невинности. Та коли ти вернув, то діло зовсім інше. Такі глупі сплітки можуть затроїти твоє жите, наробити тобі неприємностей, коли не будеш узброєний на їх опровержене. І власне сего я домагаю ся від тебе.

— Та коли ти мене впевняєш про свою невинність, то якогож міні ще свідка треба?

— Слухай, Антосю, — сумно промовила Анеля, — не кажи так. Чоловік не камінь. Можуть знайти ся річи дуже подібні до правди і свідчити против мене. Найперше дай міні святе слово, присягни міні на любов до наших дітей, що все, що тільки вчуєш против мене, скажеш міні до очей, нічого не скриваючи, ні в чім мене не щадячи, про все домагаючись пояснення!

— Анелю, пробі, трівожиш мене тим урочистим тоном! — скрикнув капітан схаплюючи ся на ноги. — Чи думаєш, що тут може виринути щось аж таке страшне та грізне, щоб аж..

— Нічого не думаю, тільки домагаю ся від тебе того, на що маю право. А бачить ся міні, що на твою отвертість маю повнісіньке право.

— А вжеж! А вжеж! Безпер-чнісіньке право!

— І обіцяєш міні, що будеш супроти мене завсїгди щирий і отвертий?

— Обіцюю на честь, на свою душу!

— І не мати меш передо мною ніякої тайни, хоча б ти міг догадувати ся, що єї виявлене буде для мене дуже болюче?

— Обіцюю! Хоча б я міг догадувати ся, що єї виявлене принизить мене в твоїх очах, зробить негідним твоєї любови.

— Сего не потребуєш і в думку покладати, любий мій! — мовила Анеля цілуючи його в уста. — А за обіцянку дякую сердечно. Будь певний, що я не надужию твого довіря.

— А я... я, скажу тобі по правді, не розумію добре, по що сі всі церемонії.

— Дай Боже, щоби вони були непотрібні! — зітхнула Анеля. — Та в усякім разі надію ся, що вони нікому не пошкодять. Ну, добре, се було б одно. А тепер друге.

І відчинивши шуфлядку від своєї туалетки, виняла з неї стару, засмальцьовану книжку, оправлену в полотно. Капітан знав добре сю книжку. То була рахункова книжка, що єї купив день перед своїм сльобом з Анелею і дав їй, щоби записувала всі розходи й приходи їх маленького господарства. Анеля дуже совісно день у день записувала в ній усі рахунки. Сю книжку подала йому тепер.

— Візьми і передивись мої рахунки. А ось квіти від купців і інших людей, з якими я мала які небудь грошеві інтереси за тих п'ять років. А ось у сій пачці листи, що приходили до мене. Прочитай тебе, передивись все те, розслідуй совісно кожду подробицю, кожду цифру, кождий папірчик!

— Бій ся Бога, Анельцю! На що сего? Вірю тобі й без того.

— Ні, я не хочу! — відповіла Анеля. — Розслідуй і потому вір або не вір. Дай міні слов', що задаси собі сю працю!

— Ну, коли воно доконче —

— Доконче. І то ще сьогодні!

— Га, нехай і так буде!

— Добре. Дякую тобі! Се буде для мене найкращий доказ довіря с твого боку!

І поцілювавши його в чоло Анеля вийшла лишаючи його самого з рахунковою книжкою, квітами і немалою пачкою пожовклих листів. Не можучи ще отямити ся в зачудування капітан якийсь час ходив по покою, поки врешті не доміркував ся, що его жінка остаточно має рацію і що вся отся незвичайна сцена є тільки доказом єї незвичайної любови до него, і вкупі с тим єї обачности й незвичайного розуму. А зміркувавши се він узяв ся совісно за рахунки й папери. Щоби йому не переривати праці, жінка принесла йому підвечірок до сальону і знов лишила його самого.

IV.

Після вечері в тіснім кружку—тітка Юля, на котру Михась раз у раз відказував, мов би прочуваючи се не прийшла — капітан почав збирати ся виходити.

— Хочеш іще йти? — спитала Анеля. — Куди?

— Треба заглянути до офіцерського касина.

— Може би ліпше було, як би ти не йшов?

— Але ж, моє серденько, взяли би міні се за зле, як би я не показав ся між товаришів. Зрештою і сам я рад би побачити старих знайомих.

— Ну, с тих старих знайомих не багато там застанеш. Хиба Редліха і — не знаю, кого би там іще міг ти подибати.

— Один Редліх стане за девятьох, — сказав поважно капітан, припинаючи шаблю.

— Ну, то бодай не барь ся там довго! — нагадувала Анеля. — Сьогодні в мене таке свято, що я не хотіла би й на хвилинку розставати ся с тобою.

— Я теж не дуже радо йду, Анельцю, вір міні, та що ж, не виходить інакше. Мушу. Знаєш, що наш військовий стан накладає на нас усякі обовязки.

— Ну, йди вже, йди! — сказала сміючись Анеля. — Ще хто скаже, що на старість зводжу тебе в дороги с обовязку.

Коли би капітан по своїм виході міг був заглянути в лице своєї жінки, був би без сумніву вельми зачудував ся. Лице те, перед хвилею таке погідне, ясне і енергічне, що так і дихало здоровлем і втіхою, тепер було бліде як у трупа, являло вираз якоїсь безмірної тривоги. Уста тремтіли судорожно, немов шептали якісь нечутні заклятя в слід за капітаном. У грудях не стало віддиху. Поборена якимсь таємним знесилем Анеля впала на крісло і кілька хвиль сиді-

ла недвижно, правдивий образ зневіря і рослуки. З того остовпіня пробудили її голоси а далі швидкі кроки дітей.

— Мамочко! Мамочко! — кликали діти шукаючи єї.
— Де ти мамочко?

Анеля сиділа в салоні, де було темно.

— Ось тут я! Тут! — обізвала ся вона. — Чого вам треба?

— Відчинивши на ростіж двері салону і впустивши до него широку струю світла діти ввійшли до салону і туплячи ся до маминих колін щебетали:

— Вже вміємо лекцію на завтра! Хочеш нас випитати?

— Завтра, любі мої! Сьогодні міні троха недобре.

— Мамочка нездорова? Мамочці знов не добре?
Бідна мамочко!

Цеся гладила Анелю по під бороду, Михась цілював єї руку. Анеля відвернула ся, щоби діти не бачили сліз, що бризнули із очей.

— Бідні мої дітоньки! — прошептала перемагаючи хлипанє, що дусило її в горлі. По хвилині перемогла себе і промовила:

— Завтра вас випитаю, а тепер ідіть спати!

— Ще не хочемо спати, мамочко! Позволь нам піти до кухні. Там є вояк, такий великий-великий, а такий смішний! Обіцяв нам розповісти казку, гарну-гарну, а не страшно, ні. Позволяєш, мамочко?

— Ну, йдіть, ідіть, та не сидіть міні довше як пів години. Через пів години прийду класти вас спати.

Та діти не дослухавши єї слів до кінця вже побігли, весело плещучи в домоні.

— Що з ними буде? Боже мій, що з ними буде? — важко зітхнула Анеля і знов потонула в задумі. Та по хвили випростувала ся, єї звичайна енергія почала брати перевагу над зневірем.

— Що має бути, нехай буде! Буду держати ся поки буде змога, а коли доведеть ся відпокутувати за свої вчинки, то відпокутую.

В тій хвилі почув ся легенький стук до дверей салону. Анеля схопила ся мов переполохана і відчинила двері.

— Се ти, Юлечко?

— Я, я, — шептала Юлія. Вона була обвита чорною хусткою так, що й лиця єї годі було розпізнати. — Я чула, як ти балакала в дітьми і як вони потому побігли. От я й

догадала ся що ти сама, то й зважила ся застукати. Не хотілось би міні зустрічати ся с твоім мужем.

— Його нема дома. Пішов до військового касина.

— Ти не повинна була пустити його туди, Ачелечко, — промовила Юлія з виразом трів ги на лиці.

— Годі було задержати його. Та чень Бог дасть, що якось воно минеть ся. Ну, а у тебе що чувати?

— Я прийшла заспокоїти тебе, моя голубко. Від Штернберга нема нічого більше. Як би було яке лихо, то певно би телеграфував.

— Спасибі тобі, Юлечко! І міні бачило ся з самого початку, що тут нема чого трівожити ся. Твоя правда, як би було яке лихо, то він би телеграфував. Випеш може склянку чаю?

— Спасибі тобі! Я тільки на хвилиночку. Втікаю як стій. Не хочу, щоби мене тут хто небудь бачив. А в тім і твій муж може вернути, міг би мене тут застати. Бувай здорова!

— Добраніч тобі, Юлечко! А як би лучило ся щось нового — —

— Ну, розуміє ся, розуміє ся, що заравісінько тебе завідомлю. Добраніч!

І Юлія тихесенько, зачинивши за собою двері щезла мов тінь. Ачеля пішла до кухні, де Гриць розповідав не так дітям як Марині якусь дуже веселу казку про війну kota з медведем і що хвиля викликував вибухи голосного сміху.

Коли капітан Ангарович прийшов до офіцерського касина, не застав там справді нікого звайомого. В касині було кільканадцять офіцерів. Декотрі грали в білярд, інші йїли вечерю, а при столі з часописями вела ся голосна розмова переривана вибухами сміху і енергічними військовими закляттями. Наблизивши ся до того стола капітан представив ся товаришам. Усі вже знали про его перенесенє з Боснії до Львова, декотрі бачили його рано при рапорті в генеральній коменді. Шумно і густо обступили його, стискаючи его руки, поздоровляючи його на новім становищі, бажаючи скорого авансу. Швидко капітан зробив ся осередком дуже оживленої розмови. Його розпитували про службові відносини в Боснії, про знайомих офіцерів, що там служили, дехто пригадував і свої пригоди в тім краю. Капітан замовив кіш вина, щоби випити „на братерство“ з новими товаришами.

— Чи поручник Редліх денебудь службі, що його тут нема? — запитав Ангарович.

— О, ні, швидко повинен прийти.

І справді, ще не принесли вина, коли появився Редліх.

— Про вовка помовка, а вовк тут! — роздався хор веселих голосів.

Редліх помалу, методично, не озираючися і очевидно привиклий до пануючого тут шуму і гамору взяв насамперед окуляри, без котрих на три кроки перед собою не міг видіти, а котрі тепер при вході в холодного повітря до огрітого покрилися густою росою і були цілком непрозорі, поклав їх на стілі, взяв плащ і шаблю, а відтак видобувши хустку обтер нею окуляри і вложив їх на ніс.

— Редліх, Редліх! — кричали товариші, — питає тут за тобою якась дама, мовить, що знаєш її здавна дуже близько.

Громовий сміх супроводив ті слова.

— Знаю досить дам, — звільна і задумчиво відповів Редліх, — та ні одна з них не потребує аж тут мене відпитувати. Кожда знає, де мене і без питання можна знайти.

— Але ж та дама, се я, старий друже! — скликнув Ангарович, кидаючи ся до него з простертими раменами. — Щож то, не пізнаєш мене?

— Антось! Старий Боснячисько! — скрикнув Редліх і оба приятелі кинулись один одному в обійми.

Принесли вино і ціле товариство подало ся до реставраційного салону. Шум, гамір, сміх, брязкіт склянок заповнив увесь салон. Почали ся тости зразу поважні, потім юмористичні, далі почали співати пісень, грати на фортеп'яні. Ангарович ходив по під руку з Редліхом занятий живою розмовою. Були товаришами що в шкільної лави, разом розпочали військову службу, разом вдали офіцерські екзамени. Було що споминати. Вони відсвіжували веселі і сумні пригоди молодости, сміючи ся в одних і в других. Час від часу кликано їх обох до спільного гурту, коли якийсь новий бесідник хотів повеличати ся тостом або вокально-музикальною продукцією. Вино замовлене Ангаровичем давно вже пішло шляхом усього минушого; він хотів замовити другий кіш, але гурт не пристав на се, заявляючи своє право і обов'язок угостити також зі свого боку нового товариша.

Панувала веселість загальна, щира, сердечна, яку тільки в військових товариствах так часто можна подібати. Капітан Ангарович так був провнятий, розігрітий і розентузіазмований нею, що зовсім забув про наказ жінки — вертати як найшвидше до дому. А зрештою хібаж се було можливе? Чиж були би його пустили? Гойдаючи ся на хвилах загальної веселости він чув себе таким щасливим, вдоволе-ним, свободним, як мало коли на своїм віці і в душі благо-словив нинішню днину як найщасливійшу, найбогатшу на приємні вражіння з усіх, які прожив до тепер.

Та в тім стало ся щось таке, чого ще перед хвилию ніхто б не був надіяв ся, що кождий в сему веселому товаристві був би вважав чимсь неподібним до правди або й зовсім неможливим, щось таке, що сьогодні, бодай сьогодні в тім товаристві не повинно було стати ся. Стало ся щось? Що таке? Ніхто може не міг би був вяснити се докладно. Немов би якийсь злосливий демон незримиими крилами перелетів понад това-риством. Немов би якась малесенька, огидлива мушка всли-знула ся до сего пристанівку радості і приязни, і літаючи понад головами вібраних тут і там забренила тонесенько-тонесенько, ледво чутно, та всеж таки так, що той бренькіт розбудив дримающий відгомін у серці кожного з присутних. І нараз щезла дотеперішня щирість і сердечність. Якась хо-лодна, сидувана атмосфера залягла в салоні: якісь уривані, таємні шепти переривали вибухи сміху; якісь скісні позирки стріляли то в сей то в той бік; якісь рухи незначні а про те зовсім недвозначні, якісь на око невинні півслівця літали з одного кінця салону до другого, немов сігнали порозуміння в якійсь справі, котрої ніхто не називав голосно. Що се значило? Від кого се вийшло? Яку мало мету? Сего ніхто не говорив, ніхто може не був би зумів ясно висказати. Та всі почували, що се було щось погане, неприємне, в най-вишній степені неприємне.

Капітан в першій хвилі не добачав нічого. Вино і ра-дість шуміли у него в голові. Та швидко його нерви, не-звичайно напружені і вразливі, почули якусь перемену в оточуючій товариській атмосфері. А коли се почуте дій-шло до его свідомости, він зачудуваними очима оглянув ся довкола. Ціле товариство було немов переменене. Ті, що ще перед хвилию стискали сердечно його руку і ваневнювали його про свою приязнь, тепер сиділи мов води в рот на-бравши, з усміхом примерзлим на устах, або ходили по са-

лоні якісь заклопотані, немов би бажали тікати відси геть і тільки для якогось десогит не могли осмілити ся вчинити се відразу. Молодші, гамірливі а по части вже п'яні стояли купками в сусідніх комнатах. Відтам до ушей капітана долігали відривки якихсь цінічних оповідань переплітані голосним сміхом. І що найдивнійше, від тих громадок так само як і від старших товаришів, що сиділи при столі або ходили по салоні, падали на него якісь підозрені, украдкою кидані позірки; его зір ловив якісь рухи на половину згідні а на половину проняті співчутем. І хоча ніхто не бокував від него, то все таки коли він наближував ся до якоїсь громадки, йому здавало ся, що там переминують тему розмови, що одні одним потаємно дають якісь знаки. Помалу але ясно і чим раз яснійше аж до фізичного болю в душі его виявляла ся та певність, що довкола него творить ся якийсь пустий простір, якась неприємна, душна, убійча атмосфера. Що се таке? Він не міг доміркувати ся, а про те чув, що се справляє йому велику прикрість.

Сів на софі в куті, щоби зібрати думки і поміркувати про своє положенє. Перша его думка була: а може се знов якась іллюзія? Може знов творю собі привид і опісля сам лякаю ся витвору свої уяви? Почав придивляти ся тим людям в боку. Щож, люде як люде. Сидять, ходять, розмовляють, курять сигари, пють, — у всьому тому нема нічого незвичайного. Правда, сей та той гляне на него косим оком. Ну, і чомуж тут дивувати ся? Аджеж він незнайомий їм, сьогодні перший раз знайшов ся в їх товаристві, то й придивляють ся йому. Може се троха нетактовно в їх боку, та все таки в тім нема нічого страшного. Держать ся вдалека від него, ніхто не наближуєть ся до него... Але ні, ось іде Редліх, що доси живо, хоча дивно притишеним голосом розмовляв про щось в кількома старшими і молодшими офіцерами.

— Чого так сидиш одиноко, старий приятелю? — окликаєть ся Редліх — сердечно як завсігди. Лід, що почав уже був намервати довкола капітанового серця, приснув відразу.

— Чую ся втомленим.

— Видко се по тобі. Чи не пора би нам іпвалідам до дому? Отсі прекрасні младенці ще й не думають іти, хоч уже одинацята. Але в мене завтра рано служба, то мушу виспати ся.

— О, і міні жінка веліла вчасно приходити — пригадав собі капітан.

— Ну, так ходімо!

Поодягали ся. Кілька старших офіцерів підійшло до капітана.

— Відходиш уже? Жаль, що не можеш довше лишити ся. Дуже нам було приємно.

А все те так холодно, таким силуваним голосом. І ані один і з них не візвав його, щоби ще лишив ся, ані один не запросив його, щоби частійше приходив до них. Капітан почув, що ледова шкаралюща знов починає стискати его серце. Молодші офіцери, заняті розмовою, жартами і піснями, зовсім навіть не прийшли попрощати ся з ним. Майже в слівах в очах покидав капітан пороги офіцерського касина.

— Що се все значить, Гнатику? — запитав Редліха, коли вийшли на вулицю.

Редліх ішов поруч него отуляючи шию ковніром плаща, мовчазливий, понурий, і бачилось навіть не розумів, про що його питають.

— Що таке що значить? — запитав капітана.

— Що се їм стало ся, що так раптом переіменили ся? Тут радість, щирість, приязнь, а раптом холод, церемонність, якісь шепти і косі погляди...

— Що тобі сниться ся, Антосю? — скрикнув Редліх. — Нічого такого я не завважив.

— Ти не завважив переімени в їх настрою? Се дивно! А прецінь і ти сам переіменив ся.

— Мій любчику, не уявляй собі нічого! Було маленьке охолодження, се правда, коли ми довідали ся, що у нашого полковника вмерла дочка. Чудесна дівчина. Всі молодші офіцери були в ній закохані.

— А так! — скрикнув капітан. — Ну, то так же міні й говори! Я вже почав було думати, чи не образив я кого чим небудь, що так нараз почали від мене сторонити.

— Але відкиж знов такі думки! Можу тебе запевнити, що що до твоєї особи — Редліх мимовільно вимовив ті слова з особливим притиском — усі вповні згоджують ся, що ти взірцевий офіцер, сердечний товариш, одним словом, хлопець з золотим серцем.

— Чи справді так думають? — радісно запитав капітан.

— Даю тобі слово чести. Можеш міні вірити.

— Але знаєш, одно мене дивує. Коли ми відходили, ніхто не просив мене, щоб я приходив сюди частійше.

— У нас нема сего звичаю. Се розумієть ся само собою, що кождий приходить, коли має час і охоту.

— Ну так, але завсігди приємного товариша в самої чемности просить ся, щоби лишив ся довше і приходив частійше.

— Марниця, братіку! Думаю, що в такої дрібниці не будеш висновувати ніяких неприхильних внесків про нових товаришів. А при тім думаю також, що семейне жите і службові обовязки, а може й маєткові відносини мало дадуть тобі часу і засобів на те, щоби часто відвідувати наше казино.

— Се може бути, — якось нерадо промовив капітан, — та все таки.. ти знаєш, як я дуже люблю товариське жите. А там у Боснії чоловік стілько нанудив ся, намучив ся, натерпів ся, що бажав би хоч троха відсвіжити свою душу в товариськім крузі.

— Сумніваю ся, чи се тобі вдасть ся, — мовив Редліх. — З наших давніх товаришів крім нас двох нема нікого, а в тих нових.. Знаєш, я й сам рідко буваю в їх гурті.

— А міні говорили, що буваєш що вечір, — завважив ущипливо капітан.

— Ну, то якийсь поет прудкий на пересаду мусів тобі се сказати, — процідив Редліх. — Противно, буваю досить рідко. Тут самі паничі, грають грубо в карти, пють по цілих ночах, ну, а чоловік бідолаха, куди там йому додержати їм кроку! Знаєш що, Антосю, — з незвичайним жаром промовив Редліх обертаючи ся до капітана, — раджу тобі в цілого серця, вчини так само і старай ся як найрідше бувати в казині!

Капітан зупинив ся на серед вулиці і видивив ся на високу, випростувану фігуру Редліха, що в якімсь дивнім заклопотаню старав ся не глядити йому в очи.

— Не розумію тебе, Гнатику, — промовив. — Перед хвилею ти запевняв мене, що всі мене огнисто полюбили, а тепер намовляєм, щоби як найрідше до них ходити.

— Бо се занадто багато буде тебе коштувати — викручував ся Редліх. — А в тім, коли ти багатий, коли маєш купу грошей і можеш їх розкидати..

В тих Редліхових словах було щось таке, що дуже немило вравило капітана.

— Гнате! — скрикнув він. — За кого ти мене маєш? Чи то я розбійник, чи фальшивник монет, чи може який касієр-утікач, щоб у мене були гроші на розкидуване?

— А коли їх у тебе нема, то що тобі на тім залежить, чи тебе просять учащати до казина, чи ні? І так будеш мусів дуже рідко вчащати. Аджеж і сьогодні ти висипав стільки грошей, що твоя жінка.....

— Ну, ну, досить тої проповіді, старий приятелю! Вже що там жінка буде мала міні сказати, те скаже і без тебе. Ну, та годі нам балакати! Отсе ми вже перед моєю домівкою. Знаєш що, Гнатику, надію ся, що зробиш міні тоту честь і відвідаєш мене в моім родиннім гнізді?

— З найбільшою охотою! — сквапно промовив Редліх. — Доси, що правда, я не бував у твоєї жінки — причин не потребую тобі вяснювати — —

— Іди, йди, старий грішнику! Ти повинен би встидати ся навіть згадувати про щось таке! — перебив капітан.

— Ну, та тепер, коли ти тут і запрошуєш мене —

— Без церемонії, без церемонії! Приходи до мене, коли маєш час і охоту, як до старого товариша!

Стиснувши щиро подану йому руку капітана Редліх салютував по військовому і за кілька хвилини щез у нічній темряві.

У.

— Ага, Анелечко! Бачу тут візитову карточку барона Рейхлінгена. Розповідж по міні, яка се у тебе була з ним історія?

Капітан і Анеля сиділи в салоні і розмовляли. Анеля занята якоюсь жіночою робіткою оповідала мужови про своє жите, про дітей, про старого Гуртера, а капітан слухаючи єї оповідань перебирав візитові карточки розкидані на срібній таці на столі. Нараз на одній елегантній, блискучій прочитав назву: „Waldemar Baron von Reuchlingen“ і затремтів так, немов би пожалив собі пальці кропивною.

— Історія у мене? З бароном Рейхлінгеном? — по-малу, немов шукаючи чогось у пам'яті повторила Анеля, спокійно дивлячись мужови в очі. — У мене з ним не було ніякої історії.

— Не було ніякої? — з зачудуванем запитав капітан. — Се не може бути! Пригадай собі добре!

— Що маю собі пригадувати? — ще з більшим зачудуванем відповіла Анеля. — По твоїм відїзді до Боснії барон був тут у мене раз чи два рази. Ага, памятаю, раз підчас моїх іменин упив ся і звів якусь сварку з офіцерами. Не знаю, про що їм там зайшло, досить того, що попсував нам цілий вечір і всі разом з ним мусіли вабрати ся до дому. Більше я їй не бачила його, а швидко по тім я довідала ся, що його також перенесено до Боснії.

— Гм, то така се була історія? Признаю ся тобі, що з того, що він міні говорив, я міг догадувати ся, що тут було щось далеко поважнїйше.

Вимовляючи ті слова капітан уже на половину вспокоєний поглядав на жінку. І нараз побачив, що при остат-

ніх его словах лице її покрила труняча блідість, навіть уста її поблідли, робота випала з її рук і ціла її постать подала ся, немов би зівяла або немов би дізнала якогось страшно болючого удару.

— Анельцю, що се тобі? — скрикнув капітан схватувши ся з крісла.

— Зажди, зажди, там хтось дзвонить! — прошептала Анеля, ледви не ледви підняла ся з крісла, покинувши на землю свою робітку, заполох і голку, і вибігла до сусідньої комнати. По хвили вернула, все ще бліда і тремтячи, але вже значно заспокоєна.

— Анельцю, ради Бога, що тобі є? — скрикнув капітан, тулячи в своїх долонях її руки, холодні як лід.

Вона сіла поруч него і важко дихала.

— Нічого се, нічого! — відповіла. — Знаєш, від якогось часу... мучать мене якісь страшні прочуття. Завсігди міні здаєть ся, що котре небудь із наших дітей — о мій Боже! — десь там перейіхав фіакер і що его несуть до дому с поломаними ніжками, з розбитою головою... Ох, аж подумати страшно! І власне в тій хвилі... те саме прочутє... мов кліщами... міні причуло ся, що до нас хтось дзвонить...

— Алеж успокій ся, ніхто не дзвонить. Діти вернуть вдоровісенькі! — запевнював їїїї капітан. — Бій ся Бога, як можна брати собі се так дуже до серця! Але ти може нездужаєш? Може се тільки такий прояв якоїсь іншої слабости?

— Ні, ні, я здорова цілковито, тільки часами на мене находять такі глупі напади.

— Ні, Анелечко, ні, сего не можна легковажити. Се можуть бути початки якоїсь грізної нервової хвороби. Як ти поблідла! Треба конечно засягнути лікарської поради.

— Не треба! Не треба! — живо відмовила Анеля. — Що міні лікар поможе? Скаже міні те, що я й без него знаю: треба супокою, вистерігати ся сильних зворушень. Нехай би сам стрібубав се вчинити!

— Ні, душе моя, доконче треба щось радити! Ади, ти доси не можеш прийти до себе. Напий ся води!

— Я вже пила. Спасибі тобі, любий мій! Міні вже зовсім добре.

І схиливши ся позбирала з долівки свої поровкидані причандали.

— А я — мовив по хвили капітан — признаюсь тобі до гріха. В тій хвили, коли ти побідла і почала тремтіти, я подумав, що мої слова про барона Рейхлінгена зробили на тебе таке сильне вражінє.

— Про барона? — в мелянхолійним усміхом мовила Анеля. — Вибачай, серце моє, але я вже навіть не тямлю, що ми про него балакали. В тій хвилі, коли та зачав міні щось оповідати про него, думка моя була зовсім де інде.

— Я хотів було написати тобі про свою стрічу в бароном і про свою розмову з ним, — говорив капітан, — та як раз того самого вечера після стрічі з ним я одержав від тебе лист, а в ньому була звістка, що дитина хора на одру і що маєш тяжкі гризоти, а на другий день рано я довідав ся, що барон уже не живе.

— Не живе! — скрикнула Анеля.

— То ти не знала про его смерть?

— Нічогосінько.

— Була з ним якась дивна і доси нев'яснена історія.

— О Боже! — глибоко зітхаючи прошептала Анеля, але в тім зітханю висказало ся радше якесь почуте облекшеня, ніж жалю. А по хвилі додала: — Такий молодий, гарний, маючий чоловік, такого знатного роду, такий вдоров, сильний — і що там йому стало ся? Чи хорував?

— Отож то власне, що ні. Застрілив ся.

— А! Може в любови?

— Сумніваю ся дуже. Послухай, нехай тобі розповім про нашу остатню стрічу. Се заразом в'яснить тобі, для чого я запитав тебе, яка се історія була між ним і тобою.

Анеля похилила голову над роботою і слухала спокійно. Її груди хвилювали мірно, може трохи сильніше ніж звичайно, але безперечно се був наслідок недавнього нервового припадку.

— Не треба тобі оповідати, який чоловік був барон, мовив капітан. — Золотий хлопець, але в практичнім житю ні до чого. Розпещений матірю, привиклий від дитини заспокоювати всі свої капризи, а при тім обік шаленої упертости в дрібницях він не мав ані крихти мужеської твердості і характеру в найважніших справах. Хто тільки перший раз його пізнав, мусів його полюбити, але кождий хто пізнав його близше, мусів від него відвернути ся.

Анеля мелянхолійно похитала головою на знак, що вповні згеджує ся з тим осудом.

— В часі, коли за для якихсь дисциплінарних провин його перенесли з Відня до Львова, мати його вже не жила. Говорять, що вмерла з гризоти за для його гулящого і розпустного життя. Їго маєток, колись дуже великий, був майже зруйнований. Правда, ще й тоді при ощаднім життю і поряднім господарованю можна було уратувати з него дуже показну фортуна, якої нам і нашим дітям дай Боже хоч половину. До полковника нашого полку і до цілого офіцерського корпусу разом з єго перенесенем до нас прийшло з Відня остережене і просьба, щоби ми опікували ся молодим чоловіком, не допускали його марнувати решту батьківщини, здоровля і честі, але втягаючи його до семейних кругів старали ся розбудити в нім охоту до спокійного, правильного життя, посвяченого праці і сповнюваню обовязків. Знаєш сама, що ми робили все, на що тільки була наша змога.

— Не дуже вам за се був вдячний, — докинула мимоходом Анеля з відтінком гіркости в голосі.

— Ну, про його вдячність нам було байдуже. Головно ходило нам о результат. І ми могли похвалити ся, що наслідки були такі добрі, яких ніхто й не надіяс ся. По році нашого менторства над ним хлопчисько понравив ся так, що найже годі було його пізнати, а й маєткові справи пішли далеко ліпше. Від його сім'ї одержали ми офіціальну подяку. Потім наш полк відкомендовано до Боснії, а барона приділено до іншого полку, що лишив ся тут. Що з ним тут дальше діяло ся, про се не маю ніякого виображеня.

— Я те тільки знаю, скільки тобі розповіла, — мовила Анеля якимсь приглушеним, беззвучним голосом не підводячи лица від своєї роботи.

— Рік тому назад був я на якийсь час відкомендований в службових справах до Мостару. Був зимовий вечір, коли по довшій авдіенції у свого шефа я вертав на свою квартиру. Проходячи перед густо освітленим шинком я зупинив ся на хвилю, почувши в середині крик, проклятя, стук ломаних меблів і брязкіт скла. В тім раптом відчинили ся двері і вилетів чоловік в офіцерськім мундурі, але без шаблі і без чако. Вилетів сильно випхнутий кільканацятьма руками, що зарав потім щезли і замкнули двері за собою. Сей чоловік був смертельно п'яний і був би неохбно впав у глибоке вуличне болото, коли б я не був спіймав його в свої обійми і не поставив на ноги.

— Пардон! — мовив до мене сей чоловік бачучи на мні офіцерський мундур і силкуючись випростувати ся незалежно від моєї помочи. — Я настолочив вам на нагніток?

Его голос охриплий від п'янтва показав ся міні знайомим. Я зачав придивляти ся его лицю, та в першій хвили не міг його пізнати. Він перший пізнав мене.

— А, *servus*, товаришу! — скрикнув ударивши мене по плечі. — Го, го, го, пан Ангарович уже й не пізнає мене?

— Барон Рейхлінген! — скрикнув я подаючи йому руку, та він не стиснув ві. — Що ж се с тобою дієть ся?

— Зо мною? Добре дієть ся. Бачиш, учу ся літати. Отсе власне вилетів я з отсеї буди. Га, га, га!

— Ти давно тут? Я нічогосінько не знав, що тебе сюди перенесли.

— Не знав? — скрикнув барон. — Не писала тобі жінка?

— Ані словечка.

— Го, го — кричав на все горло барон, — чудесну маєш жінку! Ангела а не жінку! Га, га, га! Такі ангели там залізними вильми толочать грішні душі в кипучу смолу.

— Бароне, — строго мовив я до него, — маю згляд на те, що ти п'яний і сам не знаєш що говориш. В іншим разі ти мусів би міні тяжко відповісти за ті слова,

— За ті слова? — кричав барон з п'яним сміхом. — За ті слова? Хиба я що сказав? Алеж братику, не гнівай ся! Сам мовиш, що я не знаю, що плету. А твоя жінка — го, го, *die ist ein solches Capitel*, про котрий треба би говорити по тверезому.

— Добре кажеш, — мовив я. — Що маєш міні сказати, кажи по тверезому, а тепер ходи спати.

— Хто? Я спати? — верещав барон. — Ні, брате, я не привик в таку пору йти спати. Але, але, — мовив нараз спокійнішим голосом, — позич міні 10 ринських! Як рав не стало міні дрібних, а сей драбуга ось тут не хотів міні кредитувати. Позич, не пожалуєш сего. Завтра віддам і ще в додатку розповім тобі гарну історію, яка притрафилася одному гарному младенцеві і одній ще гарнійшій замужній жінці, або радше соломяній вдові.

— Не потребую тобі додавати — мовив капітан до Анелі, — що міні кров ударила до голови при тих словах

сего нікчемника. Я видобув 10 ринських і даючи йому промовив: — Без жарту, бароне, краще би тобі подумати про спочивок.

— Завтра, завтра! — мовив барон хапаючи гроші. — Спасибі тобі, мій любчику! А знаєш, завтра так коло десятої запитай про мене ось тут у тій буді. Або мене тут застанеш, або тобі покажуть мою квартиру. А про гроші не турбуйся! Хоча мої любі свояки вziali мене під курателю, та я ще дам собі раду.

І знов повернув ся до шинку, та нараз зупинив ся і обертаючи ся до мене мовив:

— А може гідеш зі мною? Ходи, побалакаємо!

Я був пронятий таким обридженем до сего нікчемника і до тої брудної руїни, що аж стрепенув ся при його словах.

— Дякую тобі, бароне! — відповів я, — мушу поспішати до дому, маю ще роботу.

— Плюнь на всяку роботу! Ходи зо мною!

Та я вже пустив ся йти геть.

— Не хочеш? — слідом за мною кричав барон. — Чорт тебе бери! Обійду ся і без тебе. А завтра приходь, памятай! Довідаєш ся гарної історії про твого ангела, про твою кохану жіночку! Га, га, га!

Я втікав, немов би вовки за мною гнали, а той грубий, цинічний сміх усю ніч роздавав ся міні в ухах. Можеш собі подумати, яка тривога обхопила мене, який неспокій шарпав мою душу всю ніч. Яким правом сей нужденний п'явиця смів викликати твоє імя на тім місці і серед таких обставин? Про яку се історію він говорив? Що скаже міні завтра? Правда, знаючи єго хиткий характер я в гори міг догадувати ся, що се буде в єго боку якась підлість або глупа сплітка, та про те все таки — така вже мізерна людська натура — я дожидав слідуєчого дня неспокійно і в якоюсь нетерплячкою. Не вмінюй міні того в зло, душе моя, — додав по хвили, стискаючи ві руку — не для того я чинив се, немов би бажав почути про тебе щось лихого. Навіть на думку міні се не впало. В мойій душі клетотів гнів на барона. Я бажав побачити його тверезого і зажадати, щоби витолкував ся в того, що балакав по пьяному, а евентуально щоб усе відкликав і піколи потому не важив ся вгадувати про тебе в такий спосіб. В тій хвили почув я цілою своєю істотою, як сильно тебе люблю, яка ти міні дорога і близь-

ка і як болюче до глибини душі доторкає мене все те, що могло би хоч найменшу тільк кинути на тебе.

Анеля нічого не мовлячи вхопила при тих словах мужову руку, піднесла їй і притиснула до уст, а в тій хвилі груба, горяча слеза з її ока упала на ту мужову руку.

— Анелечко, що ти робиш! — скрикнув капітан. — Боже, ти плачеш! Що тобі?

І кинув ся до неї з розпростертими раменами, а Анеля голосно хлипаючи упала в его обійми.

— Дорогий мій! — мовила голосом, котрий переривало спазматичне хлипане, — як ти мене любиш! Який ти добрий, благородний!.. І чим я заслугую...

— Алеж успокій ся, дитино! — мовив капітан цілуєчи її чого, лице і очи, — чого тут плакати? Аджеж се мій обовязок. Коли б я поступив інакше, то був би нечесним чоловіком.

Треба було кількох мінут часу, поки Анеля успокоїла ся після сего нового нервового припадку і попросила капітана, щоби кінчив своє оповідане.

— Не багато вже лишилось міні до кінця, — сказав капітан сідаючи напротив Анелі. — Другого дня рано я одержав твій лист і під его впливом барон і ціле его панє балаканє відскочило на задній плян. Я вже зовсім не почував охоти бачити ся з ним і з острахом подумав собі, що коли тепер прийду до него, він певно поміркує, що я прийшов упоминати ся за позичені вчора гроші. От тим то я надумав перечекати кілька день, а тепер запитати тільки в звиснім шинку про баронову квартиру. Проходячи поуз того шинку в службовій справі я вступив до середини і запитав про барона.

— О, барон! — скрикнув шинкар. — Гарних нам баронів сюди насилають! Се не барон, се правдивий розбійник. Кілько я вже шкоди і клопотів мав через него, сего вам і не скавати. Ну, та вчора він дістав за своє! Зайшов собі с кількома угорськими вояками, почав їх ганьбити і нападувати — викинули його в шинку. По хвилі вернув, з раву держав себе спокійно, та потому ще дужше почав докучати тим воякам. Кинули ся на него, побили його страшенно, обдерли з плаща, шаблі, вафенрока і ледво живого викинули на вулицю, а самі повтікали.

— І щож стало ся з ним? — запитав я переляканий.

— Не знаю, — відповів шинкар. — Довго ще йойкав і стогнав на вулиці, та я боячи ся ще більшої галабурди, позамикав двері і вікна і не хотів нікого більше впускати. Потому вже нічого не було чути, здаєть ся, що поволік ся до своєї кватири.

— А деж его квартира?

Шинкар показав міні недалеко одинокую хатину посеред огорода і додав, що барон живе там сам тільки в однім во-яком призначеним для его послуги, та сей во-як сьогодні рано, ще досвіта, пішов кудись і доси не вернув. Певно барон післав його по ліки або по горілку.

Я пішов до хатини. Була позамикана. Зазираю кривь одиноке, яке в ній було, віконце — воно з середини засло-нене фіранкою. Пробую стукати до дверей, до вікна, кричу — ніхто не озиваєть ся. В кінці покликав я шинкаря і о-ба разом при помочи дрючка ми підважили хатні двері. В тісній, темній комнатці на долівці лежав барон, в подер-тій сорочці, в заболочених штавах і чоботях. З разу ми ду-мали, що спить, та відсунувши фіранку ми переконали ся, що се не був звичайний сон. В правій руці барон держав іще пістолет, а на правім виску видніла ся невелика рана ваткана вплившою скріплюю кровю помішаною з мізком. На долівці також була широка калюжа скріплюї крові. Паперів ані листів не було ніяких.

— Боже! — с переляком шептала Анеля, що зазира-ючи в собі дух дослухала до кінця се сумне оповіданє.

— Ось тобі вся моя повість про барона, — кінчив капітан. — Як бачиш, я не довідав ся від него нічого. Ко-ли мав яку тайву, то взяв її до гробу.

Анеля зворушена не могла ще прийти до себе і шеп-тала тільки заслонюючи собі очи руками:

— Страшенно! Страшенно! І так скінчити, так зги-нути! Боже!

— Справді, трагічна судьба! — с почутєм мовив ка-пітан. — Такий маючий чоловік, такий вродливий, мавши такі звязки, такі спосібности, і от що в него вийшло!

А помовчавши хвилию додав:

— Зараз тоді я хотів написати тобі про се все, та потому подумав собі: вона там бідна і так має досить своїх клопотів, по що маю ще дразнити єї нерви описом сеї істо-рії. Але а ргорос твоїх нервів, Анелечко! Ій Богу, я дуже неспокійний. Доконче мусимо щось подумати.

— І що видумаємо? — сумно відмовила Анеля. — Я знаю, одно могло б міні допомогти, та сего одного як равти не будеш міг зробити.

— А се що таке, скажи! Що би се таке могло бути, що валежало би від моєї спромоги і чого би я не хотів зробити для тебе? — в запалом скрикнув капітан.

— Може воно й не залежить від твоєї спромоги, — мовила Анеля.

— Ну, але скажи, скажи! — просив капітан.

— Знаєш що, любий мій, — мовила Анеля, обнимаючи його рукою за шию і тулячи голову до его грудей. — Від давна вже, зимою і літом, марила я про те, щоби покинути се місто і осісти десь на селі. Там мала б я супокій, якого тут ніколи не буду мати, а що найважніше, праця при сільськiм господарстві, котру в малечку люблю безмірно, відсвіжила би мої нерви, привела би мене до цілковитої рівноваги.

— Осісти на селі... провадити своє господарство, — мовив звільна капітан задумуючи ся, — ну певно, се було би не погано, хочи доси я нічогосінько не знав про твою пристрасть до сільського життя.

— Бо ти зовсім не пробував навіть дізнати ся про се, — сквапно підхопила Анеля.

— Може воно й так, моє серденько, може й так. О, я також радо пристав би на се. Я також здавна лелію в душі сей ідеал.

— Чи се можливо? — радісно скрикнула Анеля.

— Справді так. І маю надію, що колись вдужаємо справдити його.

— Колись?

— Ну певно, що не сьогодні ані завтра. Коли вийду на пенсію. Аджеж не думаю, щоби ти хотіла знов розстатися зо мною і сама йїхати на село.

— О ні, ні, ні! За ніякі гроші — скрикнула Анеля.

— А по другім, кудиж би ти поїїхала?

— Купімо собі фільварочок! — шепнула йому Анеля до вуха.

— Купімо! Kupi!ł bym wie!ł, a pieni!dze gdzie!ł!

— Як то „gdzie!ł“? Аджеж гроші маємо. А твоя кавція? Аджеж за таку суму можемо купити такий кусень землі, якого нам треба, і ще нам лишить ся дещо на те, щоби ввести в рух наше господарство.

— Алеж Анелечко! — перервав єї бесіду капітан. — Що про се балакати? Аджеж знаєш, що поки я в службі, то сеї кавції не можу рушити.

— О, так! Знаю се дуже добре. А доки будеш міг ногами волочити, доти не покинеш сеї проклятої служби і ідеал лишить ся ідеалом. Ні, краще покиньмо й думати про се все, — мовила з виразом гіркости і знеохоти. — Я так і знала, що моя розмова с тобою про се діло не припасть ся ні на що.

І відвернула ся надувши губи, тільки руки єї швидко рушала ся працюючи голкою.

— Дивна ти, мое серденько! — мовив капітан, котрому якось не містили ся в голові ті наглі скоки жінчиної фантазії. — Так чогож хочеш від мене?

— Нічого не хочу! Роби що знаєш! — гнівно відповіла Анеля.

— Ти вже гніваєш ся. А прецінь же ти ще й не вняснила міні докладно, що по твоїй думці слід би було зробити!

— Аджеж бачиш, що я хора, що у мене нерви розстроєні! — енергічно мовила Анеля.

— В тім то й клопіт, моя рибонько, що розстроєні.

— Ще раз тобі говорю, що поки будемо жити тут, у Львові, не буде міні ліпше а буде що раз гірше, Чую се, що тільки на селі, десь у глухій, відлюдній закутині могла б я віджити і віднайти свою свободу.

— Се дуже можливе, — мовив капітан.

— А коли так думаєш і коли мене любиш, — мовила в незвичайним ожчвленем Анеля, — то прошу тебе, зроби се для мене! Покинь отсю свою службу, подай ся на пенсію, відбери кавцію, купімо собі фільварочок десь у горах посеред лісів і йідьмо геть відси, геть на завсігди!

— Алеж дитино! — скрикнув капітан, — чи думаєш, що се так легко зробити?

— Все можна зробити, коли хто хоче, — с притиском мовила Анеля.

— Ну, вийти на пенсію, на се певно богато часу не треба, се можна би зробити і завтра, — мовив вагуючи ся капітан.

— І зроби се, зроби, любий мій! Прочу тебе з цілого серця!

— Але ж кілька то буде тої пенсії. Чи вистане нам на жите, на виховуванє дітей?

— Не бій ся, вистане! — мовила Анеля. — Вже я все обчислила, побачиш. А чи маю тобі сказати ще один секрет?

— Ну говори, говори, моя ти кізонько уперта!

— Я вже навіть вигляділа фільварочок як раз відповідний для нас. Серед гір, а не далеко місточка, де наші діти могли би ходити до школи. Будинки господарські досить добрі, деревляний домок зовсім таки гарний, 30 моргів орного поля, в тім числі 3 морги огорода, дальше 20 моргів чудової гірської сіножати і 150 моргів пасовиска разом в лісом. Прекрасний фільварочок, немов сотворений для нас. А знаєш яка ціна?

Капітан зацікавлений дивив ся на неї. Незвичайне, горячкове оживленє, яким вона була пронята, затрівожило його тим більше, що єї плян від разу показав ся йому фантастичним і зовсім не відповідним до єї практичної вдачі. Та він ні в чім не хотів їй перечити, зовсім розумно міркуючи, що пізнійше, коли Анеля успокоїть ся, то й сама критичнійше почне глядіти на сєй свій плян.

— Знаєш, яка ціна тій перлині? Пять-ти-сяч-ренських! Пять тисяч! Очи зажмуривши можна дати. А на тім ґрунті можна держати кільканацять штук худоби. А на літо можна ще від сусідного дідича виарендувати величезну полонину за дешеві гроші і випасти 20 штук волів і наробити десять оборогів сіна. Ні, Антосю, се правдивий скарб!

А коли капітан нічого не мовлячи все ще не перестав уважно вдивляти ся в неї, вона сквапно, вся тремтячи зі зворушеня, говорила дальше:

— Покинеш військову службу, відберемо кавцію, купимо маєтність і зараз виберемо ся на село. І дітей заберемо відси. Маю свояків у Вадовицях. там будуть мати добру опіку і дозір, нехай там ходять до школи. А ми візьмемо ся до праці, до господарства, чи так? Гвоя пенсія на разі буде йти на вклади в господарство, а коли дечого доробимо ся, то можна буде робити в неї невеличкі ошадности. Чи так?

— Так, так, — механічно мовив капітан.

— Значить, похваляєш мій плян?

— Цілковито.

— Пристаєш на него?

— З цілого серця.

— Ну, то добре! Гарно! Чудесно! Як же я люблю тебе, голубе мій! А в такому разі знаєш що? Іди зараз, там у спальні на моїм столику знайдеш перо, папір і чорнило і напиши подане до генеральної коменди.

— Подане? Яке?

— Подане, що виступаєш з активної військової служби.

— Зараз? — здивував ся капітан.

— Ну, аджеж ти згодив ся на мій плян?

— Так, але ченьже ще не горить, не маємо чого так квапити ся. За кілька неділь маєтність не втече, а в тім хто ще знає, чи при докладнім огляді вона нам сподобаєть ся? Треба би оглянути її з яким тямущим чоловіком. А за кілька неділь я можу одержати висший аванс і в такому разі наша пенсія також буде висша.

— А, так! — майже крізь сльози мовила Анеля. — Так тобі аванс, мізерне підвишенє пенсії більше в голові, ніж мій супобій, моє здоров'є, моє житє. Такі то ви всі мужчини! На устах у вас усе: люблю, люблю! а коли прийдець ся доказати сю любов бодай якимсь найдрібнішим ділом, то зараз у вас готові тисячні огляди, причини, застереження та докази.

— Ти несправедлива, Анелечко, — поважно мовив капітан. — Бог міні свідок, що я готов усе зробити для тебе, а коли хотів заждати на аванс, так се тільки в тій цілі, щоби тим ліпше забезпечити долю твою і дітей. Та врештою, коли так доконче хочеш — —

— Доконче, доконче! Зроби се для мене!

— Добре, йду і зараз напишу подане.

І з виразом резігнації на лиці капітан пішов до спальні, лишаючи Анелю саму...

VI.

Ледво вийшов, до дверей салону почув ся легенький, звисний нам уже стук і зараз по ньому, осторожно підхилиючи двері, тихесенько всунула ся пані Юлія.

— Добрий день тобі, Анелечко! — мовила притише-ним голосом.

Анеля, що ще не охолола з вражів перебутих перед хвилию, сиділа знеслена, бліда і майже в нетямі. Почувши сей голос схопила ся раптовно перелякана і скочила до Юлії.

— Га, се ти! Ну, щож чувати?

— Все пропало! — мовила Юлія і немов зломана впала на крісло.

— Що стало ся, говори!

— Ох, не можу! Духу не стає. На, маєш, читай!

І подала Анелі аркуш газети, де синім оловцем зачерк-непа була ось яка телеграфована новинка:

„Будапешт д. 10 грудня. Сьогодні увязнено тут на телеграфічну реквізіцію львівської поліції якогось Давида Штернберга, що власне крибув поспішним поїздом із Константинополя. Штернберг видавав себе за купця, що веде торгівлю зі східними краями. Які пі озріня були причиною его увязнення, доси не відомо. Штернберг вийхав зараз під ескортою до Галичини“.

Анеля довго, безмірно довго відчитувала сю телеграму. Їй здавало ся при кождім слові, що ковтає цеглу, що ду-сить ся і що слідуячого вже ніяким способом не здужає проковтнути. А коли прочитала все до кінця, то їй видало ся, що нічогосінько не зрозуміла, що всі слова мов споло-

хаві миши в клітці порозбігали ся з природного порядку і помішали ся в такий хаос, що ніякого зміслу не можна було з них видобути. Йій захотіло ся ще раз прочитати сю телеграму, а потім ще раз, навчити ся ві на память, а крім того будило ся недовіре, чи се не сон, одні із тих страшних снів, які в остатнім часі мучили йійі досить часто.

— Ну, що ж думаєш про се? — запитала пані Юлія.

— Що я про се думаю? — мов неприкаянна повторила Анеля. — Що думаю про се? Про се? — повторяла тикаючи пальцем в газетярську новинку, і звільна віднаходячи свою давню певність. — Думаю, що се дурниця.

— Дурниця? Що Штернберг арештований?

— Що ж, Штернберг займав ся ріжнородними справами і в кожній справі міг накаламутити. Тут нема нічого неможливого, — значить, єго увязнене не конче мусить мати звязок з нашою справою.

— Не конче мусить, — мовила Юлія, — се так. Та міні здасть ся, що таки має. Не даром він телеграфував міні в Филипополя.

— І дурницю зробив, бо сею телеграмою сам себе зрадив, показав поліції, де має його шукати.

— І справді! Мій Боже, яка неосторожність! — скрикнула Юлія.

— Але знаєш, — живо мовила далі Анеля, — та сама телеграма дає міні також доказ, що увязнене Штернберга не має ніякого звязку з нашою справою.

— А се яким способом?

— Аджеж подумай собі! Поліція шукає Штернберга, значить, має на него підозріня, має в руках якісь нитки, що ведуть на слід єго справок. Коли би се була наша справа, то очевидно були би ми вже мали візити ц. к. властей, були би вже нас покликали до протоколу.

— Боже! — скрикнула Юлія, котрій при самій згадці про протоколи зробило ся недобре.

— Заспокій ся! — мовила Анеля. — Аджеж доказую тобі, що твоя тривога зовсім безпідставна.

— Ох, моя Анелечко! — стогнала Юлія — не можу зміркувати, чи твої докази правдиві, чи ні, та сама думка про ті... страшні... протоколи... Ох, не можу спам'ятати ся!

— То зле, Юлечко, — поважно мовила Анеля. — Хоч і яка неприємна ся думка, а треба з нею освоїти ся, треба

приготовити ся на всякий випадок. Поперед усього всякі папери попалити!

— Не маю ніяких. А втім для всякої безпеки ще раз перешукаю всі комоди і шухляди.

— І я зроблю те саме. А по друге треба собі добре уложити всю справу. Про се ще побалакаємо, коли мій муж вийде з дому. Тільки заспокій ся!

— Знаєш що, — мовила Юлія, — піду тепер на хвиличку, а коли твій муж вийде, я знов сюди забіжу.

І забирала ся виходити, коли втім відчинили ся двері і ввійшов капітан. Він довго не міг прийти до себе по розмові з жінкою. Вона робила ся для него чим раз більше загадковою і незрозумілою. Єї цвитуха, майже дитиняча постань — і єї нервові припадки якось не могли погодити ся в єго голові. В своїх листах Анеля ніколи не згадувала про ті припадки, ані словечком не жалувала ся на них, але противно, завсїгди запевнювала його, що здоровісенька і навіть сама собі дивує ся, що так доси цїте здоровлем. Правда, могла се писати щоби не турбувати його, та з другого боку страх за дітей доведений до манії і до істеричних нападів не міг появити ся нині ані вчора, мусів піднимати ся і дужшати поступенно від довшого часу, а в таким разі годі навіть подумати, щоби не відізвав ся ні найменшим відгуком у єї листах. Дивним і загадковим видав ся йому той натиск, в яким спонукала його виступити з військової служби, а єї плян осісти на селі і віддати дітей до св'яків у Вадовицях був по просту суперечний с пересадною дбалістю про тих дітей. А про те все се взяте разом дуже турбувало капітана. Будь що будь, а факт сильних нервових припадків у Анелі був фактом і сам єї плян осісти на селі і віддати дітей у чужі руки свідчив про якийсь розстрій в єї думках і чуттях, про якусь хворобу, про якесь захитанє нормального стану єї душі.

Ввійшовши до спальні і сівши при столику капітан зачав як міг найспокійнійше і найуважнійше обмірковувати се все, силкуючи ся вяснити собі все що бачив і чув і уложити собі якийсь розумний плян дальшого поступуваня. Анеля без сумніву хора, хоча єї організм цїлком здоров. Щож се за хвороба? Обяви, яких власне був свідком показують, що хвороба тягне ся вже довший час. Всяка довша хвороба, навіть спеціально нервова, була би вчинила більше або менше значний розстрій в Анелінім організмі, була би без

сумніву відгукнула ся на єї апетиті, на сні, на травленю і т. д. А тут нічого такого не видно. Значить, або маємо діло з якоюсь хворобою тісно психічною, що має своє гніздо в якимсь незначучім мізковім центрі і не має впливу на звичайні органічні функції — адже медицина знає такі хвороби! — або може...

Капітан згадував Анеліні листи писані, особливо в остатніх роках, з найбільшим супокоєм, холодно, троха навіть купецьким або репортерським тоном, розумно і ясно; той холодний тон набирив тепла і красок і живости тільки в тих уступах, де була мова про дітей і про него. Ні, жінка духово недужа, жінка с психічною хворобою не була би в силі писати такі листи і то так часто і правильно. Може би якийсь час могла утаювати свою хворобу, але швидше чи пізніше, мимо єї волі і без єї відома єї хворобливий духовий стан був би проявив себе якимсь словом, якимсь логічним скоком, якимсь реченем або оповіданем. Капітан напружував свою пам'ять, та не міг знайти нічого такого, що би вказувало йому в жіничних листах якусь хворобливість, хоч читав їх з великою увагою і перечитував по кілька разів.

Він любив Анелю всею душею, з молодечим запалом, особливо тепер, по повороті в Боснії; чув, що певність єї хвороби була би для него страшним ударом, та про те. совісно розбираючи свою душу чув, що не скривав би перед собою ані найменшого спостереження, яке би свідчило про єї хворобу. Та таких спостережень у него не було крім тих загадкових випадків підчас єго оповідання про барона Рейхлінгена. Про барона! Якась тривожна, болюча думка мигнула в капітановій голові. Чи ж мав би істнувати якийсь зв'язок між тим оповіданем і Анеліними нервовими випадками? І який? Чи мала би на дні єї душі скривати ся справді якась історія з бароном? І яка? Але ні, се не може бути! Анеля так щиро, так спокійно, без ніякого замішання, з такою дитячою невинністю впевнювала його, що ні про яку історію нічого не знає, що противне припущене було би влочинном, святотатством сповненням на єго любові, на єго домашнім щастю. Ні, ні! Між оповіданем про Рейхлінгена і Анеліною хворобою нема ніякого зв'язку! Інакше мусів би припустити, що вона бреше, грає комедію і то грає з незрівняним майстерством. Сама думка про се наповнювала його обуренем, тривогою і обридженем і він відтрочував сю думку

від себе всею силою своєї любови.. А втім якаж би се могла бути історія, що сама згадка про неї могла би проняти Анелю таким переляком? Капітанова думка жахнула ся летіти в безодню огидних здогадів, де надто не було ніякої надії зловити якийсь конкретний факт. Ні, ні, ні! Анеля була недужа, небезпечно недужа, тим небезпечнійше, що стан і причини її хвороби були зовсім загадкові. Треба буде як найсквапнійше засягнути лікарської поради, а тимчасом робити все що можна, щоби вдержати її душу в спокою, омилити непотрібні подразнення, достарчувати їй розривок, чинити приємність. Поперед усього треба сповнити єї бажанє і написати просьбу до коменди, щоби увільнила його від служби. Вона майже випхнула його, щоби писав ту просьбу. Очевидно єї горяче наставанє на те, щоб він як найшвидше виступив зі служби, є не що, як тільки наслідок єї хвороби, є прояв якоїсь манії, і він капітан, так швидко служби не покине. Та написати просьбу можна зараз. В разі потреби можна буде сказати їй, що просьба вже подана: а втім хто знає, чи при єї хворобливім духовім стані завтра вже не вирине у неї бажанє зовсім суперечне з отсим нинішнім?

Отак розміркувавши капітан виняв із столика папір, перо, чорнило і написав просьбу після всяких приписаних форм. С тим документом поспішив до жінки, щоби їй показати його і дати доказ, що сповнив єї бажанє. Зустрівши в салоні Юлію, що на єго вид відсахнула ся перелякана і звитила ся мов зловлений заяць, капітан не придивляючи ся їй ближше був вдячний случаєви, що піддав Анелі товаришку і наважив ся не пустити Юлію так швидко до дому.

— А, тітка Юля! — скрикнув радісно наближаючи ся до неї і цілуючи подану руку. — Як же пані поводить ся? Чомуж то пані не були ласкаві відвідати нас іще вчора вечір? На, Анелечко, отсе той документ, про який ми говорили. Прочитай його, як тобі сподобаєть ся.

І вручивши Анелі просьбу обернув ся знов до Юлії.

— Щож то, чому пані не сідаєте?

— Хочу йти. Я тільки на хвилечку забігла до Анелі.

— Те, те, те, те! Хочу йти! Навіть пані про се не думайте! Зараз міні роздягайте ся з пальта і капелюха!

— Пане капітане! — благаючи обернула ся до него Юлія. — Прошу на мене не напирати. Слово даю....

— Але що там міні! — кричав капітан, майже силою знимаючи з неї пальто. — Ніяких таких слів не слухаю.

Молоді і гарні вдови не мають ніякого голосу і повинні слухати чужого мужа, коли не мають свого власного. Кладу арешт на паню добродійку!

— Га, коли вже не може бути інакше, — з резігнацією мовила Юлія скидаючи капелюх, — то що маю бідна діяти? Лишу ся ще тут, та не довше десяти минут.

— Що се? Бунт? — добродушно кричав капітан. — Нехай міні пані не важуть ся ломати субординації! Прошу слухати, який буде виданий розказ денний. Лишають ся пані у нас з обовязком брати участь в конверсації. Звімо разом обід, випемо чорну каву, відпочинемо крихітку забавляючи ся оповіданем історій веселих і забавних, а тільки потому розпустимо вітрила і попливемо — я на широкі води військово-суспільного життя, а пані до своєї тихої вдовичої пристані. Halt! Ніякої опозиції, ніякого протесту! Так наказано і так мусить бути.

Юлія з нефальшованим переляком слухала капітанових слів. Їго товариство здавалось їй вельми прикрим і турботним. В цілій єї скуленій і благаючій поставі було видно сердечне бажанє видобути ся як найшвидше з сего дому, сховати ся перед могучим і енергічним голосом, перед допитливим поглядом капітановим. В єго присутности чула себе безсилою, безвладною і безрадною. Обернула ся до Анелі.

— Анелечко, серденько моє! Проши пана капітана... Виясни йому, що се для мене неможливе, даю слово, по просту неможливе!...

— Нічого, нічого! — перебив їй капітан. — Пропало. Ось Мариня йде з завідомленєм, що обід уже готовий. Правда, Мариню? — мовив капітан до служниці, що власне показала ся в дверех.

— Так, прошу пана, обід готовий, — мовила Мариня.

— А діти прийшли? — запитала Анеля.

— Так, прошу паві. Гриць забавляє їх своїми оповіданнями. Він такий смішний.

— Значить, тепер уже ані мови нема про втеку! — радісно мовив капітан. — Правда, Анелечко, що вже тепер отсю тітусю не пустимо.

— Ні, Анелечко, прошу тебе, не роби міні сего! — благала Юлія. — Сама найліпше знаєш, як дуже міні се буде неприємно.

— Го, го, го! Пані лякають ся, щоб ми вас не отруїли! А, таке підозрінє не може пройти безкарно. Отже навмисно мушу паню отруїти двома наперстками боснійського вина! Allons enfants! Анеля на перед, а ми обоє за нею!

— Ні, Юлечко, справді Антось має рацію, — промовила нарешті Анеля. — По що маєш утікати? Ходи, взімо обід, побалакаємо, а твоє господарство чейже не втече.

— Ага, бачите пані, як висша інстанція мудро розсудила! — крикнув капітан радіючи, що жінка, що з разу очевидно вагувала ся, остаточно станула по его боці. — Прошу пані! — додав подаючи їй рамя а потім позираючи на неї з підлоба; бачучи на єї лиці вираз невдоволення і прикрости додав:

— Але щож се ви пані чините з себе таку пригноблену невинність? Чи справді моє товариство для вас таке незносне?

— О, пан капітан жартує! — мовила Юлія силкуючи ся на веселий усміх. — Противно! Тільки що у мене дома...

— Що там дома! — мовив капітан. — Аджеж там діти не плачуть, а котики, капарочки і песики з туги не помруть.

Юлія ніби завстидана відвернула голову. Були вже в їдальні. Анеля заходила ся коло зупи. Діти сиділи на своїх місцях, спокійні, але веселі, тільки оченята у них усміхали ся.

— Михасю! — мовив капітан, наближаючи ся до него с панєю Юлією, — чи не сесю паню ти хотів учора потягнути до одвічальности?

Михась встав з крісла, подав руку пані Юлії і мовив:

— Добрий день пані! А вчора я хотів пані сказати, що пані недобрі.

— Я недобра, Михасику? — здивована запитала Юлія.

— Так, пані недобрі, — мовив резолютно Михась. — Пані вмовили в нас, що татко прийіде в ночи, а він прийіхав рано, а ми були в школі і не поїхали на дворець, щоб там татка привитати.

— Алеж я сему не винна, Михасику, — мовила Юлія. — Татко сам телеграфував.

— Е, що там телеграфував! — відповів Михась. — В листі було написано, що прийіде рано. Може телеграма була фальшива.

— Га, га, га! то міні козак! — сміяв ся капітан Той уміє допекти.

— Алеж Михасику, хібаж я тому винна, що телеграма була фальшива? — мовила Юлія.

— Не треба було їй вірити, — відрізав хлопець.

— Так ти гніваєш ся на мене?

— Вчора троха гнівав ся, а нині вже ні, — мовив Михась.

— Ти мій золотий хлопчику! — скрикнув капітан цілуючи його в чоло. — Так завсідги держи ся! Коли хто щось винен, говори йому правду в очи, вали сміло що думаєш. Але любити його не покидай. Так ніколи не схибши із доброї дороги.

— Ну, ну, досить тої науки! Прошу брати ся до росолу, бо вистине! — мовила Анеля.

Настала на кілька хвиль пауза, підчас котрої чути було тільки брязкіт срібних ложок о тарелі і мірний шелест при споживаню росолу.

Напружений і немилий настрій, який панував з початку обіду, хоч старанно маскований усіми тими особами, що сиділи при однім столі, чим дальше почав звільна якомсь резпогоджувати ся, та прояснювати ся. Веселе щебетане дітей було немов той теплий і освіжаючий вітерець, що розгонював хмари, які раз по раз виповзали з якихсь таємних щілин і раз у раз грозили затемнити весь видокруг сего щасливого домашнього огнища. Під впливом тих здорових, невинних дитинячих душ навіть пані Юлія осмілила ся, почала вчувати себе свобіднійшою, хоч сиділа обік капітана. Тільки Анеля, хоч і як очевидно напружувала свою силу, не могла ще опанувати наслідків свого недавнього нервового припадку, від часу до часу блідла і трівожно позирала на двері, неначе в них кожді хвилі мав показати ся віщун якогось нещастя. Тож коли справді по якімсь часі, вже при кінці обіду, почуло ся енергічне, швидке стукане до дверей, Анеля мало не скрикнула з переляку, схопила ся в крісла і відвернувши ся до вікна так, щоби капітан не бачив її зблідлого лица, вхопила ся рукою за груди, силкуючи ся вупицяти надсильне бите серця.

В дверех показала ся військова фігура, що вже давно не топтала сих порогів. Се був Редліх. Окружений туманом пари війшов до покою салютуючи. Капітан радісно скочив до него і сердечно стиснув подаву йому руку.

— Добрий день тобі, капітане! — мовив Редліх. — Добрий день панству! — додав обертаючи ся до товариства, хоч не міг нікого розпізнати через запотілі окуляри. — Проходячи ось туди вступив я до тебе, — мовив знов до капітана знімаючи і витираючи окуляри. — Іду до служби, та маю ще пару хвиль часу, то можемо побалакати. Чи може я панству перешкодив? — додав вложивши окуляри вже чисті і побачивши на столі залишки обіду.

— О ні, зовсім ні! — мовила Анеля. — Зараз скінчимо. Зволить пан поручник на хвилиночку сісти собі в салоні.

— А, мій поклін пані добродійці! — мовив Редліх клавяючи ся Анелі. — Прошу вибачити, що я в першій хвилі с панею не привитав ся, але мої щасливі окуляри — —

— О, знаю, знаю! — всміхаючи ся мовила Анеля, стараючи ся рухом руки як найчемнійше і найшвидше випроводити Редліха до салону. Та сей іще стояв. Побачив Юлію, що від тої хвилі, як він увішов, піднявши ся зі свого місця наблизилась була до вікна і силкувала ся стояти так, щоби як найменше звертати на себе уваги. Та Редліх пізнав її і очевидно зацікавлений підступив до неї. Якась фатальна сила заставила її обернути ся лицем до него. Переконавши ся, що се справді вона, Редліх став мов остовпілий, збентежений, неспосібний висказати найпростішу фразу привітання. Юлія вклонила ся йому.

— А, пані тут? — притишеним голосом мовив Редліх.

— Моя товаришка Юлія Шаблінська, — мовила Анеля. — Чи може панство знаєте ся?

— О, ні! — сквапливо промовила Юлія.

— О, так, троха! — рівночасно і також сквапливо мовив Редліх.

Капітан здивований глядів на сю сцену. Хотів уже вибухнути сміхом і по своєму звичаю взяти сих двоє людей на протокол, коли нараз Редліх, відвертаючи ся с певною остентацією від Юлії і зближаючи ся до него, мовив поспішно :

— Вибачай, капітане, але мушу с тобою попрощати ся.

— Що? що? що? — з величезним зачудуванем скрикнув капітан приступаючи до свого старого приятеля і силкуючись заглянути йому в очи.

— Мушу йти! — повторив Редліх збентежений погля-

даючи на годинник. — Я троха перечеислив ся в часі...
Маю ще справунки...

— Редліх! — остро мовив до него капітан. — Зачинаю не розуміти тебе. Приходиш до мене, щоби побалакати, заявляєш в гори, що маєш дещо вільного часу, а тепер раптом зриваєш ся.

— Вибачай, капітане, але їй Богу... не можу лишити ся.

— Та чому? Говори правду!

— Іншим разом! Іншим разом скажу тобі, а тепер мушу йти! — благаючим тоном повторяв Редліх що раз більше наближаючи ся до дверей.

— Ні, се не може бути! Редліх! — мовив в патиском капітан, котрому кров почала набігати до голови. — Ти міні сего не зробиш!

— Капітане, — мовив Редліх рішучо і енергічно, бачучи, що капітан заступає йому дорогу, — даю тобі слово чести, що довше не можу тут лишити ся ані хвили.

— Що се значить? — скрикнув капітан не можучи опанувати себе. — Мовиш се таким тоном, немов би хотів нанести міні зневагу в моім домі.

— Приймай се за що хочеш, — мовив Редліх, — тільки даю тобі слово чести, що я зовсім не мав наміру тебе зневажати, а також, що довше ані хвили не можу тут лишити ся.

При сих словах капітан став мов оглушений. Кілька секунд в цілим напруженем своєї душі глядів Редліхови в очи, та сей тепер спокійно видержував его допитливий погляд. Та капітан не міг нічого вичитати в темній глибині Редліхових очей. А потім охляв мов зломаний і відсунув ся на бік, лишаючи Редліхови вільний прохід до дверей. Не попрощавши ся ні с ким Редліх вийшов геть. Капітан зломаний, не памятаючи сам себе впав на крісло. Кілька секунд панувала в комнаті мертва, зловіща тиша. Чути було придержувані віддихи дітей і трівожне битє серця у жінок.

В кінці капітан підняв очи і якомсь безтямно обводячи ними по комнаті промовив майже шептом:

— Пішов!

А потім зупиняючи ся очима на лиці Апелі запитав:

— Що се значить?

— Не знаю, мій любий! — відповіла Апеля. — Нічогосінько не розумію Редліха.

І обернула ся до Юлії, що все ще збентежена, тремтячи і бліда, стояла при вікні.

— Юлечко, може ти нам вясниш? Що таке стало ся поручникови? Чим він образив ся?

— Не знаю, — ледво чутно прошептала Юлія.

— Але ти його знаєш?

— Ні, вовсім його не знаю, — мовила Юлія троха смілійше.

— Аджеж він мовив, що вас, пані, знає! — мовив капітан.

— Не знаю, відки се взяв, — відповіла Юлія, знов понижаючи голос і втупляючи очи в долівку.

— Редліх, прошу пані, ніколи не бреше, — суворо заявив капітан.

— І я також не маю сего звичаю! — ущипливо відповіла Юлія.

— Так щож значить се все? Що тут за загадка?

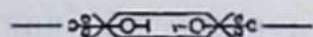
— Може пан Редліх приняв мене за когось іншого, за якусь женщину, що чим небудь образила його, — вже смілійше говорила Юлія.

— Гм, се може бути, — мовив подумавши капітан. — Він коротковорий і такі qui pro quo траплялись йому не раз. Але щоб аж до такого ступня міг забути ся, щоби міні в моім домі в присутности гостя робив таку зневагу, — ні, сего я не міг би й придумати!

Серед мовчанки скінчено обід. Здавало ся, що поява Редліха і его короткий побут у отсій комнаті до разу змінили в ній атмосферу. Свіжість, радість і свобода щезли вовсім. Усі сиділи німі, пригноблені і сумні. Навіть діти посумніли і стратили апетит. Капітан навіть не доторкнув ся своєї улюбленої легомини, тільки Анеля звіла свою порцію, тай Юлія дивлячи ся на неї чула себе спонуканою звісти також дешицю, хоч учинила се очевидно вельми пересильюючи себе саму. Чорної кави не хотів ніхто, а про пообідню гутірку, що так усміхала ся капітанови перед обідом і котру він хотів оживити оповіданєм веселих і сумних пригод свойого босняцького життя, щоби забавити Анелю і навести її на свіжі думки, тепер не було ані думки. Вони сиділи в такім настрою, немов би перед хвилию стратили когось наймилішого з поміж себе.

Зараз по обіді Юлія попрощавши ся холодно с капітаном пішла до дому. Капітан тепер уже не задержував її-

її. Відходячи вона незавважно шепнула Анелі кілька слів. Капітан попросив жінку, щоби пішла до спальні і лягла троха спочити, а сам пішов до салону заявляючи, що також ляже на софі і пару хвиль передрімає. Діти пішли до школи.

VII.

Вийшовши з дому коло четвертої години по полудні капітан сам здивував ся і перелякав ся заглянувши в своє нутро і виясвивши собі всю зміну, яка там довершила ся від учора. Аджеж тільки вчора по довголітній розлуці він вернув до свого домашнього огнища! Аджеж учора воно здавало ся йому раєм, упоювало його невисказаним щастем і відслонювало перед его душею необмежені видокруги такого самого щастя, любови і роскоші! А нині! Капітан глибоко завстиданий мусів признати сам перед собою, що почув якусь полекшу, коли з сеї камениці, що містила в собі его рай і его щастя, вийшов на вулицю.

— Я підлий, нікчемний, невдячний, нечесний! — даяв сам себе капітан. Щож таке стало ся, що змінило ся в моім домі, що він зачинає видавати ся міні душною тюрмою? Нічогісінько не змінило ся, нічогісінько таке не стало ся! Нервові припадки Анеліні — ну, справа неприємна, та певно нічого тут нема страшного. Аджеж вона цвите як рожа і апетит має дуже добрий. Дурна сцена, яку зробив міні Редліх? Ну, побалакаю з ним, зажадаю вяснення. Може у него є які рахунки с тою вдовою, бо се ж очевидно вона бреше запевнюючи, що його не знає. Але чим же се доторкає мене і мое щастя? А про те все таки!...

І капітан знов зітхнув чуючи, що на его груди натискає щось важке, немов брутальні коліна якогось незрлого ворога, що зненацька повалив його на землю і бажає принизити його до крайньої крайности.

Виходячи з дому капітан заявив жінці, що піде до полкової команди і подасть просьбу о дімісію. Він не хотів

визразно брехати, хоча почував, що Анеля переконана про те, що він бреше і що не відбираючи їй того переконання бреше скрито, бреше самим наміром і замислом. А покинувши домашні пороги він якось несвідомо звернув свої кроки в протилежний бік, горі Пекарською вулицею до Личаківського кладовища. Вулиця була майже пуста, тільки десь не десь ішли тротоаром прохожі або служниці с коновками брили в снігу півперек вулиці. Капітан ішов і йшов не зупиняючися, все зайнятий своїми думками. Може те понуре небо покрите олов'яними хмарами, що з них к вечеру почав сипати дрібненький сніг, може холодне повітря, що змушувало людей корчитися і кулитися і шукати теплої куты, може неприродна перспектива довгої, майже пустої вулиці, що кінчила ся кладовищем розкиненим на сугорбі і тепер майже зовсім уже застеленим сумерками, а може все оте сумне, понуре і темновате окружене пригноблювало й капітанові думки і замість полєкші та вєпокоєня втоптувало його чим раз у чорнійшу мелянхолію.

— Не чую себе вже нині таким щасливим, як був учора, — міркував капітан. — Не знаю, яка сему причина, та щож, коли се так. Чую, що якийсь злий дух літає над нашим домом, що щось затроєє нашу семейну атмосферу, що десь там є якісь болючі місця, що доторкнись їх хоч би найлекше, а від разу пропала вся гармонія, ясність, щирість і радість. Які се болючі місця, де вони є, як починили ся і як би можна їх повигоювати, сего ані крихітки не знаю. Вони появляють ся в хвилях, коли найменше можна би їх надіяти ся. Сама та непевність, та блукання напотемки мучить мене, мучить Анелю, робить неможливим щасливе житє. А про те я чую, що сама Анеля чи то не хоче, чи не може нічого зробити, щоби розкрити ту тайну, щоби вияснити всю справу. Що се значить? Чи справді є тут якась тайна, що їйї ховають від мене, чи може тільки я сам тут вивен через свою незручність? Щож, за пять літ циганського, майже таборного житя можна відвикнути від товариського житя з делікатнійше врганізованими натурами, чуткійшими і вразливійшими, такими як Анеля. І справді, я міг не в одному і нераз зовсім без мові волі вразити їйї, та чиж сего було би досить для виясненя сеї дїсгармонії, сего нервового напруженя, що починає закрадати ся поміж нас? Аджеж вона знає, що я їйї люблю, знає, як дуже їйї люблю! Аджеж і вона любить мене, любить дітей і для такої

обопільної любови даруєть ся богато, вибачаєть ся дуже богато. Ні, в тім мусить бути щось інше! Але що? Чи малаж би Анеля утаювати щось передо мною, ховати якийсь секрет? Чи мав би єї нервовий напад підчас мойого оповідання про барона бути справді наслідком почування якоїсь гидкої історії, котру барон міг би був міні відкрити, та тільки єго самовбійство до сєго не допустило? Алеж се було би страшенно! Ні, єї радість з мойого приходу, єї свобідний і погідний настрій вчора — і свідомість якогось такого вчинку, що поява самої можности єго відкриття доводила б їйї до таких сильних нервових припадків — се одно з другим не годить ся, се не подібне до правди!

Хід думок капітанових був перерваний зовсім не особливою пригодою. В однім місці перед великою брамою був сніг на тротоарі зовсім утоптаний. Служниці носячи коновками воду поналивали на тротоар води, через що тротоар покритий верствою гладко втоптаного снігу, покрив ся з верха гладкою як скло ледовою корою. Таким робом на гладкій дорозі зробила ся дуже небезпечна машина, звїсна в механіці під назвою похилої площі, а в практиці називана львівським карколомом. Правда, у Львові обовязує припис посипати такі карколони піском, попелом або іншими подібними приладами та всі такі приписи, досить старанно виконувані в середині міста, тратять свою обовязкову міць тим повнійше, чим далі йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Цекарській виповнюють їй аж тоді, коли кілька або кільканацять осіб поляже жертвою такої невинної підривки і коли між тими особами знайдесть ся якась горда і непокірна душа, що вдасть ся до поліції, або коли яка з тих жертв наскочить на таке поважне ушкодженє, що зробить ся скандал і галас на цілій вулиці і поліція не може не звернути на се уваги.

Капітан власне наближував ся до тої зрадливої гололедиці перед брамою. Був ще віддалений від неї яких двацять кроків, коли нараз побачив дїдуся в старім, витертім футрі, в баранячій шапці з кляпами натуленими на вуха і зап'ятыми під шиєю, згорбленого і при палиці, що йшов з противного боку до сєго місця. Та ледво зробив крок по леду, поховзла ся палиця, на котру він підширав ся, дїдусь стратив рівновагу і лицем наперед упав на тротоар.

— О Боже! — скрикнув нещасливий і затих лежачи на леду без руху і без голосу.

Капітан в одній хвилі прискочив до него, бажаючи допомогти йому встати, але дідусь не рушав ся. Капітан підняв до гори его голову: лице, вуса і сива борода дідусева були забризкані кровю, що капала з носа і з лица. На лиці видно було глибоку рану від камінця, що лежав на леду і на котрий упав бідний старець. Сей не подавав знаку життя. На вулиці не було нікого. Бачучи, що старий зомлів, капітан положив його на снігу, підбіг до брами камениці і що сили шарпнув кілька разів за дзвінок. На голос дзвінка вибіг сторож, за ним сторожиха, ще кілька якихсь жінок, далше якийсь пан. Капітан відтирав зомлілого, хтось із присутних побіг покликати поліціанта, більшість стояла бездіяльно довкола капітана і зомлілого, придивляючи ся капітановій роботі і оханєм висказуючи радше зачудуване, ніж співчуте.

— Чого стоїш, тумане! — скрикнув капітан до сторожа. — Чому не допоможеш міні бодай відтерти нещасливого, що з твоєї вини може навіть головою наложити?

— З моєї вини? — грубо відмовив сторож.

— А з твоєї! Бо твій собачий обовязок був посипати гололедяцю, що він на ній упав.

Сторож нерадо, хоч не без внутрішнього перестраховував ся помагати капітанови. Нарешті по кількох хвилях сильного натирання і розбуджування старий прийшов до себе.

— О Боже! — промовив слабим голосом. — Що во мною? Що стало ся?

— Нічого, нічого! — мовив капітан. — Ви впали ось тут на леду.

— А, так, я впав! Ударив ся в голову... О Боже!

— Щож, можете встати? — питав капітан підводячи його на рівні ноги. Та дідусь захитав ся і був би впав внов, коли би присутні не були підхопили його на руки.

— Ох, не можу! Сили не маю! — стогнав старий.

В тій хвилі прибув поліціант, і довідавши ся, що стало ся, зараз післав хлопця по фіякра, щоби відвезти старця до шпиталю, записав собі назву недбалого сторожа, а потім обернувши ся до капітана як до головного свідка запитав його про імя і назву.

— Капітан Антін Ангарович, живу ось тут на Пекарській, номер четвертий, — мовив капітан.

Поки поліціант нотував се в своїй книжечці, дідусь почувши сю назву почав дивно тремтіти. Голова его затря-

сла ся мов у дитини, що їй збираєть ся на плач; уста почали рушати ся, немов говорили щось, тільки що в горлі не ставало голосу. Кілька разів силкував ся піднести ся, та надармо. З присутних ніхто не завважав сих рухів; увагу всіх присутних заняв сторож, що плачливим голосом почав толкувати ся перед поліціантом, переплітаючи те благане грубою лайкою на жінку, що мовляв сама всему винна, бо мала посипати тротоар а не посипала. Старий сидів на серед тротоару, серед тої купи людей, що збігла ся з цікавості, падка на повинку і на скандал, та тепер не звертала на него уваги. Ёго лице ще забризкане кровю, бліде і зісане нуждою, крім болю виявляло ще почуте якогось розпучливого бажаня — вчинити щось, сказати щось, і при тім страх задля неможности вчинити те, чого бажало ся. Се був вид чоловіка, що серед пустого поля впав до глибокої криниці і знає, що сам без чужої помочи не здужає видобути ся з неї, а при тім знає, що ёго крик і благане мусить лишити ся марним і безплотним. Аж ось у хвилі, коли капітан якось наблизив ся до него, визираючи приїзду фіякра, дідусь тремтячою рукою сіпнув його злегка за полу плаща. Капітан обернув ся до него, нахилив ся і з зачудуванем побачив той вираз страшеного заклопотаня на старечім лиці.

— Що, татку, що вам є? — запитав с теплим співчутєм.

— То .. пан... є... капітан .. Анга...

— Так, Ангарович. Може мене знаєте?

Дідусь заперечив рухом голови, та рівночасно судорожно замахав рукою, даючи знак, що хотів би щось говорити, але не може.

— Деж ви так ударили ся? — запитав поліціант підходячи до старого.

— Ось тут... тут... стогнав старий показуючи лице і чоло, де тепер видно було великий синявий набій.

— Ви тутешні?

— Ні, не тут...

— А як називаєте ся?

— Ми... Ми... Михайло...

Назви не міг доповісти. Зомлів другий раз.

— Везіть його швидко до шпиталю, — мовив капітан до поліціанта, — щоби не вмер тут на місці. Очевидно він

дуже ослаблений. А може навіть голодний. Як би там треба було що купити для него, то прошу, даю се для него.

І капітан подав поліціантові гульдена. Присутні зложили також по кільканацять крейцарів. Тимчасом надійшов фіякер. Поліціант велів підсадити зомлілого бідолаху на дорожку, сам сів обік і велів живо йїхати до головного шпиталю.

Отся пригода, зрештою зовсім не жадна рідкість на львівськїм ґрунті, поцхнула капітанові думки в інший бік, ніж доси. Почуте сновненого обовязку супроти ближнього додало йому сили і відваги. Хоч уже добре смеркало ся, у него на душі робило ся якось яснійше. Почав навіть сам собі робити закиди за те, що перед хвилию так чорно глядів на свої семейні відносини, що підозрївав загадки і тайни там, де йїх правдоподібно зовсім нема.

— Все воно якось буде, небоже Антосю! — мовив сам до себе. — Все якось уложить ся і може навіть ліпше, ніж би ти сам хотів. Тільки спокійно, без лишнього гармідеру! *Nur nicht überstürzen!* — як мовив той Німець гончар, коли йому віз з горшками перевернув ся до рова. Щоби тільки ти сам не зробив нічого такого, чого б потім мусів жалувати, а зрештою здай ся на божу волю!

Так філософуючи і моралізуючи капітан завернув з Пеккарської і пішов до міста. Не знав властиво, куди має йти і по що, але йти до дому не почував ані охоти ані потреби. Прийшовши на Бернардинський пляц звернув на вулицю Галицьку, відси вийшов на Ринок, відси на Трибунальську і поперед головний одвах вийшов на вулицю Кароля Людвіка. Йшов сими вулицями, де горіло найбільше світла і снувало найбільше прохожих. Вулицею Кароля Людвіка звернув на пляц Маріяцький, відси на Академічну і так по цілогодичнім проході, огляданю вистав склепових, пильнім відчитуваню титулів книжок виставлених у антикварнях та книгарнях, підслуханю множества незначучих відривків уличних розмов, майже сам не знаючи як і коли капітан опинив ся на вулиці Фредра перед будинком офіцерського касина. Тільки тепер пригадав собі, що виходячи з дому в глибині душі мав властиво постанову, щоби тут здибати ся з Редліхом і зажадати від него вяснення що до того бешкету, який зробив йому сьогодні в его власнім домі.

Була ледво шеста година. В касині не було ще майже нікого, тільки в білярдовій салі два молоді резервові офі-

цери грали в білярд, голосно викрикуючи числа зроблених карамболів. Коли війшов капітан, вони салютували по військовому і зараз розпочали знов свою гру, хоч уже без голосних викриків. Якоюсь пусткою дихнуло на капітана від тих обширних, порожних саль с шаблоново поуставлюваними кріслами, з газетами поукладаними на столах мов трупи в великій трупарні, з лякірованими суфітами окопченими тютюновим димом. Тільки перед самим входом капітана касиновий слуга засвітив там дві-три газові лампи, так що кути тої обширної салі потапали в півсумерці. Роздягши ся з плаща і шаблі капітан сів при столі і почав читати часописі, хапаючи поперед усього львівські, котрих майже зовсім не видав отсе вже пять літ. Хоча в них не було нічого цікавого ані особливого, то про те він прочитував їх від дошки до дошки, не минаючи й анонсів. Відсвіжував собі в тямці фізіономію міста, его жильців, їх інтереси і уподобаня, порівнював теперішнє з недавню минувшим. Кожда назва, яку зустрічав у часописях, приводила йому на тямку щось знайоме: приятеля, шкільного товариша, вчителя, лікаря, фірму шевця, що шив йому чоботи, кравця, що ще за студентських часів так часто робив йому на кредит, торговку фруктів або сварливу сусідку, котрій ще бувши хлопчиком робив різні збитки. Кожда назва вулиці викликала нові спомини. Веміхав ся до них як до старих знайомих, здібаних серед чужої юрби. Відчитуючи ті мертві букви, слова і реченя він навіть не силкував ся захопити їх логічний звязок, їх значіне і зміст, та за те моментально переживав, ніби у сні або в калейдоскопі, найріжнійші веселі і сумні, приємні або прикрі пригоди свого життя.

Помалу касино почало наповнювати ся військовими. Приходили міряним кроком, „schneidig“, випростувані після пруського взірця, побрязкуючи шаблями і острогами. Витали ся салютуючи і короткими словами в роді „Servus! Wie gehts dir?“ Переважна часть громадила ся в їдальні, а відси переходили хто до білярдової салі, хто до вузької та довгої картярні, повної зелених столиків і крісел. До читальні мало хто заглядав. А що капітан сидів обернений плечима до дверей, то перші з тих, що заблукали ся сюди, обходили довкола стола нібито переглядаючи часописі або шукаючи чогось спеціально і заглядали йому в лице, а пізнавши його і буркнувши під носом „Servus!“ хапали швиденько першу ліпшу часопись і відходили не наближаючи ся до него. Піз-

нійше і сего не стало і хоча в читальні набрало ся кільканацять офіцерів, то про те ані один із них не подав йому руки, не заговорив до него, не присів ся до него. Деякі позабиравши часописі повиходили до сусідніх саль, інші засіли при інших столах або десь по дальших кутах. Капітан сидів сам один, не перестаючи заглиблювати ся в читане львівських дневників.

Поки був сам один у салі, почував себе свобідним і віддавав ся тій подекуди поетичній радості, яку в нім збуджували ті дневники, а радше ті здавна знайомі імена і назви, що в них стрічали ся на кождім кроці. Та бачучи офіцерів, що шастали ся по салі, брязкали острогами, шелестіли аркушами газет а особливо заглядали йому в лице і тікали від него в різні боки, він швидко позбув ся сеї поетичної ілюзії. Що значило те бокованє? Чи воно навмишне, чи випадкове? Не відвертаючи очей від аркуша газети, але не бачучи в ній нічогосінько, капітан силкував ся вмовити сам в себе, що се зовсім випадкова пригода, що офіцери — делікатні люде і бачучи, що він так пильно читає, не хочуть йому перешкоджувати і для того не зближають ся до него. Правда, супроти інших вони не були такі делікатні. Он сей поручник також пильно читає, та свіжо прибувши товариш без церемонії кладе йому руку на плече, розпочинає з ним розмову і відриває його від читаня. Ну, між близькими приятелями се діло звичайне, та ми, сказавши правду, чужі собі — міркує капітан, з під лоба і не без якоїсь зависти поглядаючи на прояви близької і сердечної приязни між тими чужими для него людьми. Щось немов шептало йому: Ану відложи на бік газету, чи котрий із них приступить до тебе? Та в тій самій хвилі така тривога проняла його, що ануж ніхто не приступить і скандал виїде вже зовсім безсумнівний, що він не відважив ся відірвати очі від газети, похилив ся над нею і держав її руками, як який щит, як потапаючий дошку, що ратує його від загибелі.

Та сидіти ось так над часописю цілковито для него байдужою, подавати вид, що читає, хоч по правді не читав, мовчати і крадькома тільки позирати на інших, се було для него дуже прикро а чим далі, тим більше мучило його. Капітан властиво не розумів, що діє ся з ним? Що його так внесмілило? Чому не може в тій хвилі встати і с свобіднісіньким видом підійти до онтої купки, що розсіла ся близь-

ко печі і притишеним голосом розпочала якусь розмову? З вчорашньої учти пригадує собі майже всі їх фізіономії. Пили з ним Bruderschaft, тож не можуть його відпихнути, а втім що ж могло би спонукати їх відпихати його? А все ж таки, хоч кілька разів збирався на відвагу, в душі навивав сам себе дурнем і трусом, все таки не міг встати і прилучити ся до балакливої групи. Чув, що кров бє йому до голови, що в очах морочить ся і думки путають ся. Тільки слух его заострив ся незвичайно, уши поробили ся шпіонами, щоби підслухати розмову, що вела ся в противнім кінці салі. Розмова оживлювала ся чим раз більше. З поведі слів впривали ся цинічні сміхи, грубі жарти перепітані шептами або розсудливими упімненнями старших, огляднійших офіцерів. Помалу кружок близько печі робив ся чим раз численнійший; майже всі, що були в салі, покинули газети і зібрали ся довкола печі.

Капітан сидів немов на розжарених вуглях. Йому здавало ся, що вся та розмова йде про него, що всі позирають ся на него, згїрдливо моргають в его бік, показують на него пальцями. Уривані фрази і реченя, які він десь колись ловив ухом, робили на него таке вражіне, як коли би хто жевріючим приском посипував його по голім тілі. Терпів страшенно, та даремно силкував ся відгадати, чому і за що терпить.

В кінці дехто з тих, що стояли коло печі, особливо молодші, почали голосно викрикувати поодинокі, уривані реченя.

— Се не може бути! Ми не можемо се стерпіти! — кричав один.

— Алеж він правдоподібно ні про що не знає, — уговкував другий.

— Щож то він сліпий і глухий, щоб не знав, що творить ся довкола него?

— Ні, ми такого пана не можемо стерпіти між собою!

— Алеж треба би поперед усього переконати ся, дати йому змогу витолкувати ся.

Гармідер зробив ся загальний. Капітанове положене зробило ся в кінці зовсім неможливе. З найбільшим зусилем своєї волі він відложив на бік газету, встав і наближаючи ся до якогось поручника, що стояв найблизше него, промовив до него чемно, мягким, злегка тремтячим голосом:

— Не прогнівай ся, товаришу, коли тебе запитаю, про кого властиво тут мова?

Поручник зирнув на капітана якимсь збентеженим, заклопотаним поглядом і процідив:

— Е, то... так....

— Що будеш крутити, поручнику? — гукнув голосно якийсь капітан від піхоти, здоровенний мужчина, крепким, барітоновим голосом. — Аджеж раз треба йому сказати правду. Так отже, Ангаровичу, знай, що ми розмовляли про тебе.

Грім з ясного неба, вдаривши ось тут обік него, не був би так перелякав Ангаровича, як ті слова. Хоч уже перед тим, ще вчора прочував, що офіцери мають щось против него, то всеж таки в глибині душі вважав се за якусь сумнівну догадку, за забобон, якому можна не пнати віри. Та тепер уже сумнів був неможливий і та страшна дійсність прошибла капітана мов карабінова куля. Поблід, захитав ся на ногах, та тримаючи ся за поруче крісла якимсь розбитим голосом запитав:

— А не можна би знати, що ви товариші говорили про мене?

— Ми спорили над питанням, чи можемо толерувати тебе дальше в своїм товаристві, чи ні?

— Мене? — скрикнув Ангарович. — Щож я таке зробив, щоб ви мали аж не толерувати мене в своїм товаристві?

— Не гнівай ся, брате, — мовив капітан від піхоти. — Ти знаєш, що в життю людському бувають такі пригоди, коли на чоловіка паде погана тінь, хоч він може не то своєю рукою, але навіть думкою не причинив ся до сповнення поганого вчинку.

— Значить, на мене паде якась погана тінь! — запитав остро капітан, котрому певність і безсумнівність грізного положення вернула его воєнну хоробрість. — Прошу вяснити міні, що се за тінь?

— Ми думали, що ти й сам знаєш, в чім тут діло.

— Я знав би про себе щось злого і смів би прийти в ваше товариство? — скрикнув Ангарович.

— Ну, братіку, не знаємо тебе близше, — мовив один із старших військових — А прийти в наше товариство почувуючи ся до негарних учинків, се певно не був би гарний поступок, але сам признай, не було би ніщо так дуже неможливе.

— Для мене се зовсім неможливе!

— Га, може бути. Та нам здавало ся неможливим також се, щоби ти доси не знав, с ким живеш і як живеш.

— Що? що? що? — з зачудуванем скрикнув капітан. — Слх слів то вже абсолютно не розумію.

— Ну, а я не маю обов'язку в'яснювати їйх тобі, — мовив гордовито его інтерлюктор і обернув ся до него плечима.

— Як же се, — ледво здержуючи свій гнів скрикнув Ангарович, озираючи ся довкола. — Осуджуєте мене, бокуєте від мене як від прокаженого, признаєте мене негідним свого товариства, видаєте на мене засуд смерти і виконуете його, а про те не хочете міні сказати, в чім моя вина!

Гнів, обуренє, почутє дізнаної кривди, страх, що та кривда мусить все таки мати якісь реальні мотиви, вкінці безсильна розпука при виді товаришів, що відвертали ся від него — все те клекогіло в капітановім нутрі. Не знав, що чинити, як поступити в тій страшній колізії, в якій знайшов ся не звісно як і защо. Якісь великі, кроваві плями почали миготіти у него перед очима і з таємних глибин душі виринало непереможне бажанє змити свою кривду, свою ганьбу в крові першого ліпшого з тих ситих, гордих людей, котрим очевидно байдужісінько було до его стражданя.

— Ось іде Редліх, — промовив нараз один офіцер і обертаючи ся до капітана додав: — Він певно схоче тобі в'яснити, про що тут річ іде.

— Так, так, — гукнуло хором кілька голосів, — а коли він не схоче, в таким разі перший ліпший з нас готов тобі служити,

— Редліх! — озвав ся один з поміж офіцерів до Редліха занятого витиранем своїх окулярів — Є тут Ангарович і хоче розмовити ся з тобою. Думаємо, що яко приятель схочеш і зумієш найліцше в'яснити йому сітуацію. А коли не схочеш, то пошли його до кого будь із нас.

— Так, так, кождий з нас готов йому служити! — потвердили інші офіцери і гурмою вийшли з салі, лишаючи обох приятелів самих.

Редліх добру хвилю стояв мов остовпілий. Не надіяв ся застати тут Ангаровича; не знати чому був певний, що Ангарович прийде до него на квартиру і зажадає в'ясненя тої нечемности, якої допустив ся в полудне. Вже укладав собі в голові як найделікатнійші, як найбільше приятельські фрази, якими хотів утихомирити справедливий

гнів капітана. Але тепер! тут! Один погляд на ситуацію, яку застав, перші слова, що вискочили з уст офіцерів, переконали його, що справа попсована безповоротно, що про зменшене правди, про її делікатне трактування або часткове заховане не може бути ані мови.

Які наслідки мусять мати серед таких обставин его розмова с капітаном, се також для Редліха ані на хвилину не могло бути сумнівним. В тій хвилі, коли офіцери лишили їх самих, Редліх почув, що їх товариські руки поклали його на плиті з розпеченого веліза. Якийсь безмірний біль і жаль прошло его душу. Чи вмити руки від усього? Чи відіслати капітана до інших? Смертельний удар, нанесений рукою приятеля чиж не буде сто разів більше болючий? Та з другого боку чиж товариші не будуть мати права вважати його трусом?

Кілька хвиль стояла в салі гробова мовчанка. Оба приятелі стояли насупроти себе як засуджені на смерть, бліді, безсильні промовити, безсильні глянути один одному в очі. В кінці Редліх перший наблизав ся до капітана і подав йому руку, котру той стиснув. Обоє руки були холодні як лід.

— Що маєш міні сказати? — глухим голосом запитав капітан.

— Сядьмо! — майже шептом вимовив Редліх.

Сіли. Редліх знов хвилю мовчав, шукаючи слова, звороту, яким би міг розпочати сю фатальну розмову.

— Гніваєш ся на мене, — промовив в кінці не підводячи очей на приятеля. — Чуєш ся ображеним, правда? Маєш рацію. Я образив тебе нині в полудне. А що найфатальнійше, що не можу тебе перепросити, бо я поступив так в конечности, інакше не міг поступити.

Капітан кинув ся немов укушений гадюкою і майже шепчучи зі зворушення запитав:

— А то чому?

— Виясню тобі, все витолкую, — мовив Редліх, — хоча Бог міні свідок, я віддав би половину життя, щоби тільки не потребував тобі нічого вияснювати, щоб усе те, що тепер мушу тобі сказати, була неправда, видумка або луда.

— Не покликуй Бога на свідка, але говори, що маєш говорити! — с холодною резігнацією промовив капітан.

— Нехай і так, скажу тобі коротко, — зітхаючи мовив Редліх. — Ота жінчина, котру я застав у вашім това-

ристві, належить до таких жєнщин, котрих навть назви в поряднм товаристві ніхто не може назвати. Не думай, щоби се була по просту упавша жєнщина. О, ні! Всі ми грішні, всі падаємо в своїм житю і для таких жєнщин, нераз жертв нужди, пересудів або навть щирого чутя, можна нераз мати навть пошану. Знаєш мене, що суспільні пересуди не кермують моім осудом, значить, можеш міркувати...

— Алеж та жєнщина тебе не знає! — скрикнув капітан. — Ти може приняв їйї за когось іншого?

— На жаль, ні! — сумно відповів Рєдліх. — Знаю їйї аж надто добре, знає їйї більшість присутних тут офіцерів і коли хочеш перекопати ся, можемо завести тебе до єї мешканя.

— До єї мешканя? Так хтож вона така?

— Не маю слова, щоби схарактеризувати тобі те огидливе і підле ремєсло, яким займає ся вона. Те ремєсло тим огидливійше, що полягає на ошуканстві, на укриваню перед оком властей і веде ся під невинним титулом пансіону для бідних та чесних дівчат.

Капітан аж скаменів в зачудуваня і переляку.

— Боже! — скрикнув, — і таку особу!..... Аджеж я сам задержав їйї на обід майже силоміць. І таку особу... мої діти навчили ся називати тіткою!

І він залляв ся горячими слізма хлипаючи мов дитина і ватуливши лице руками. Рєдліх мовчав.

— О, се страшно, страшенно! — повтаряв капітан, та нараз підвівши голову і вдивляючи ся в Рєдліхове лице мокрими від сліз очима мовив майже радісно:

— Але щож в того? Ну, помилка. Аджеж ані я ані моя жінка не знали до єї хвилі про се. А ся огидна жєнщина — шкільна товаришка моєї жінки. Значить, коли се була та тїнь, що падала на нас, задля котрої товариші хотіли виключити мене зі свого товариства, то щож лекше, як змити ту пляму, відсунути ту тїнь? Чиж міг ти, чи міг хто небудь із вас припускати, що дізнавши ся про все я стерплю бодай на хвилину не тільки присутність єї прочвари в жіночій постаті в своїм домі, стерплю бодай, щоби єї імя вгадувано в моім домі? І задля такої тїни прогріху причинювати міні таку прикрість замісто росповісти міні відразу ясно і отверто, о що тут ходить! Ні, старий приятелю, се було не по приятельськи! Так приятелі не роблять! Ну,

але досить того! Подай міні руку! Все те уложить ся, все направить ся.

Редліх слухав тих слів, що невдержаним потоком рвали ся з капітанових уст. Серце краялось у него, коли бачив радість і надії приятеля і почував, що в найближшій хвилині мусить нанести їм смертельний удар, мусить сю гарну, благородну душу, повну добра і віри в людей, зіпхнути з єї ясної високости і скинути в чорну безодню зневіри і розпуки. Та дарма, іншого виходу не було.

— То то й горе, старий друже! — мовив понуро Редліх, не приймаючи поданої йому капітанової руки, — ніщо не уложить ся, а те, що поцсовано, вже не дасть ся направити. Те, що я доси розповів тобі, се тільки половина справи і то на жаль менша половина.

— Що? Значить, є ще щось? — скрикнув капітан.

— Є, і то щось таке, про що я волів би ніколи не говорити. Та щож, коли діло дійшло до того, що не можу мовчати, то знай, що твоя жінка —

— Що смієш мовити про мою жінку? — верескнув з цілого горла капітан зриваючи ся на рівні ноги.

— Знає дуже добре, хто такий ота пані, — рівним голосом мовив Редліх.

— Брешеш, брешеш! — кричав капітан.

— І навіть — маємо на се незбиті докази — є з нею в тихій спілці, — так само продовжав Редліх.

— Брехуне! Підлий клеветнику! Мовчи, мовчи! — ревів капітан кидаючи ся на него з п'ястуками. — Тільки твоя кров може змити сю огидну, сю нечувану клевету, яку ти кинув на найчеснішу жінку! Боже, що се дієть ся во мною! Геть міні в очей, бо тебе розірву! Геть!

І капітан знов кинув ся на Редліха захопивши крісло і сам себе не тямлючи зі злости.

На єго крик юрбою вбігли офіцери і обступили обох.

— Підлі! Нікчемні! — кричав пінячи ся і кидаючи ся капітан. — Так ось чого вам було треба! Се була ваша конспірація! Вбити, замордувати, замучити мене забажали. І за що? Що я зробив вам? А той.. той скорпіон, що вдавав мойого приятеля, дав себе ужити вам за знаряд. О ганьба вам! Ганьба і прокляте!

Всі офіцери мовчали. Кілька найсильніших держало капітана за руки і рамена. Він кидав ся, кляв і скреготав зубами, бажаючи пімсти, крови або смерти. Редліх стояв

обік, блідий як труп, чекаючи поки капітан успокоїть ся. В кінці товариші бачучи, що сам вид Редліха все на ново вводить капітана в неописану стеклість, попросили його, щоби віддалив ся до сусідньої комнати. Тільки за якої пів години капітан зовсім охриплий, ослаблений і знесилений упав мов неживий на крісло і почав знов плакати.

Було вже пізно в ночі, коли его розбурхана душа успокоїла ся на стілько, що міг троха холоднійше розміркувати, що треба робити. Тоді забажав ще раз розмовити ся з Редліхом. Той прийшов блідий, але спокійний і повний ревігнації.

— Ти сказав міні, що маєш докази, котрі промовляють против моєї жінки? — мовив капітан. — Які се докази? Покажи їх.

— Се такі докази, котрих показати тобі не можу, та про те вони безсумнівні. Се оповідане нещасливого барона Рейхлінгена.

— Барона! — скрикнув капітан поражений в саме серце.

— Так, барона, котрого обі ті жєнщини втягнули в свої сіти і зруйнували. Твоя жінка грала в тій історії навіть головну ролю. Якого рода була та роля — —

— Мовчи! Мовчи! — скрикнув капітан і зірвавши в руки рукавицю кинув її Редліхови в лице. Сей спокійно і без ніякого видимого зворушення прийняв визов.

Не минуло пів години, а справа була уложена. Обоїльні секунданти за згодою обох сторін уложили услівя гонорового залагодження сеї пригоди. Завтра о семій з рана мав відбути ся поєдинок на пістолети. Дістанє пятнацять кроків, триразова виміна куль, а в разі як би борці вийшли без ушкодження, по півгодинній перерві повторене поєдинку. Коло одинацяті години капітан вийшов із військового казина.

— А де живе ота... жєнщина? — запитав на відході.

Йому подали адрес Юлії, після чого він салютуючи і не подавши нікому руки вийшов геть.

VIII.

Вийшовши з казина капітан якийсь час ішов просто перед себе, машинально, без свідомости, мов накручений автомат. Обминав прохожих, скручував на рогах із улиці в улицю і йшов усе даліше, не застановляючи ся, не знаючи, куди йде і по що. Почував потребу руху, темноти і забуття.

Була холодна, тиха і темна ніч. Ішов сніг і его студені клаптики густо сідали капітанови на лице, на очи і уста. Він чув їх дотик, ніби уколи шпильок, та рівночасно почував якусь розкіш в тих уколах. Туркіт фіякрів, що пройїжджали в скаженім розгоні, був йому також приємний, бо, бачилось, заглушував ту бурю, що лютувала в его нутрі, руйнуючи, перевертаючи і вириваючи с корінем усе, все те, що в ній було святе, гарне, улюблене.

З вулиці Фредра вийшов на Баторія, відси на Камяну, даліше на Панську, та тут завернув і пішов сею вулицею в напрямі до Зеленої, але не входячи на Зелену завернув на вулицю Зиблікевича. Шукав самітних, темних заулків, от тим то скрутив на Стежкову і вийшов знов на противний кінець вулиці Фредра. Відси через пляц Академічний пішов у гору Гончарською, даліше на вулицю Голембя, вийшов у низ на Калічу, а відси йшов просто вулицею Оссолінських до пустого і завмершого в темряві Єзуїтського саду. Дерева в саду стояли голі, їх гіляки розпливали ся в темряві, тільки грубші пні і коварі бовваніли як чорні стовпи на темному тлі. Сніг ішов густий і затемнював світло ліхтарень, що слабо миготіли на рогах вулиць. Туркіт фіякрів долітав сюди тільки в далека, мов глухе, непереривне клокотане. Капітан ішов не зупиняючись, судорожно стискаючи

в долоні холодну рукоять шаблі. Бояв ся стати, зупинити ся на хвилину, немов там за ним гнала ся якась марюка, що аби тільки він зупинив ся, зараз його догонить і розшарпає.

В кінці стрепенув ся, станув переводячи дух і почав збирати розсіяні, розбиті владі своєї душі.

— Що се зо мною було? Що стало ся? — питав сам себе силкуючи ся вяснити собі ту наглу і таку дивну катастрофу. — Аджеж учора я вернув з Боснії. Аджеж вчора, ще вчора я був щасливий, такий щасливий, як ніколи в житю. Навіть Пана Бога я запитував, за що дає міні стілько щастя. Дурень, дурень! Я й не почував, не догадував ся, що все мое щастє було — луда, фата моргана, миляний пухир! І ось пухир приснув. Щож дальше?

Капітан був тепло одягнений, надто загартований на студінь. Та про те почув, що в тій хвилі безмірний мороз прошибає всю его істоту, втискає ся аж до серця, до мізку і причинює йому страшенний біль. І знов не знаючи сам, що с собою робити, мов тровдений звір він пустив ся йти прискореним кроком, по перед соймовий палац, на вулицю Міцкевича і горі нею, до церкви св. Юра. Аж на площі перед Юром зупинив ся хапаючи повітре повними грудьми і віддихаючи глибоко. І знов думка зачала працювати. Мов жива стала перед ним недавня сцена в касині.

— Чого вони хочуть від мене? За що мене карають? Аджеж я не зробив їм нічого. О підлі, підлі, нікчемні! Щоби поразити мене в саме серце, вбити насамперед морально а потім фізично — бо очевидно вони сего бажать! — кидають клевету на мою жінку, обкидають болотом те, що в мене найсвятійше. Формальну конспірацію на мене завязали. „Коли ти, Редліх, не хочеш узяти його на себе, то кождий з нас готов се вчинити“. Аджеж се були їх слова! Заставили на мене сіть, обскочили мене і знали, що їм не вирву ся. Підіслали того дурня Редліха до мене до дому, щоби мене образив, спровокував, вігнав у лапку. О підлі, підлі! Юди! Але ні, не зйїсте мене так швидко! Буду бороти ся, зубами гризтиму вас, а не дам вам так легко тріумфувати над собою!

Випростував ся і поглядом повним ненависти окидаючи те темне, замеркле озеро, зложено в домів, палаців, тут і там миготячого світла і клекоту фіякрів, що розстелювало ся перед его стопами, з військової привички вихопив шаблю

з піхви і замахнув нею, що аж свиснула в повітрі. А потім застромивши знов шаблю до піхви легким кроком і с піднятою в гору головою вертав вулицею в низ знов до соймового палацу.

Та на половині дороги зупинився, станув нараз мов остовпілий Грізна почвара, що гонила за ним ненастанно від самого виходу з касина і з далека зачаювала ся на него, аж тепер запустила йому свої пазурі в груди. Стало ся се несподівано, неспостережено. Він був спокійний. Йому здавало ся, що постанова — помстити ся завтра на змовлених на его згубу офіцерах додала йому сили і певності. В тій певності мигнула йому в его голові думка:

— Піду до дому.

І в тій же хвилині він почув, як почвара шарпнула його лабою, почув безмірний біль, почув як росцука трупячим лицем зазирає йому в очи.

— До дому? Чого? Що я там застану?

Отсі питання вертіли ся у него в голові мов завіси, на яких укріплені двері, що ведуть у пекольную безодню. Що сховано там за тими дверми, сего не зуміє ніякий ум зглубити, ніяка фантазія собі уявити. Страховина — се мізерне слово навіть на те, щоби замаскувати те, що там криється. Підземні льохи, де колись найжорстокійшими муками тортуровано людей, се були місця забави і спочивку, коли прирівняти їх до тої безодні, що розвиває пащеку там, у нутрі его душі.

Аджеж его жінка має бути почварою, упрям, що висисає людську кров! Аджеж та гарна, невинна жінка, така повна любови і така йому мила, се має бути чортиця, спільниця тої жінщини-сатани! Редліх се сказав йому, чоловік, котрого він доси ніколи ще не виловив на брехні, чоловік сумлінний, що не кидає на вітер таких огидних підозрень, его шкільний товариш і щирій приятель. Значить, сему мала би бути правда? О, в таким разі проклинаю день, в котрім я на світ народив ся і хвиліну, коли сказано: отсе людська істота! В таким разі не має більшої ганьби в цілому світі, як бути чоловіком!

Капітан увесь трусив ся мов у пропасниці. Гнав що духу вулицями не тямлячи гаразд куди жене. А про те по півгодиннім блуканю побачив нараз, що опинив ся на вулиці Пекарській, насупроти тої камениці, де була его квартира. В вікні спальні видно було світло. Капітан став на

тротоарі на супротивному боці вулиці і вдивляв ся в те світло.

— Дожидає мене! — пролітали думки по его голові, безладно мов зіває листя гнане осіннім вітром. — А діти, мої діти називають тіткою оту... оту...

Заскреготав зубами. Скажена злість закіпіла в ньому. Одним скоком переплигнув вулицю і підбіг до каменичної брами. Торгнув дзвінок, щоби розбудити сторожа. Влетіти до єї спальні, присилувати єї, щоби признала ся до вини і за-давити, розшарпати, погризти зубами на місці! — се була его думка. Та ледво продумав єї до кінця, сам єї пере-лякав ся і скочив від брами, на вулицю, на супротивний тротоар і пустив ся тікати мов остатній боягуз, боячи ся, щоби сторож не прокинув ся, не побачив його і не приси-лував вийти до дому. Ні, в тій хвилі вийти до свого дому не міг би за ніякі скарби в світі! Був в таким настрою, що певно або Анелю або його винесли би завтра трупом зі спальні. На щасте дзвінок львівським звичаєм відмовив служби або може сторож не почув одноразового торгання, до-осить, що ніхто не вийшов відчиняти браму. По кількана-цятьох мінутах смертельної тривоги, які капітан пробув схо-ваний за рогом каменичної, тремтячи, озираючи ся на всі боки мов влодій, він помалу почав успокоювати ся і троха холо-днійше розмірковувати свої відносини до Анелі.

— А вона десь там чекає на мене! — снував знов перерване, безладне пасмо думок. — Турбуєть ся, дивуєть ся, чому не приходжу. Давнійше плакала, коли я так до піз-на лишав єї саму. Тепер мусіла вже привикнути до сего. О, і багато де до чого іншого привикла! Аджеж те, що го-ворив про неї Редліх, усе правда, найчистійша правда! Чую се цілою душею, всею істотою! Сказити ся можна від сего чутя. Розпука! Розпука! А він мовив, що має докази! Од-жеж до того дійшла моя улюблена, моя обожана, мати моїх дітей! Ні, я не стерплю сего! Зараз, в тій хвилині мусимо з нею зробити обрахунок — на завсігди! Аджеж сяк чи так, нам дальше не можна жити разом!

І знов подав ся до брами. Та ледво вийшов на серед вулиці, насупроти каменичної брами, йому причули ся важкі крики і півсонне сапане сторожа, що йде відчиняти браму. І коли в тій хвилі побачив блиск, який ішов із Анелиного вікна, те мляве, лагідне світло, що проходячи крізь рухливу густу сітку спадаючих снігових платочків в его очах наби-

рало злегка пурпурового відблиску, немов було відбите від широкої калюжі крові, — то знов скажений переляк обхопив усю его суть і він не застановляючи ся далі, не озирючи ся і брязкаючи шаблею об каміне погнав геть від сеї брами, Пекарською вулицею в гору і скрутив у одну з бокових вуличок до Личаківської. Поліціян, що стояв на розі тої вулиці, бачучи військового в такім швидкім бізі і догадуючи ся, що стало ся щось таке, що вимагає его інтервенції, зачав бігти до него. Бачучи его наближенє капітан що духу загнув у бокову, темну вуличку Францішканську і зачав бігти горі нею.

— Пане! Пане! Зачекайте! — кликав за ним поліціян, поховзнувши ся і чуючи, що не догонить утікача. Та капітан не чув его поклику. Поліціян зачав свистати, звертаючи увагу інших стійкових на таємного втікача, та інших стійкових не було так близько і свист пройшов без відгуку. Тимчасом капітан вбіг на вулицю Куркову. Йому заперло дух. Зупинив ся в темній закутині, де ніхто в віддаленю яких десятих кроків не міг його доглянути, і віддихав, віддихав довго і силкував ся знов навязати перерване пасмо думок. Та сим разом їх напрям був зовсім противний, ніж попереду.

— А вона мене любить! І дітей любить. Видно се в кожного єї руху, в кожного слова, в кожного листа. Любов і бездонне зосутє чиж можуть жити в парі? І чи єї зосутє, чи ті єї злочини справді так уже доказані? Упереджувала мене, щоб я не слухав спліток. Значить, і до єї слуху мусіли вони доходити. Заклинала мене, щоб я виступив із армії. Дурень я, не розумів, чому вона се чинить! А тепер бачу. О, тепер міні ясно, коли удар упав, коли не можу вже вернути ся. Хотіла вирвати мене з того болота, в посеред тих людей відірваних від життя, привиклих до дармоїдства, зіпсованих, що ширять і довкола себе зіпсутє. А може знала навіть про конспірацію, про змову сплетену на мою загибель. Єї нервовий напад, тривога за дітей, горячкове благає, щоб я подавав ся на пенсію — — О, сліпий, сліпий, що я не достеріг сего всего відразу! За мене вона тривожила ся, бажала мого щастя і супокою! Та чому муж мене не освідомила? Чому не сказала міні виравно, що й до чого воно йдеть ся? Чому? О, розумію, розумію! Занадто добре знає мою вдачу, дурну, уперту, повну пересудів і підлих підозрінь! Знала, що я би не няв їй віри,

що я підозрівав би єї Бог зна за що. Думала, що їй у-дасть ся протягти діло, підготувати мене до гіркої правди. Але я дурень усе поспував. І маю тепер за се! О Боже, дякую тобі, що Ти своєю рукою відіпхнув мене від тої брами, від того порога, через який переступивши перед хвилию я міг би був зробити ся Каїном, допустити ся вчинку, якого б я сам собі ані тут, ані в будущому житю не міг був ніколи дарувати!

Буря минула. Вихор прошумів. Любов до жінки і сімї, віра в єї любов і доброту, віра в благородність людської душі показала ся сильнішою в капітановім серці від тої бурі, перетривала страшенну навалу, вийшла з неї переможцем. Він успокоїв ся. З цілої тої внутрішньої бурі лишило ся тільки почуте великого жалю до людей — пизьких, завидющих, злосливих, що оббризькують піною своєї зависти те, що стоїть високо по над рівнем їх моральности. Лишив ся у него благородний гнів, обурене. особливо на Редліха, на приятеля, котрому він так щиро вірив і котрий так огидливо надужив его довіря. Капітан почував тепер, що коли завтра стане супроти него око в око і коли противник при першій вистрілі не повалить його трупом, то его рука певно не дрогне, его пімста за зневажену святиню его домашнього огнища буде рішуча, повна і немінуча

Бите годинників, що прозвонили першу годину, перервало хід его думок. Перша година! Так пізно! Анеля десь там жде, турбуєть ся! Болюче чує ворухнуло ся в серці у капітана. Любив єї в тій хвилі над жите, над усе в світі, над свою честь. Та разом с тим почував, що бачити єї тепер не може, не повинен. Сім годин відділяло його ще від хвилі, що мала рішити для него, чи жите, чи смерть. Поєдинок з Редліхом був немінучий. Відкликати його — про се не могло бути ані думки. А бачити ся з Анелею, се могло довести до захитаня сеї постанови. Ні, ні! Він завтра мусить бути спокійний, сильний, приготований на все, в порядку зі своїми думками і почуттями. Стріча в Анелею і з дітьми могла б усе розстроїти. Коли лишить ся живий, то й так побачить їх завтра і ошадить їм кількох годин тривоги і непевности, а коли згине, га, то й так досить вчасно вони про се дізнають ся!

Глибокий біль здавлював его серце, коли подумав, що може згинуть не бачивши вже тих, шчо й їх любив так горячо, що для їх чести і доброго імени наражував своє

житє. Смерти не бояв ся. На полях битви йшов сміло по-перед свого відділу, додавав відваги воякам, жартував зі свищучих куль. Тільки свідомість, що може згинуть там, серед чотирьох стін стрільниці, так близько жінки і дітей а надто так несподівано для них, відчуване їх болю, їх сліз, їх важкої сирітської долі по єго смерті різало єго серце. Та він відганяв від себе ті тоскливі думки, силкував ся вкріпити в собі віру, що противник або не стане на поклик, або перед боротьбою відкличе свою клевету, або в кінці почувуючи свою лиху справу хибить. Уважав сей поєдинок божим судом між ним і клікою вікчемників, що з якоїсь невідомої причини присягли ся на єго згубу. Аджеж Пан Біг знаючи єго правоту і невинність не допустить, щоб підлота і інтрига величали ся перемогою.

Так роздумуючи йшов помалу здовж Губернаторських Валів, в низ, прямуючи до ринку. А вийшовши на ринок, де не зважаючи на пізну пору і погану погоду пересували ся ще тут і там постаті налогових гостей трактирних і шинкових, одні одинцем і непевними кроками чимчикуючи до якоїсь неясно означеної мети, другі сунучи купами, серед голосної розмови і ще голосніших сміхів, капітан почув голод і втому. Перша єго думка була піти до першої ліцшої отвореної ще пиварні або реставрації. Вже вступив до одних сіней, що вели до реставрації, та параз зупинив ся і поспішно вийшов назад на ринок. Пригадав собі, що в кождім таким локалю в теперішній хвилі застане більшість гостей військових, офіцерів. Бачити ся з ними, витати ся, розмовляти не потрафив би тепер ні за яку ціну. А хто знає, може би мусів зносити ще нові наруги і пониження, що могли би знов позбавити його супокою, здобутого с таким трудом. Ні, ні! Ні за що в світі не вступить до реставрації! І оминаючи старанно стрічу з усякими воєнними, що тут і там мотали ся в тих крикливих і сміховитих купках, капітан пішов до Англійського готелю, велів подати собі комнатку, принести вечерю і бутельку вина а також кілька аркушів паперу, перо і чорнило і покріпивши ся засів писати прощальні листи до жінки і до дітей.

Апеля по виході мужа чула ся зовсім супокійною і навіть почувала якусь радість. Була переконана, що капітан пішов до коменди подати просьбу о дімісію і їй аж лєкше робило ся на душі при думці, що вже вавтра, позавтру, за кілька день він буде міг скинути з себе той мундур, що-

колись робив його для неї таким принадним, а тепер видавав ся їй страшним, важким мов кайдани. Знала, що сей мундур накладає на єї мужа різні тяжкі і небезпечні обовязки і їй власне лякала ся найдужше. Знала також, що коли не для чого іншого, то бодай для сего мундуру він мусить бувати в товаристві інших військових, а яке небезпечно може бути се товариство, се показало ся дуже ярко на недавній Редліховій візиті. При самій згадці про сю візиту дрож пробирала Анелю. Той дурний, деревляний стовп! Чого він мусів улізти? І чому не міг у своїй капустяній голові знайти крихітку чемности, але відразу підвів ся на вадні лаби, як подразнений медвідь? О, ненавиджу його! ненавиджу їй усіх! — крізь затиснені зуби шептала Анеля, пригадуючи ту важку атмосферу, яка залягла була в її-дальні по Редліховім відході, і той холодний піт, що обливав їйї тоді, і ті надлюдські зусилля, з якими вона силкувала ся опанувати своє зворушене і показати ся мужеві вовсім свобідною і паівною. Та Богу дякувати! Компромітація з боку таких людей як отсей Редліх уже не довго буде їй загрожувати. Силою своєї волі і своєї любови до мужа вона відсуне сей Дамоклів меч. Єї чудові очі горіли полум'ям правдивої радості при думці, як то вони обое з мужем виїдуть геть відси, геть, на село, десь у глухий гірський закуток, до свого дворика, на свій ґрунт, де вона буде могла відітхнути свобідно і забути все минуле, вирвати с корінем із душі ті страховниці, через які тут мусіла переходити, і вся, вся без поділу віддасть своїй любови, своєму домашньому огнищу.

Еластична, як звичайно бувають повнокровні і енергічні натури, Анеля швидко вимела зі своєї душі всі прикрі і важкі вражіння нинішнього дня і живо вештала ся по помешканю занята своєю щоденною домашньою роботою. Переглянула одежі дітей, тут щось залатала, там пришила ґузик, там знов веліла служниці вивабити пляму. Антось незабаром прийде — треба прилагодити каву і підвечірок, подумати про вечерю. Тимчасом прийшли діти зі школи вносячи до помешканя освіжаючу хвилю веселих голосів, сміху і щебетаня. Анеля помогла їм пороздягати ся, сама розмовляючи і сміючи ся з ними як дитина, дала їм їсти, а потім переробила з ними лекцію комнатної гімнастики. Потім засадивши їй за книжки сама пішла до кухні, щоби допомогти Марині прилагодити каву.

Антося не було. Певно генерал, що любив його дуже, дізнавши ся про его намір виступити з армії, запросив його до себе і силуеть ся вибити йому з голови сю думку обіцяючи швидкий аванс, підвишене пенсії... Щож, підвишене пенсії без сумніву була би не кепська річ. Аджеж вони во всім не можуть числити себе до заможних, хоча наслідком єї старань і заходів не належать і до таких дуже вже вбогих. О, вбожество, недостаток, се були фурії найстрашнійші для неї в житю! Щоби закляти ті фурії і держати їх в далека від свого домашнього огнища, на се вона посвятила так багато... так багато! Антось навіть понятия не має про се і дай Боже, щоби й віколи не дізнав ся! Він любить її горячо, пристрасти — пізнала се від разу. Він вірить в неї, бачить єї любов і певний, що вона його не зрадила. І тут він не помиляеть ся! Вона була йому вірна, ані на хвилину, навіть думкою ані мрією не зломала заприсяженої йому вірности. А все таки сей прямодушний, сантіментальний Антось... Коли би він дізнав ся про все, то хто знає, що би то було!... Хто знає, чи він би..

Авеля похитала головою, не хочучи додумувати до кінця сеї думки. Що там! Я була йому вірна і се додає міні сили. Я не зломала свого слюбу, значить, із сего пункту не може робити міні ніякого закиду. А тамте інше... проче... ну, се ще хто знає як уложить ся. На се ще можна задивляти ся в різних становищ. Коли б тільки виграти на часі! Коли б тільки зі Львова, з сего товариства, з сего окруження, а там якось то воно буде!

Минула шеста година, Антось не приходив. Певно хтось із висших офіцерів запросив його на гербату і на розмову і він не міг ані відмовити ся ані швидко викараскати ся. Вишила в дітьми каву і дозволила їм бавити ся. Та діти випросили ся до кухні, де Гриць, с котрим Михась був уже дуже заприятнив ся, владив для него маленький столярський варстат, то б то на разі вчив його обходити ся з долотом і сверликом. Цеса також не хотіла лишити ся позаду за братіком і хоча Мариня силкувала ся вмовити в неї, що панпочці не яло ся займати ся такою роботою, все таки взяла ся також до діла і за годину обое в дощечці, яку їм дав Гриць яко матеріал, понаверчували стілько дірок, що виглядала мов решето. А поки діти працювали, Гриць сидячи на лавці і курячи люльку, розповідав не так їм, як радше Марині, про дивні пригоди свої і пава капі-

тана в Боснії, про гірських розбійників і повстанців, про Турків і Туркень, про мечети і старосвітські будівлі, про тамошніх мужиків, про гори і плоди тамошнього краю. Як мужика се власне його найбільше зацікавлювало, і з его широкого, добродушного лиця, прикрашеного невеличким чорним вусом, можна було вичитати щире внутрішнє вдоволенє, коли бачив, що й Мариню зацікавлюють ті річи, що вона з добрим розумінєм і вподобанєм розпитує його, як там живуть і працюють і поводять ся тамошні люде.

Авеля тимчасом нудила ся в покою. Що се значить, що Антось не вертає? Недобрый! Отсе тільки другий вечір проводить у Львові і вже починає занедбувати йїї. Ломала собі голову, де він тепер міг бути, с ким розмавляє і про що? Впадала на різні здогади і сама опрокидала йїх. Тільки від одної комбінації відскакувала єї фантазія, щоби він міг тепер бути в каспні. Не знати чому, але йїї твердо вірилось, що сьгодні Антось там не піде. Взяла в руки якусь роботу і сиділа ні про що не думаючи, тільки ловлячи слухом кождий гук, кождий стук, кождий шелест, що долітав із сіней, завсігди думаючи, що се він іде і завсігди розчаровуючись. Завидувала своїм дітям веселої забави в кухні і кілька разів поривала ся йти до них, та все щось зупиняло йїї. А нуж Антось прийде! Малювала собі в уяві его постать у дверех, его рухи, его голос, як йїї витає, цілує, перепрошує, як своїм звичайним способом відпинає ґузик плаща, покидає се заняте і цілує йїї в руку, потім обтріпує шапку зі снігу, потім знімає плащ, поправляє лампу на столі, потім бігає по покою оповідаючи щось і живо ґестикуючи, потім знов стає перед нею і тільки тепер пригадує собі, що треба відперезати шаблю. Добрий, любий, простодушний, золотий чоловік! Літа пробуті в Боснії, труди і невигоди майже зовсім не змінили його. Навіть покращав, дозрів, лице загоріло троха, та зрештою лишив ся такий як був.

Анеля марила на яві, недвижно сидячи при столі с прижмуреними очима і солодко всміхала ся до своїх мрій. Ті мрії перервало легеньке стуканє до дверей. Анеля схопила ся сполошена з крісла і озирнула ся довкола, неначе шукала помочи або крийівки. Та небезпеки не було ніякої, а натомісць знов дало ся чути легеньке, несміле стуканє до дверей.

— Прошу вийти! — промовила піднесеним голосом Анеля.

Несміло ввійшла старша вже жінка обвита хусткою. Анеля в першій хвилі не пізнала її.

— Слава Ісусу Христу! — мовила жінка кланяючись.

— А, Шимонова! — скрикнула Анеля. Шимонова, се була служниця Юлії, вдова по якимсь шевським челяднику з Делятина чи Надвірної. — А вам що стало ся, що ви загостили до мене?

— Пані мене післали. Ось тут лист для пані капітанової, — мовила Шимонова, кладучи на столі перед Анелею маленький візитовий білет закліснений у коверті.

— Юлія пише до мене? — здивована запитала Анеля. — А се що таке? Чи хора, що не може прийти?

— Ні, прошу пані, не хорі. Певно там у листі витолковує. Нехай пані будуть ласкаві прочитати. Моя пані казали міні зачекати на відповідь.

Анеля ножичками розкроїла коверту і внирнула білет записаний дрібненьким красивим почерком Юлії. В білеті було написано ось що:

„Дорога Анельцю! В сій хвилі довідаю ся про діло безмірно важне для нас. Не можеш собі виобразити, що стало ся. Конче треба нам обом зійти ся і порадити ся, що маємо діяти. Я була би вже прибігла до тебе, бо сама мало голови не страчу, та по тій дурацькій сцені при обіді бою ся здибати ся с твоім чоловіком. Шаную його дуже, та бою ся его ще дужше. Напиши міні — або радше ні, не пиши нічого, а от сей білетик кинь до печі. Тільки скажи Шимоновій, чи і коли можу прийти. Хоч би тільки на хвилиночку. Твоя Юлія“.

Зачудуване у Анелі дійшло до найвишого ступня.

— А се що за відомість, про яку згадує Юлія? — скрикнула мимоволі.

— Не знаю, прошу пані, — відповіла Шимонова.

— Хто там був у неї? Хто міг сказати їй щось таке важне?

— Не знаю, прошу пані. Ріжні панове бувають.

— Ідіть Шимонова до дому і скажіть своїй пані, нехай зараз сюди приходить, — мовила Анеля і давши Шимоновій двадцятицентівку вивела її за двері.

Тепер трясла нею пропасниця цікавості. Просила Бога, щоби Антось забавив ся по за домом ще в годину,

щоби не застав тут Юлії. Глянула на годинник — була сема година. Сіла і сплуквала ся думкою супроводити Шимонову в еї вандрівці до дому. Ось вона шлапає по болоті вулицею Чарнецького, на Бернардинську площу, переходить коло прилавків, на яких Бойки продають овочі, скручує на Галицьку, а з сеї на ринок, переходить коло ратуша, півперек ринку на Домініканську а відси на Вірменську. І як таки ся стара жінка ніколи не може йти просто вулицею Чарнецького на Губернаторські Вали а відси на Домініканську вулицю! Найменша подоба ліса в ночі наповнює йїї непоборимим перестрахом і вона волить робити величезне коліно, накладати в двоє більше дороги, ніж пройти по під деревами плянтації. Анеля проклинає сю дивну боязливість Шимонові, що повстала у неї ще в дитинячій віці. Мавши ще ледво десять літ ішла з матірю в ночі через лісок; обох йїх напали якісь драбуги, страшним способом замордували еї матір, а вона не памятаючи з переляку, що з нею дість ся, скочила в гущавину і зарила ся в купу хворосту, в котрій зомліла і на пів мертва пролежала кільканацять годин, поки йїї другого дня не віднайшли і не витягли з крийівки. Від того часу Шимонова не може вечером пройти через ніяку плянтацію, де росте при купі бодай кілька дерев або корчів. Та тепер вона вже мусить бути дома. Вже Юлія одягаєть ся, вже йде, поспішає простою дорогою, за хвилю буде у неї, скаже йїй, що там таке стало ся...

Анеля почувала, що еї несупокій чим раз більше змагаєть ся. Ануж прийде Антось! Ануж застане тут Юлію в таку пізну пору! Пізна пора? Адже ще нема осьмої! Щоби побороти неясну і нічим неоправдану тривогу, Анеля встала і пішла до кухні.

— Ну, діти, час вам іти спати! Завтра рано мусите йти до школи.

— Ще троха попрацюємо, мамочко! — скрикнув Михась. — Ади, який рівний жолобок! Се я такий видовбав!

— А я вивертїла отсе колїсце з самих дірочок, — ади, яке гарненьке! — скликнула Цеся.

— А хтож вас сьому навчив?

— Гриць! — хором скрикнули діти показуючи на Грипя, що обїк стола стояв випростуваний перед панею капітановою, мов перед яким генералом, тільки що в одній

хочуть мордувати і кинули ся на них з ножами. Та татко вирвав одній ножа з руки а Гриць другій, а третя тимчасом сама себе підрізала. А ті дві воли винесли с пожару. І ледво вийшли, завалила ся стеля тої комнати і та третя Туркхеня там згоріла.

Михась оповідав сю історію живо, задиханий, очевидно гордячись і радуючись, а Цеся все ще прижмурюючи оченята тільки оханем висказувала свій подив. Анеля не могла очей відвести від дітей і любила ся ними не менше як вони Грицевим оповіданем про гарний поступок їх батька.

— Ну, спіть уже, спіть! — мовила в кінці. — Завтра вам татко сам розповість іще красшу історію.

— Ах! — шепнула Цеся смакуючи вже наперед се оповідане.

— О, красшої вже не розповість! — мовив поважно Михась. — Гриць говорив, що отся найкрасша.

Анеля засміяла ся; поцілувавши дітей відійшла до свого покою. Після теплої, любої атмосфери дитячого щибету і дитячої любови тут знов обхопила її холодна атмосфера тривоги, непевности і очиданя. Ані мужа ані Юлії не було. Вже доходила девята. Що се може значити? Анеля сіла і знов хотіла зайняти ся своєю роботою, та пальці єї тремтіли, думка не могла успокоїти ся тай увага скупити ся як слід. Покинула роботу і сиділа надслухуючи. Туркіт фіякрів, гучна хвиля міського вечірнього життя довкола, якісь уривані окрики, шматки речень якоїсь уличної сварки, тяжке чалапане якихсь кроків на сходах, що звільна зближали ся а потім знов віддалювали ся на висшій поверх, усе те мов у калейдоскопі мигало в єї мізку, вкидаючи її моментально то в нервову дрож, то в тупе почуте одностайного напруження, то в меланхолійну резігнацію.

Мінута минала за мінутою, чверть години за чвертю. Вже пів до десятої, три чверти. Анеля ходить по комнаті, визирає через вікно на вулицю. Темно. Хвиля вечірного міського життя почала звільна втишувати ся, та чим більша тиша залягала довкола, тим важче, незноснійше робило ся у Анелі на душі. Тривога за мужа і неспокій викликаний Юльциним білетом побільшували ся раз у раз. Вона не могла вже й подумати окремо про котру небудь із сих справ,

шарпала ся немічна мов кіт завязаний у місі, і ся внутрішня леміч бобіла, пекла їйї страшенно.

Війшла Маривя і запитала, чи пані будуть самі їісти вечерю?

— Ні, не хочу, — відмовила Анеля. — А ви з Грицем уже повечеряли?

— Уже, прошу пані. Гриць пішов до касарні спати.

— То йди і ти спати. А вечерю для пана постав до рури. Я зажду на него.

Маривя відійшла. Анеля сама не знаючи по що висунула з комоди шуфляду і почала перебирати білизну. В тім застукано до дверей, сим разом швидко, з натиском. Анеля підскочила і перелякала ся мов злочинець зловлений на горячій учинку. Хотіла промовити „Прощу!“ та не могла видобути голосу з горла. Та не дожидаючи єї запросин двері відчинили ся і війшла — пі, вбігла, влетіла тельмом Шимонова. Лице єї було перекривлене безмірним переляком, хустка в неладі закинена на плечі, голова відкрита і припорошена снігом. Стара жівка важко віддихала, хапала себе за груди і за горло і робила якісь розпучливі знаки руками і головою, заким могла видобути голос із уст.

— Рави Бога, Шимонова, а вам що таке? — скрикнула Анеля, що пізнавши Шимонову швидко успокоїла ся і придивлялась їй радше в зачудуванем, ніж с переляком.

— Ох, ох, — стогнала Шимонова, безсильно падучи на крісло. — Не можу!.. Ласкава пані!.. Я бігла... що духу... через плянти....

— Ха, ха, ха, ха! — голосно зареготала ся Анеля. — Так ось чому ви такі перелякані! А! Шимонова йшла через плянти! Ха, ха, ха, ха! О мій Боже! І щож то Шимонову спонукало до такого страшенно нерозважного кроку? А я думала, що що найменше половина Львова запала ся. Але деж Юлія? Чому вона сама не прийшла?

Шимонова, що ще не зовсім околела з переляку, знов розпучливо замахала руками.

— Ох, не можу! — стогнала. — Не можу!.. Ласкава пані!.. Тут мене... дусить, ось тут! — додала вказуючи на горло.

— Випійте отсе, — мовила Анеля подаючи старій добру чарку вина. — Може вам полекшає.

Тремтячими руками взяла Шимонова вино і вихилила чарку. Напій очевидно зробив їй полекшу. Віддихнула глибоко раз і ще раз і — почала плакати.

— Ох, нема вже моєї пані! — мовила заходячи ся від плачу. — Нема наших панночок! Нема нікого, нікого!

— Що Шимонова мовить? — зачудувана, ще нічого не розуміючи питала Анеля. — Нема їх? А деж вони поділи ся?

— Забрали їх! Усіх забрали.

— Хто забрав?

— Поліціанти. Прошу подумати: приходжу до дому від пані капітанової, дивлюсь, а перед дверима щось зо п'ять фіякрів, при дверех поліціанти, під вікнами поліціанти, на сходах поліціанти, а в помешканю ціла руїна. Комісарі, ревізори, крик, плач, перешукують шуфляди, все поперевертане, панночки бліді, тремтять з переляку і одягають ся. Кілька панів, котрих ся орда застала у нас, стоять як самі не свої. А моя пані сидить бліда як труп, мокра — видно, що була зомліла і мусіли їй відливати водою. Ледво я ввійшла, зараз комісар до мене, хто я така, що тут роблю? Ох, ласкава пані, від коли жню, ще ніколи не зазнала такого страху!

Анеля слухала тих слів мов нежива. Відомість про арештоване Юлії оголомшила їй, відняла їй можливість вражінь і почувань. Не чула ані болю ані переляку, нічого. Видалось їй, що нараз усе довкола неї щезає, вся дійсність розвіває ся як імла, люде с цілою безконечною замотаниною своїх відносин пропадають, дім, місто, ціла земля щезає до разу, і сама вона легесенько, мов макова зерничка кинена в пропасть щезає десь у безодні, розпливає ся в нівищо. Ще тільки одна тонесенька ниточка держить їй завішену між небом а безоднею, а ся ниточка, се голос Шимонової, тремтячий, слабосильний, що долітає десь немов із безмірної далечини.

— Я варазісінько хтіла тікати геть, — мовила Шимонова, — та не пустили мене. Потім перешукали всі мої річи, але не знайшли нічого. Потім веліли міні одягати мою паню, що була холодна як труп. Тай наплакалась я над нею, поки їй вібрала, немов отсе маю класти їй до труни! А вона небога під моїми слізми троха очуняла тай мовить до мене :

— Не плачте, Шимонова! Маю в Бозі надію, що се нещастє минеть ся.

А потім, коли на хвилю нікого з поліцайників не було близько коло нас, вона шепнула міні до вуха:

— Нехай Шимонова зараз побіжить до Анелі — ая, ая, так таки мовила, сердешна: до Анелі! — і оповість їй усе. Може вона через свого мужа або через когось іншого здужає зробити щось для мене — і для себе. Так дала виразно: і для себе. А якже! Я поцілувала їй в обі руки, коли їй брали до фіякра. І панночок усіх забрали. Дві лежали хорі, то й ті мусіли поодягати ся і їхати до поліції. Тільки мене саму лишили. О Боже, Боже, що то ще буде во мною!

І Шимонова знов заплакала, від часу до часу втираючи очі фартушком.

Анеля все ще сиділа недвижно, з очима широко витріщеними, вдивляючи ся в один кут покою, з устами на половину отвореними, без ніякого виразу на лиці, а навіть з відтінком якогось дивного усміху на устах. Зрештою Шимонова занята власною особою і пригодою своєї пані не звертала особливої уваги на Анелю, а виплакавши ся і обтерши сльози встала з крісла.

— Піду вже, прошу ласкавої пані, — мовила кланяючи ся Анелі. — Я своє зробила, а тепер мушу поспішати до дому. Я там, ховай Боже, усе позамикала на ключ, та все таки треба йти. Тепер я сама однісінька. Цілую ручки ласкавої пані! Дякую красенько за покріпленє.

І справді поцілувавши Анеліну руку, що безвладно простягнена лежала на столі, Шимонова пішла бажаючи ласкавій пані доброї ночі.

Анеля не встала, не порушила ся, не поглянула в слід за нею. Сиділа як в каменя витесана. Минали мінути, квадранси, години, а вона сиділа тай сиділа недвижно. Тільки рівний, спокійний віддих показував, що се не статуя, а жива людина. І коли би капітан, що власне в тім часі при брамі камениці шарпнув за дзвінок а потім сам с собою зводив важку внутрішню боротьбу, був в тій хвилі війшов до покою і свою шаблю, ще в Боснії виострену, затопив у єї груди, то єї смерть була би тільки незначучим і нечутним переходом із теперішнього отупіння в вічне і цілковите одубінє, була би спокійним і несвідомим перепливом із

тихої пристані на безбережний, незглибимий супокійний океан.

Аж десь коло першої години сеї стан змінив ся о стільки, що Анеліні повіки склепили ся помалу, ві голова склонила ся на стіл, а рука несвідомим рефлексійним рухом підсунула ся під нахилене чоло. Анеля заснула. В такім положеню застала її рано при горючій лампі перелякана Мариня.

IX.

В готелевій комнаті було ще темно. Капітан спав. Сильне стукане до дверей розбудило його.

— Хто там? — скрикнув капітан.

— Се я, кельнер, — відізвав ся голос за дверима.

— Чого хочеш?

— Пан капітан веліли збудити себе о семій.

— А хіба вже сема?

— Так є.

— Добре, добре. Дякую тобі.

— Може пан капітан чого потребують?

— Принесеш міні каву так за пів години. І рахунок!

— Рад служити пану капітанови.

Капітан встав, умив ся і почав одягати ся, звільна, спокійно. Хоч спав не сповна три години, то все таки чув себе покріпленням на силах. Без ніякого особливого зворушення взяв написані вчора листи, що лежали на столі, і сховав до бокової кішені вафенрока. Потім випив каву, закурив сигаро, заплатив і вийшов з комнати.

Було три чверти на осьму. Сніг усе ще порошив. На дворі стояла ще сіра сутінь. Небовід видавав ся тісним і немов величезний капелюх насунений на чоло змінював, маскував фізіономію міста. Все виглядало меншим, якимсь дрібним, незначучим. Рух на вулицях Львова був іще слабкий. Головний контингент прохожих становили діти, що поспішали до шкіл.

— І мої діточки десь ідуть до школи, — подумав капітан і нараз страшений біль прошиб его серце. Пекло, що вчора, бачилось, було втихомирене, тепер заворушило ся на

ново. Хоч і які зусилля робив над собою, щоби тепер в тій хвилі відігнати від себе думки про дітей і жінку, то все таки ті тумки мов налазливі оси крутили ся довкола него, бреніли і шпигали його жалами.

— Щоби їх хоч раз іще побачити, хоч здалека! — думав капітан слідячи очима кожду купку проходячих дітей. — Хто знає, може то вже остатній раз! А вчора виходячи я навіть не поцілував їх. Не натішив ся їх видом, не напоїв душі їх солодким щебетанем. Бідні мої діти! Що то буде з вами, коли я згину сьогодні!

Сльози закрутили ся у него на очах. Та безмірним напруженем своєї волі капітан відігнав їх. Власне переходив з Маріяцкої площі на Галицьку, коли почала бити осьма. Прискорив кроку. В протягу п'ятих минут мусів бути на стрільниці, на умовленім місці, а то ще кусник дороги. Скрутив на вулицю Галицьку, відси на Собеского, вийшов на Губернаторські Вали і направив ся на Куркову, при котрій знаходиться міська стрільниця. Велика саля стрільниці, в тім часі звичайно пуста, була вибрана місцем поединку.

— Спізю ся о цілі три минути! — подумав капітан поглядаючи на годинник. — Вони там певно вже чекають. Подумають, що я струсив. Та нехай собі думають що хочуть. Покажу їм, що с кашею зійісти себе не дам.

Хотів прискорити кроку, та зусилля его були даремні. Якесь ослаблене опанувало його. Той кусник дороги від рога намістництва до стрільниці видав ся йому безконечно довгим і важким. Не почував страху, був повний ревігнації, спокійний, а про те его ноги отяжили мов олов'яні. Обмірковував, де має вимірити, в груди чи в голову. Почував, що его рука буде певна і не затремтить, знав, що трафить його неохійно, коли сам швидше не буде трафлений. Мірячи в голову лекше хибити, та трафний вистріл звичайно буває смертельний. Що поєдинкові правила велять мірити в груди, се його мало обходило. А яких то правил держали ся его вороги, клеветники? Мірячи в груди лекше трафити, та труднійше поцілити смертельно. Хіба валити троха низше, в сторону жолудка і засудити противника на смерть по довгих, лютих муках? Ні, перед такою думкою жахнув ся капітан. Убити Редліха відразу, на місці, — так! Се буде чесно, сего домагаєть ся его честь, а радше те почуте пімсти і обуреня, що жевріє на дні его душі. Але засуджувати його на кіль-

коденні муки і аж по них на смерть — ні! Аджеж він — чоловік, не кат! Аджеж Редліх ще вчора був єго другом!

На площі перед казармою званою по старому „Neumarktscaserne“ кілька компаній піхоти відбувало звичайні вправи в машерованю, робленю карабіном і стрілянню без набойів. Салютували йому, коли переходив поуз них. Якесь тоскливе почутє заворушило ся в єго душі на вид тих людей уставлених у два ряди, з лицями червовими від морозу і втоми, в чоботях забризканих болотом розробленим із снігу, що розтаяв під їх ногами. Йому пригадала ся з гімназіальної лектури латинська формула „Morituri te salutant“; та він усміхнув ся гірко, коли подумав, що сим разом було би відповіднійше змінити сю формулу і сказати: „Moriturus vos salutat!“

— За пів години змінить ся фізіономія сеї площі не до пізнання! — думав дальше капітан. — Будете мати довший „Ruht!“ бідні хлопці. Он там, із тої брами, перед котрою з найневиннішим у світі видом, курячи сигара і побрязкуючи шаблями, проходжують ся два офіцери (цікавий я, чийі то секунданти?) — з тої брами винесуть одного з нас з розтрісканою головою або з простріленими грудьми, забризканого кровю, зі звислими безвладно в низ руками. Певна річ, що кількох с поміж вас покличуть і велять вам нести сей тягар. А кільком іншим велять приготувити санітарний фургон. Там всадять трупа, щоби ніхто не бачив і завезуть до трупарні військового шпиталю. І йїхатиме той фургон через місто, многолюдними вулицями, сотки людей минатимуть його, і ніхто з них навіть підозривати не буде, що ось тут поуз них йїде труп. Моя жінка пройде обїк него шукаючи за мною, гнівна на мене, невиспана, і навіть через думку йїй не перейде, що в тїм безобразнім жовтїм фургоні, в тїй великій скрині сховано холодний уже і закостенїлий труп єї мужа. І лише, що так воно станеть ся!

В таких чорно-трагічних думках потонувши дійшов капітан в кінці до брами, що вела до саду перед стрільницею. Офіцери, що патрулювали перед брамою, привитали його чемно, але холодно.

— Редліх уже є, — мовив один із них. — Секунданти і лікарі також уже там.

— А ви хто такі? — запитав здивований капітан.

— Нас просили пильнувати тут, щоби ніхто вам не перешкодив, — мовив офіцер.

— Будьте такі добрі і залагоджуйте швидко свою гонорову справу, — додав другий усміхаючись. — Нам тут холодно і час уже на сніданє.

Капітан не відповів на се нічого. Усміх і слова сего офіцера видались йому цинічними.

— Йому пильно на сніданє! — думав з якимсь гірким почутєм. — А що між отсею хвилию а єго сніданєм трісне одно людське серце, пропаде одно жите, буде зруйноване істнованє одной сімї, се для него байдуже. Се гонорова справа, котру чим швидше, чим основїйше, значить, чим в більшим розміром знищенєя залагодить ся, тим лїпше.

Сад перед стрільницею був пустий і мертвий. Обголені в лїстя каштани і ясені підносили свої сірі гїляки до сірого неба. На грубших конарях і на пнях лежали смуги і шапки свіжого, вохкого снігу. Вся земля покрита була снігом. Тїлько від брами до головного будинку, де була саля, видно було стежину протоптану ногами кількох людей. Сторож, що жив у боковій офіцині, одержавши рано відповідну суму грошей і знаючи вже до чого воно йдеть ся, тихенько забрав ся до міста, щоби не бути нічого свідком. Єго жінка вештала ся по своїй тїсній комнатці, щось там морквасячи. Се була жінка дуже спокїйна і певна: не цікава алї крихїтки на те, чого не бачила, а чути не могла того, що буде діяти ся в великій салі, а хоч би там і в гармат стрїляли, бо була глуха як пень.

Капітан повагом, осторожно йшов сею стежиною під гору, звільна підходив на сходи, що вели до головного входу стрільниці. Силував ся уявити собі в душі почутя за-судженого, що вступає на ешафот. Він числить ступні, придивляє ся дошкам ешафоту, звертає увагу на вишибнутий сук, на погано вбитий кілок — дуже спїшно діяло ся тєслям! — на лисини суддів, що стоять онде в боку, на лиця, вуси і одежі публіки, що стовпила ся довкола кордону, силкуєть ся відгадати, чи дуже холодно онтому парубчакowi, що голими руками держить ся поручя балькону, і що собі думає та дама, що стоячи за ним своїми повними грудьми вигідно положила ся на єго плечах. Все те бачить, підглядає і сквапливо нотує в своїм умі той нещасливий, стараючи ся на силу того тїлько не бачити, не завважувати і не нотувати, щб стоїть ось тут перед ним — страшенне, грізне

і неминуче, що дожидаєть ся його самого і за кілька мінут, за мінуту, за пару мертвих секунд ухопить його в свою пащеку, здавить, схрупає, розмеле його в своїх кровавих зубах. І уявляючи собі положене сего нещасливого капітан відчував, що й его власне положене в сій хвилі було дуже подібне до него. Стояв при дверех, що вели до салі. Ще раз озирнув ся бажаючи уловити оком і захвати в душі як найбільше світла, простору, але мізерний зимовий краєвид і того йому поскупив. Не було що ловити! Стиснувши уста капітан спокійно відчинив двері і ввійшов до салі.

Ще з за дверей почув голосні розмови і веселі сміхи офіцерів присутних у салі. Забавляли ся свobodно, немов зібрані на баль дожидаючи танцю. Та коли він показав ся в дверех, усі нараз замовкли і зирнули ся на него. Більшість очевидно хотіла глянути рівнодушно і відвернути ся, але нікому се не вдало ся. Було щось в его постаті, в его лиці, що силоміць приковувало до себе їх увагу. Всі присутні немов остовпіли побачивши його. Очи їх зразу рівнодушні помалу висували ся з ямок, зімки розширювали ся з виразом переляку, неначе би в тій хвилі до салі ввійшов не живий чоловік, а якась страшна неземна поява.

— Добрий день! — промовив капітан салютуючи і з зачудуванем повираючи по зібраних. Ніхто не відповів йому і кілька секунд усі стояли в німім остовпіню. Тільки лікарі упрошені до асистованя при тій „гоноровій справі“ і незнайомі з капітаном перервали сю німу сцену і почали вештати ся коло своїх приладів та бандажів.

— Добрий день тобі, Редліх! — мовив капітан наближуючи ся до свого противника і подаючи йому руку. — Аджеж не відмовиш міні подати руку?

Редліх мовчки стиснув подану йому руку, а рівночасно відвернув лице і лівою рукою обтер сльози, що тисли ся йому до очей.

— Аджеж до вчора ми були приятелями? — мовив з мелянхолійним успіхом капітан. — Можемо й тепер бодай привитати ся по приятельськи, заким дамо слово пістоletам.

— Як ти ночував? — запитав Редліх переборовши своє зворушене.

— Сяк-так, — відповів капітан. — Спав у готелі.

— Дома не був?

— А по що? Про такі речі з жінками ліпше не говорити. Як буде по всьому, то буде мати досить часу довідати ся про все.

— Ну, думаю, що маєш рацію, — відповів Редліх і перервав дальшу розмову.

Капітанові секунданти наблизили ся до него, досить церемоніально подали йому руки, а потім один із них узяв його під рамя і попровадив у пустий кут салі, одалеки від групи зложеної з лікарів і Редліхових секундантів. Редліх стояв при вікні і пальцями тарабанив марша по шибі.

— Відповідно до бажаня колеги — мовив секунданти до капітана — уложили ми с противною стороною умовини поєдинку.

— А іменно? — запитав капітан.

— Ми домагали ся найтяжших умовин. Пістолети, стріляне без бар'єри, дістанє десять кроків с правом для кожної сторони поступити підчас коменди о три кроки наперед і триразова виміна вистрілів.

— А противна сторона сперечала ся?

— Секунданти ремоистрували, але очевидно в власнім імени. Ми обставали при своїм.

— А щож Редліх?

— Згодив ся на наші умовини без найменшого ваганя.

— І добре так, — понуро мовив капітан. — І щож, швидко почнемо?

— В сій хвилі.

Секунданти віддалили ся, щоби поробити приготованя, а тимчасом капітан скинувши плащ і відперезавши шаблю, в байдужим видом придивляв ся якійсь літографії, що прикрашувала голу стіну салі. Йому здавало ся, що все се сон. Чув навіть якесь дивне роздвоєне в своїм нутрі: дізнавав такого вражіня, немов би той чоловік у військовій блюзі, з руками в кішенях, що так уважно придивляєть ся літографії на стіні, се якась людина чужа йому, далека і нецікава, на котру вго таємне „я“ поглядає з боку з якимсь легеньким зачудуванєм.

Тимчасом секунданти гомонячи стиха заходились коло приготовань приписаних традиційним поєдинковим кодексом. Два міряли дістанє голосно числячи кроки і крейдою по підлові зазначуючи, де мали стояти і доки мали право зближувати ся оба супірники. Два інші, по одному від кожної

сторони, набивали пістолети, поки тимчасом лікарі розклали на столику бандажі і розставляли повідчинювані касетки повні хірургічних інструментів. Ідучи за прикладом капітана Редліх також зняв плащ і відперезав шаблю. Інші були в плащах, бо в салі панував докучливий холод.

Понабивавши пістолети секунданти поназначували їх, а потім поробивши такі самі значки на картках паперу позивали їх і вкинули до шапки. Супірники мовчки витягнули ті імпровізовані льоси — на сам перед визваний Редліх, потім капітан. Їм роздали відповідні пістолети. Се були великі офіцерські револьвери, нераз уже уживані в подібних гонорових справах. Дивна якась дрож пройшла капітана, коли доторкнув ся до того інструменту, немов би хтось кусником леду пройшов йому по тілі від долони аж до серця.

— Се прочуте смерти, — мигнуло щось в єго думці. Не почував ані страху, ані жалю, немов би тут ходило о когось чужого. З деревляним супокоем оглянув своє оруже і подав ся на своє становище, яке вказали йому секунданти.

— Бачність, панове! — голосно промовив один із секундантів. — Чи позволите міні командувати?

— Просимо.

— Так отже пригадую панам, що в хвилі, коли вигодошу „три“, а найдалше в пять секунд потому маєте дати огню. В часі команди кожний з вас має право наблизити ся до противника на три кроки, аж до поперечної черти вазначеної на помості.

Оба супірники стояли супокійно, випростовані, с пістолами спущеними в низ.

— Раз... два... три! — командував звільна, різким голосом секундант.

Два вистріли гукнули майже рівночасно. Ніхто з супірників не порушив ся з місця ані перед вистрілом ані по вистрілі. Капітан чув, як Редліхова куля свиснула йому понад головою. Чи Редліх навмисно хибив? Що до себе капітан знав, що не мав наміру хибити.

— Чи хто з панів ранений? — питав секундант.

— Ні, — відповіли в один голос супірники.

— Чи панове обстаєте при другім вистрілі?

— Обстаю, — мовив капітан. Редліх мовчав.

Пістолети очищено і знов понабивано. Капітан судорожно стиснув рукоять і загриз губи.

— Або — або! — шуміло і бренило йому в голові. Силкував ся відновити в собі, скріпити і роздратувати ненависть до Редліха. Запах пороху розбуджував у его крові горячку звісну йому з босняцьких перестрілок.

— Раз... два... три! — роздали ся знов слова команди.

Сим разом гукнув тільки один вистріл, тільки один пістолет ригнув огнем і димом — з боку капітана. Підчас команди користаючи з умовини він зблизив ся до Редліха на три кроки і в хвили виголошення слова „три“ вистрілив. В тій самій хвилі Редліх немов шарпнений могутим подувом вихру зробив наглий і швидкий півоборот на ліво, випустив з руки пістолет, підняв руки до гори і розмахнув ними широко мов чоловік, що тоне або тратить рівновагу, а в кінці захитав ся, скрикнув „ой!“ і вхопивши ся правою рукою за груди в околиці серця повалив ся на поміст. Усе те не тривало довше як кілька секунд.

Лікарі і секундант кинули ся до него, піднесли його і двигали на руках положили близь вікна. Тільки велика червова пляма, кругла як денце від склянки, лишила ся на помості. Капітан якийсь час стояв іще на своїм місці вдивляючи ся в ту пляму. В кінці підійшов ближше до тої групи близько вікна, що скупчила ся біля Редліха, котрий очевидно не давав ніякого знаку життя.

— Як йому? — запитав.

— Що се вас обходить? — остро відрізав один із Редліхових секундантів. — Можете собі йти, ви своє зробили. Не затроюйте йому остатніх хвиль конаня!

— Значить, рава смертельна? — войкнув капітан хапаючи ся за голову і забуваючи, що перед хвилию сам бажав сего найгорячіше.

— Не робіть тут комедії! — з нескриваною погордою і ненавистю відбуркнув йому другий Редліхів секундант. — Маєте те, чого вам хотіло ся. Се вже друга ваша жертва, — додав з особливим натиском. — Думаю, що вам буде досить. Чи може бажаете ще одної? В такім разі можу вам служити.

— Пане! — болучо скрикнув капітан, до глибини душі зломаний, звівчений тими позірками, словами і цілим поведенєм секундантів.

— Ідіть пане геть відси! — нетерпливо повторив секундант. — Вас тут не потрібно, а й наші обовязки су-

проти вас скінчили ся. Ви доказали нам, що вмієте стріляти, але не думайте, що хоч один із нас задля сего змінить свою думку про вас і про вашу шановну супругу. Adieu!

Капітанови зашуміло в вухах і в очах потемніло. Щось там в его нутрі шарпалось і рвало ся, щоби кинутись на сего офіцера як хижа звірюка, розшарпати його, розігріти ся в его теплій крові. Та головна часть его істоти лишилася німа, безвладна, немов поражена громом. Сам не знаючи як і коли наблизив ся до крісла, де лежали его шабля і плащ, одяг ся, машинально салютував не знати кому, бо ніхто в салі не звертав на него уваги, і не озираючи ся, в затисненими устами і розбитим серцем вийшов із стрільниці.

Х.

— Так ось я вбив! — думав капітан. — Убив чоловіка, приятеля! Я убійця! Маю на совісті людське життя, а сам живу! Щож даліше? Куди тепер?

Вийшов на вулицю. Офіцери, що патрулювали тамечки, переждавши, поки перегомонів гук вистрілів, покинули свої становища і поспішили до салі. Здибавши капітана на ганку запитали його про щось, та він не зрозумів їх і пройшов мимо них без відповіді. Коли вийшов за браму стрільниці, видало ся йому, що з обсягу замешканого світа вийшов у якусь безбережну пустиню. Почував, що те, що було перед хвилию, що лишило ся за ним, се в мннувшина, а щось таке, що минуло безповоротно, обірвало ся за ним як міст підмулений водою, по котрім він пройшов на якийсь новий, незвісний беріг. Не верне вже там, відки вийшов, не побачить того, що лишив за собою. Те, що почнет ся в слідуочій хвилі, буде щось зовсім, зовсім нове і незнайоме. Чи буде зле, чи добре? Не знав сего, не був цікавий знати. Ріжниця між добрим і злим затерла ся в его душі, так як правого і лівого боку не має в безбережній безконечности.

— Я вбив його! Вбив чоловіка! — повторяв капітан помалу ступаючи вулицею. Дивував ся, що се стало ся так моментально. Дивував ся сам собі, що сей факт не зробив на него більшого вражіння, що викликав у его душі якесь зачудуванє, хвилеве ошомомленє, але не справив йому ніякого болю, ніяких моральних мук. Чув добре, що се вбійство зовсім відмінне від тих убійств, що практикували ся там, у Боснії, серед гір і скал. Там була війна, взаїмне мордованє, там убивати було обовязком і зовсім не доторкало ся

моральної істоти, не порушувало питання особистої одвічальності. Там треба було вбивати і с супокійним сумлінням командувало ся: Feuer! С супокійним сумлінням завдало ся кілька питань нещасливому зловленому з оружем у руці, а потім видавало ся засуд: розстріляти на місці! І наказ зараз бував сповнений — і нічого. Але тут! Тут ціна людської особи зовсім інша, питання особистої одвічальності встає перед сумлінням в цілій своїй грізній величі. А про те він чує ся супокійним як чоловік, що сповнив те, чого не міг не сповнити.

— Бо справді чиж міг я поступити інакше? Аджеж я не мав іншого вибору. Або без протесту лишити ся збезчещеним, без протесту дати наплюжити своє імя, свою честь, жінчину добру славу, або обмити її в людській крові. Страшна альтернатива, та на жаль неминуча.

Два червоні потічки крові, що з пробитих Редліхових грудей цюрком спливали на брудний, заболочений поміст і розпливали ся на нім в кружок не більший від денця склянки, живо станули йому перед очима. Так і ввижало ся йому, що стоїть тут же над ними, приклякає на коліна, нахиляє ся лицем до помоста і вдивляється в них, бере їх під люпу, аналізує, силкується ся віднайти мікроби тої моральної зарази, що так нагло, в такий загадковий спосіб затроїла серце его друга. „Blut ist ein ganz besondrer Saft“, — бренив йому в голові Гетівський вірш, оті іронічні та при тім глибоко символічні слова Мефістофелеві. Чи до особливостей сего соку належить і те, що він може виполоскати на примір чиюсь заплямлену честь? Чи добре імя мое і моєї жінки буде тепер безпечно супроти всяких злобних нападів, коли на ньому спочило те пурпурове колісце не більше денця склянки, притоптане ногами секундавітів на брудному помості в стрільниці? Чи наша рідина честь через пролив отих двох червоних струмочків зробить ся на ново чиста і ясна як свіжо вишліфване металеве зеркало, коли на примір уперед була брудна і заплямлена?

Ум капітанів позбавлений на хвилю можности реагування назверх, вглублював ся і вгризав ся в непрохідну гушавину таких питань і протиставлень, знаходячи якесь уподобанє в диких контрастах, та не шукаючи зовсім відповіді ані заспокоєня. В нім відбувало ся тепер щось подібне до розколюваня світла в оптиці. Вдарившись о факт твердий, гладкий і ясний по своїй суті („я вбив чоловіка!“) его

думка на разі не спосібна була опанувати і переварити всеї донеслости того факту, але розприскуючи ся на тисячні струмки і пасма, мінячи ся в різних колірах миготіла мов веселка, прискала летючою піною.

— Людське житє, се сон. Хто і як мене збудить, се на одно виїде. Я-ж міг тепер так само лежати і судорожно заціпленими долонями закривати прострілену грудь. Цікавий я, чи й до мене були би так сквапно прискочили на ратунок, чи може дали б міні були здохнути як собаці? А Редліх стрілив міні по над головою. За се дістав від мене кульку в груди.

Тільки тепер капітан почув і в своїй груді якісь безмірно болючі уколи.

— За се? — мало що не зойкнув силкуючи ся побороти те нове, страшне почутє. — Не вже за се? Ні, ні, ні! За те, що вчора мовив! За нечесну, печувану клевету, котрої не хотів відкликати. А чому не хотів? Чи з вродженої злоби? Чи може не міг? Не міг? Чому ж би не міг? А ну, тому, що те, що мовив, була чистісінька правда. Боже!

Се остатнє слово капітан скрикнув на голос і захитав ся на ногах. Туй-туй мав зомліти і був би впав, коли би майже несвідомо не був ухопив ся обома руками за стовп ліхтарні. Стовп був мокрий від талого снігу, холодний і ховкий. Єго дотик по хвилі довів капітана до повної притомности, та почутє болю і тривоги в єго душі не затихло, а противно, змагало ся с кожною хвплею.

Та страшенна, вонюча безодня, що вчорашньої ночі по розмові з Редліхом отворилась було перед єго ногами і в тій самотній боротьбі перед брамою помешканя мало що не довела його до якоїсь кровавої розв'язки, та безодня, котру він потім засипав і зарівняв величезним зусилєм своєї волі і своєї любови, засипав і затоптав, бачилось, на завжди, тепер знов роззявила перед ним свою пащеку. Була мов прочвара голодна жертви. Редліхова кров не наситила, не замкнула єї, а противно, зробила її більшою, глубшою, страшнійшою. А що, коли справді Редліх був невинний, а те, що він говорив, усе було правда? А! Аджеж Редліх говорив йому се не з власної охоти, не з якогось уподобаня до клевети. Говорив, бо мусів. Фатальна стріча з Юлією при обіді і зневага, яку йому зробив через се, змусили його оправдати ся. А хтож винен, що те оправданє витягнуло на денне світло таку безодню скандалу і підлости?

А зрештою — аджеж не сам один Редліх був і є в посіданю тої тайни. Аджеж усі офіцери очевидно знають про се, коли постановили виключити його зі свого товариства! Аджеж кождий з них готов був сказати міні те саме, що сказав Редліх. Значить? Коли так, то за щож я вбив Редліха? А радше чому він не вбив мене? Чому не зробив міні сего добродійства? Я був би вмер в тім переконаню, що вмираю як невинна жертва нечесної інтриги. А тепер? Чим я тепер?

Дійшовши до першої лавки на сьвері перед намістництвом сів звесилений і думав дальше. Прохожі, що тут илили непереривною рікою до Волоської церкви або вертаючи з ринку на Личаків, заглядали йому в лице, немов бачучи на ньому сліди внутрішньої душевної боротьби, здвигали раменами або півголосом висказували якісь йідкі уваги про капітана, що певно троха над міру вишив минулої ночі і тепер тверезить ся свіжим зимовим повітрем. Та капітан нічого не бачив, нічого не чув, зайнятий тою вбійчою боротьбою, що клетотіла в глибині его душі. В числі прохожих були також вояки, що йдучи до казарми салютували перед ним, робили „links schaut“ і проходили випростувані як тики. Капітан глядів широко витріщеними очима, але не бачив їх і зовсім не відповідав на їх німі повитаня. Ціле те муравльсько людей, що снували ся перед его очима, здавалось йому чимсь так безмірно далеким, чужим, ілюзійним, що даремно силував ся б видумати якийсь звязок між ним а своєю істотою.

— Та не вжеж моя жінка, моя Анеля до спілки с тою Юлією мала займати ся веденєм дому розпусти? Моя жінка, Анеля — і дім розпусти!

Ся думка, котру ще вчора вважав просто смішною в єї дивоглядности, чимсь неможливим і суперечним з усіми законами природи, тепер нараз видала ся йому чимсь таким простим, таким близьким, таким природним... Юлія, єї товаришка, вдова, жінка практична і без скрупулів. Анеля — соломяна вдова, двоє дітей, скупа пенсія, заробітку ні відки ні якого... Писала про лекції — аджеж се брехня! Грала колісь на фортепяні, та зовсім не так добре, щоби могла давати лекції. Значить — спільне підприємство! Гарненьке помешканє, меблі... пансіоник для дорослих панночок — і польованє на веселих пасажерів, маючих паничів, що бажають рафінованої і дістінгованої роскоші. Польованє на зо-

лотих пташків, котрих можна скубти. В першій ряді на військових, офіцерів і висші ранги! На аристократію! А доходи на половину. І отсе весь секрет єї ошадности і доброго господарованя! І отсе ядро і суть історії з бароном Рейхлінгеном! О, так! тепер розумію! Аджеж виїжджаючи я остерігав її перед ним. Виявляв для неї велику симпатію, глибоку пошану, бував майже день у день в нашій домі. Держала його в далека від себе. В своїх листах ніколи не згадувала про него. Се міні видало ся підозреним, та я не хотів робити її прикристи, розпитувати її докладно. А потім нараз ота моральна руїна баронова, ота шалена злість, що блискала в его очах при самій згадці про Анелю. Називав її на переміну ангелом і чортом. О, розумію, розумію! Визискала его наметність не задовольнивши єї. Вона і єї приятелька виссали його, довели до страти маєтку, честі і розуму. Як вони се осягли? Ах, чиж тяжко догадати ся?

І с шаленою бистротою, з якимсь чортівським ясновидженем капітан заглиблював ся в те море огиди, поринав у ньому, силкував ся змірити его глибину. Те, що ще недавно видавалось йому загадковим, запутаним, повним суперечности і темним, тепер розяснило ся нараз, робило ся зрозумілим, ясним і виразним як сяжневі букви. І він сквапливо, з неситим лакомством прочитував ту страшну книгу, котрої кожде словечко перед годиною рад би був змазати кровю власного серця. З безмірним огірченем мусів повтаряти сам собі, що досить утратити до тла всяку пошану для чоловіка, щоби наскрізь зрозуміти всі его найтайніші замисли і мотиви.

А всеж таки помимо сего пессімістичного погляду, помимо численних і важких познач, що потверджували вину Анелі, капітан чув, що не перестав любити єї, що в его біднім, непоправнім серці не перестала ще тліти іскорка привязаня до неї, ба навіть іскорка глупої, безглуздої надії, що все те може ще показати ся неправдою, лудою, дивоглядним сном, що єї чудові очи, єї слова, вся єї постать чародійським способом розібе, розгонить ті змори, розвіє хмари, заблісне новим, гарним блиском.

— А дідусь! А старий Гуртер! — пригадав собі нараз. — Аджеж я переглядав єї рахунки, де були виказані досить значні суми, які її прислав ріжними часами. Я бачив его листи, повні вдячности, батьківської любови. Аджеж

се не мана! І се в'ясняє все, все! Правда, тих сум я не справджував, не обраховував, листи переглянув побіжно. Чи до того міні було в ту пору! Рожеві хмарки щастя засло-нювали мої очі. Я був упевнений блаженним почутєм. Але ті документи існують, в них я маю непобориме оружє, с котрим буду міг виступити і завдати брехню клеветникам. Викличу процес, розпочну боротьбу за свою честь, боротьбу вже не з одним бідолохом як ось Редліх, але с цілим зага-лом. Так, се буде найліпша дорога! Нехай собі та Юлія буде й сто разів винувата, що се мене обходить! Могла Анеля приймати йїї не знаючи про єї огидний заробіток. Але очищення мушу добити ся, мушу — або...

Капітан встав і випростував ся. Новий дух вступив у него. Як потопленник хапає ся хиткої тростини, так і єго дух хопивши ся сеї думки про Анеліні листи і рахунки, шукав в них опори і ратунку і знайшов на хвилину. А знайшовши хоч сю крихітку твердого ґрунту під ногами він міг бодай по троха успокоїти ся, роздумати над тим, що дальше чинити. Що тут потрібно вчинків і то рішучих, про се не було сумніву. Кожда хвилина вагання і непевности могла по-вести за собою найпагубнійші наслідки.

А в таким разі поперед усього — дімісія з військової служби конечно потрібна і то як стій. Не для того лише, що кожда стріча з військовими тепер була би для него моральною тортурою а надто правдоподібно наразила б його на ряд нових конфліктів подібних до того, який вийшов у него з Редліхом, але також для того, що в тій акції, яку тепер мусів розпочати для реабілітації свого домашнього огнища, треба йому було повної свободи руху, свободи діс-понованя своєю особою в таким розмірі, який зовсім не дав би погодити ся з обовязком військової служби. А в кінці почував се капітан, що сама справа, яку тут прийдесть ся в'яснити, є така, що само єї публичне піднесенє зовсім не підхоже для військового чоловіка і що коли сам в тій хвилі не подасть ся на пенсію, то вже в найблизших днях може надіяти ся спенсіонованя ex offi, коли справа зробить ся голосною. Написане вчора поданє о дімісію, кинене на па-пір, як йому здавало ся, тільки на те, щоби догодити ди-вному жінчиному капризови, тепер придалось йому дуже. Не гаючись ані хвилини капітан подав ся до генеральної ко-манди, застукав до дверей „подавчого протоколу“ і вніс там своє поданє на величезне чудо та диво присутних у

канцелярії функціонерів, котрі бачили, як чемно і по приятельськи генерал позавчора витав прибувшого з Боснії капітана.

Вийшовши з канцелярії капітан рішився йти до дому. Була вже десята година. Мусить розмовити ся з жінкою, поговорити з нею по щирости, розповісти їй усе, закласти їй, щоби сказала правду. Мусить мати певність, знати все, але і добре, щоби знав, проти чого боронити ся.

Та ледво уйшов кілька кроків, коли з противного боку вулиці якась людська постать, побачивши його, зняла шапку в голови, почала махати нею, кланяти ся і робити різні гримаси. Капітан глипнув на того чудака, та не пізнавши його і думаючи, що се якийсь п'яний, відвернув ся і пустив ся йти далше. Тоді чудака, очевидно не насмілюючись кричати, підняв на собі плащ висше колін і кинув ся в вуличне болото, біжучи півперек за капітаном. Дігнавши його чудака знов зняв шапку і кланяючи ся всміхав ся широкими устами.

— Цілую ручки пана капітана! Пан капітан очевидно мене не пізнає? — мовив чудака.

Капітан з нехотя зирнув на него і буркнув:

— Ні, не можу.

— Я Сливінський, Віцко Сливінський. Я був приватдінером у пана капітана, ще в Боснії.

— А, Віцко! — мовив капітан подаючи йому руку, котру Віцко поцілував. — Ну, як же проживаєш? Що порабляєш?

— Добре міні, прошу пана капітана. Вислуживши в війську я вернув до дому. А що в Боснії був я ранений і одержав відзначенє за службу — памятають пан капітан, за ті патрони, що я ними виратував нашу компанію, — а тут не було з чого удержати ся, то дали міні місце доглядача при хорих у краєвім шпиталі.

Капітан усміхнув ся, коли Віцко згадав про патрони. Тямив добре сю пригоду, що стала ся голосною серед пілої боснійської валогі. Один цуг із его компанії, ганяючись за повстанцями Босняками, загнав ся був надто далеко між гори. На чолі цугу стояв капраль, добрий хлописько, відважний і рішучий, але не особливо інтелігентний. Інтелігенцію в тім цугу репрезентував Віцко і він ніс у своїй торністрі кільканацять динамітових набойів, що їх капітан зажадав був від військової коменди для якоїсь воєнної потреби.

Не бачучи небезпеки вояки розложили ся в маленькім ліску, уставили карабіни в піраміду, розложили огонь і почали пекти барана, що його вловили в часі походу через недалеку гору. Та коли спокійнісенько були заняті сею роботою забувши про всякі средства осторожности, роздав ся вистріл ось-ось за їх плечима. Перелякані посхапували ся, похапали карабіни, та в тій хвилі побачили, що цілий лісок з усіх боків був обставлений повстанцями.

— Не важте ся стріляти! — крикнув до них ватажок повстанців. — Бачимо вас усіх, кожного маємо на цілі. Коли тільки раз стрілите, в тій хвилі відповімо по своєму і кождий з вас упаде пробитий що найменше чотирма кулями.

Всі вояки оніміли з переляку і стояли с карабінами в руках, безраді, як барани призначені на варів. Один тільки Віцко, львівська дитина, не стратив присутности духа. В одній хвилі окинувши оком терен побачив, що лісок був зложений з досить рідких великих дубів, підшитих густим але низьким хащем. Побачив дальше, що повстанці обставили лісок з усіх боків, але очевидно побоювали ся, чи в хащах нема засідки і для того не підступали занадто близько. В его голові заблисла спасенна думка.

— Слухай мене, Миколо, — шепнув до капраля. — Роби що тобі скажу, а все буде добре. Кажі нам тепер зробити „Duckt euch!“ а сам балакай с тим Босняком. Подавай вид, що хочеш піддати ся, але торгуй ся як можеш найдовше. А сміло, не показуй по собі ніякого страху!

— Duckt euch! — крикнув капраль обертаючи ся до своїх вояків, і ті в одній хвилі за Віцковим приміром присіли на почіпки і щезли таким робом Боснякам з очей, хоч і не зовсім. Усе таки користь була та, що бодай не могли їх почисляти і мати на цілі.

— Що робите? — крикнув Босняк, котрий не розумів команди, але бачив, що его становище було тепер далеко не таке користне, як перед хвилию.

— Аджеж не стріляємо, — добродушно відповів капраль. — Я велів їм сісти, щоби кому з них не прийшла охота вистрілити. Знаєш, часом чоловіка рука засвербить.

— Проклятий Шваб! — буркнув Босняк, додавши своє звичайне масне слово по адресу спеціального святого тих „Швабів“, котрі в додатку говорили чистою руською мовою і могли з Босняками досить добре порозуміти ся без товмача.

— Так чогож хочете від нас? — питає капраль.

— Піддайтеся! — мовив ватажок.

— Гм, одним словом багато жадаєш, — цідив звільна капраль таким тоном, як коли би в Дрогобичі на ярмарку з якимсь чужосільним циганом торгував ся за конину. — А знаєш, брате, що нас чекає від нашого генерала, коли піддамося з оружжем у руках?

— А щож мене се обходить? — відгризнув ся Босняк. — А не можете з оружжем у руках, то піддайтеся так: на сам перед вложіть оружжя, а потім піддайтеся самі.

— Се ще гірше, — мовив капраль. — В таких разі нічого не виграємо.

— Як то нічого?

— А так, що коли ви нам голов не повідріжете, то нас пан генерал велить усіх порозстрілювати.

— Так щож маємо з вами робити? — питає ватажок, твердо переконаний, що відділ не може йому висмикнути ся з лапки.

— Або я знаю, — мовив капраль чухаючи ся в голову. — Не хотів би я вам кривди зробити, але не маю охоти задля вас тратити свою голову. Знаєш що, брате, чи не пристали би ви ось на яке: візьміть собі наші торністри і плащі, всі гроші, які маємо, запаси пороху і набойів, се все вам придасть ся, правда? А нас с карабінами пустіть, бо нам треба швидко дістати ся до нашого полку.

— Так? Не маєте часу? — з насміхом крикнув Босняк і почав нараджувати ся зі своїми товаришами. В тій хвилі Вічко прирачував до капраля і шепнув йому:

— Сховайся за дуба і командуй: огню!

В одній хвилині капраль скочив за дуба і крикнув:

— Feuer!

Гукнула сальва, аж гори залунали. Вояки укриті в хащах, стоячи на почіпки ціляли вигідно і положили трупом кільких Босняків, в тім числі й самого ватажка. Та се не було б їм багато помогло, бо повстанців було за надто багато, а мале число „Швабів“ додало їм відваги. Та в тій хвилі, коли вони й від себе хотіли дати огню до вояків, роздав ся страшений гук, аж земля задрожала. Один дуб на самім краю ліса разом с корінем вилетів у повітре і з страшним хряскотом розлетів ся на тріски, що наче град посипали ся на землю, досягаючи навіть деяких Босняків по головах.

— Гвалт! Швабам чорт помагає! — заверещали повстанці.

— Пали з другої! — крикнув осмілений капраль, і в тій хвилі на другім кінці ліса вибухнув другий динамітовий патрон, справляючи так само могутий а для Босняків так само загадковий ефект.

— Бога мі! — заверещали всі вони. — Шваби мають гармати! Ратуй ся хто може! Тікаймо! Тікаймо!

Вибух третього патрона заглушив їх крик. Під ослоною сих могутих фаєрверків цуг видобув ся с честю з небезпечної позиції, без ніякої страти, ще й завдавши побою неприятелеви. А Віцко за сей концерт одержав срібний хрест хоробрости і по вислузі місце доглядача в краєвім шпиталі.

— А я за паном капітаном шукаю вже цілу годину, — мовив Віцко.

— За мною?

— А так. Був у помешканю пана капітана. Вельможна пані сказала міні, що пан капітан певно є в офіцерськім касині. Пішов там, міні сказали: був учора, а тепер нема. Може є в полковій канцелярії на жовківськім. Пішов на жовкіське, міні сказали, що тепер має урльоп і не приходить, але може.

Капітан здивований перебив йому се займаюче оповіданє.

— Але чогож тобі так нагло запотребило ся від мене, що так за мною пошукуєш?

— Та міні самому, прошу пана капітана, нічого не треба, — відповів добродушно Віцко. — Але там у нас у шпиталі... знають пан капітан... учора привезли одного старого чоловіка... Пан капітан його знають, правда?

— Якого старого чоловіка?

— Він мовить, що пан капітан його знає. Впав учора і потовк ся на тротоарі. Се би ще нічого не значило, нічого собі не вломав. Але показало ся, що він уже два дни нічого не їв, з сил вибив ся. В шпиталі зацав у горячку. Цілу ніч усе пана капітана кликав.

— Мене?

— А так. Се звернуло мою увагу. Все „Ангарович“ і „Ангарович“! Я ночував при нім. Кілька разів питав його: „Чого, батьку, хочете від Ангаровича?“ Та звісно, він у горячці нічого не розуміє. Аж нині рано троха прийшов

до себе. Кличе мене і просить на милого Бога, щоб я відшукав пана капітана Ангаровича і просив доконче прийти до него і то як найскорше. А що я пана капітана знаю і власне мав іти до міста за іншими справунками, то й обіцяв йому се зробити.

— Але щож то за старий чоловік, що мене потребує? Як називає ся?

— Вчора не можна було від него нічого дізнати ся, такий був ослаблений. Навіть йісти не міг і ми мусіли годувати його як дитину. Аж нині рано сказав, що називає ся Михайло Гуртер.

Наглий удар грому ось тут обік него не був би так перелякав капітана, як виголошене сеї назви серед таких обставин. Що се знов за загадка якась? Гуртер, стотисячний богач, властитель кількох фабрик — два дни нічого не йів! Він має бути сей бідний старчик, що вчора впав на тротоарі перед его очима і для котрого він з милосердя дав гюльдена? Вихор думок, побоювань і підозрень, що вже по троха був успокоїв ся, на ново загудів і завертів ся в его голові. Одним рухом руки попрощавши услужного Віцка капітан кинув ся підбігцем на Бернардинську площу, скочив до першої стоячої там дорожки і велів везти себе до крайового шпиталю.

Гуртер сидів на ліжку, с подушкою підложеною за плечима і при помочи сестри милосердя йів росіл, коли капітан війшов до номеру. Се була могуча, костиста, але дуже вихудла фігура в грубій шпитальній сорочці і плетенім із заполочі кафтаніку надітім поверх неї. Его лице пофалдоване зморщками немов висушене яблуко мало колір старого пергамену і було обведене довгою, розчіхраною сивою бородою. Був подібний до костельного діда і капітанови вдавало ся навіть, що почув від него легенький запах церковного кадिला.

Побачивши капітана Гуртер увесь затряс ся і випустив ложку, що йійі власне ніс до рота.

— Ах!... синку! капітане!... Таки ти прийшов! — пробубонів тремтячим, перериваним і якимсь розбитим голосом. — Я ж просив Пана Бога... перед смертю... ох!... бо вже не довго, синку, о, не довго! Але сідай! Сідай ось тут, коло мене, близько! Маєш крісло? О, так! Подай міні руку!

Капітан мовчки взяв крісло і сів у головах коло Гуртерового ліжка. Їго серце стискало щось мов величними кліщами. Подав Гуртерови руку, котру дідусь притулив до своїх уст і обліяв слізми. Капітан силкував ся не допустити до сего; слізки старого чоловіка пекли його як краплі розпаленого олова.

— Що робите, татку? Дайте спокій!... скрикнув відриваючи свою руку від уст старого.

— Ні, ні! Не против ся! Дай руку, дай!... шептав Гуртер. — Я, старий дурень... старий дурень... (хлипане переривало йому бесіду) винен тобі... сю сатісфа... ох, ох!... факцію!... Бог мене карає.. і справедливо... за мої гордощі... за мої прокляті гордощі... і засліплене!...

Капітан в жалем і співчутем слухав тих слів, хоч їх порядок, їх причинний звязок був йому незрозумілий. Та про те не перебивав Гуртерови, що кінчали при помочи милосерної сестри своє сніданє, постогнуючи і від часу до часу заходячи ся кашлем так говорив дальше:

— Дурний я був, синку! Гордощі засліпили мене — ох! Знаєш, кого Бог схоче погубити... кахи-кахи-кахи!... Не можу!... Не потягну вже довго, а так багато мав би тобі розповісти! Знаєш, чую, що серце в мні замерзло. Не вмерло, живе ще, але замерзло. Хотіло би розтаяти, інколи стрепенеть ся, але само не може... Дурень, дурень!... Я сам заморозив його, а тепер від сего вмираю!

Перервав своє балаканє. Сестра заставила його зйісти решту росолу, що й так уже був геть вистив. Капітан сидів без думки і тільки механічно глипав очима на те, що діяло ся коло него. Тимчасом сестра нагодувавши Гуртера поклала подушку на єї звичайне місце, а потім помогла старому лягти, накрила його коцом і відійшла не мовлячи ані слова і тільки злегка кивнувши капітанови головою на прощанє.

— Так ось... що то я мав тобі сказати, — знов заговорив Гуртер підводячи на капітана свої очі без блиску, запавші глибоко і майже прислонені стрепіхатими бровами. — Спасибі тобі, тисячний спасибі за те, що навідав ся! Подай міні руку... не бій ся... хочу тільки приложити їйї ось тут, до серця... Знаю, знаю, ти добрий, щирый чоловік! Я дізнав ся про се, та аж по часі. Давнійше, коли я був маючий, коли я був сліпий, коли я морозив своє серце і огортав сталевим панцирем, — тоді не хотів я навіть чути ані зна-

ти про тебе Я ненавидів тебе з глибини душі. Я погорджував тобою. Я прокляв Анельцю, що вийшла за тебе замуж. Ох! Бог мене покарав. Спустив на мене два удари, синку, один тяжший від другого. Відібрав міні масток і відчинив міні очі!...

Хлипане без сліз, що потрясло цілим его тілом, не дало йому далі говорити. По тім надійшов довгий пароксизм кашлю, так що аж сестра милосердя прибігла, щоби перекопати ся, чи пацієнтови не грозить яка поважна небезпека. А коли кашель минув, у комнаті запанувала тиша і стояла кілька мінут, поки дідусь відхлипав ся і видихав ся на стілько, що міг говорити дальше.

— Перед чотирма роками я стратив усе, що тільки мав, — говорив далі Гуртер.

— Перед чотирма роками! — скрикнув капітан не можучи опанувати свого зворушення і кинув ся на кріслі мов опечений.

— Так синку, перед чотирма, — potwierдив Гуртер не розуміючи того зворушення. — Довга се історія... Підвели мене, ошукали — нехай їм сего Бог не забуде! Я лишив ся без кусника хліба. Зробили мене костельним дідом... Ой, важкий се хліб, та щож, я мусів... Тоді я згадав про вас, про Анелю, про тебе... Я довідав ся, що ти в Боснії.. Я написав до Анелі, вияснив їй своє положенє, благаючи ві помочи. Не відписала... По році я написав другий раз. Не відписала нічого... Я занедужав... Утратив місце... Старий, ні до якої роботи не спосібний... кому хочеть ся держати дармоїда! Прийшло ся жебрати, простягати руку по кусник хліба. Тоді я подумав, що всеж так... Боже мій! аджеж вона моя сестріниця! Аджеж я виховав, вивінував їйї! Адже чень не викине мене за двері. Про Анелю я так думав... і вибрав ся до вас. З Кракова... піхотою... по жебранім хлібі.. в голоді і холоді.. Ох, синку! Чую, що справедливо Пап Біг карає мене за мої гріхи. Алеж і кара его тяжка-тяжелька!

Капітан сидів при сих словах мов на тортурі. Кожде реченє мов гвіздь вбивало ся йому в тіло. Кождий войк старого мов шріба викручував йому сустав. Кождий напад кашлю палив його як смолоскіпа. Він силкував ся не глядіти на Гуртера, щоби не зрадити ся перед ним с тим, які страшні

муки завдають йому его слова. А старий викашлавши ся тяг дальше свою річ:

— Не відписала міні! Забула про мене і не хотіла пригадати собі. Може се й справедливо. Може так міні й належало ся за те, що я вперед забув був про вас. Та всеж таки повинна б була... Ох, синку, не дай Боже ані тобі ані їй коштувати того, що через ті чотири роки було моєю щоденною стравою!

Обтер важкі сльози, що покотили ся йому з очей і заблудили в глибоких зморщках лиця.

— Але ти — ти мене не відіпхнеш, правда? Даси міні пристановок на решту моїх днів? — обернув ся Гуртер тремтячим голосом до капітана.

— Алеж батечку! — скрикнув сей, обнимаючи обі его висохлі руки своїми долонями, — чиж могли ви хоч на хвилю сумнівати ся про се? Тільки видужайте на стілько, щоб могли відси рушити ся.

— О, видужаю, видужаю! — сквапно мовив Гуртер. — Чую, що Бог тебе посилає до мене. Сама твоя присутність додає міні сили і здоровля. Спасибі тобі, синку! Стокrotnie спасибі!

А потім мелянхолійно киваючи головою додав:

— Але ві бою ся... Анельці бою ся. Пильнуй еї, синку! Добра була дівчина, розумна, енергічна. Та я проклятий, я нещасливий затроїв еї душу! Я вщепив у неї ту пиху, ту погорду супроти низших, нужденних, упосліджених... Той страх перед недостатком і вбожеством... Ту погорду для бідноти... І бою ся, синку, щоби та хопта не приглушила в еї душі благодатних зерен. Аджеж не відписала міні ані раз, коли я їй признав ся, що я бідний і пропадаю в нужді. Не потішила мене, ве простягла міні руки с підпорою. Се, синку, злий знак, дуже злий! Сим оружем, яке я їй віткнув у руку, побила мене самого. Пильнуй їйї, бо се дуже небезпечне оруже!

Капітан блідий і холодний як труп глядів на Гуртера мертвецькими очима, а потім встав і почав сквапливо прощати ся зі старим. Чув, що довша его присутність на сьому місці, довше слухане Гуртерових слів доведе його до стеклости, до божевiля. Обнятий трівогою, яку почуввають люде перед апоплектичним ударом, він хапав ся вийти геть відси, на свіже повітре.

— Йдеш уже, синку? — жалібно мовив Гуртер. — Ну, йди, йди! Знаю, маєш занятє, маєш обовязки. Але навідай ся до мене, коли тільки будеш мати час! А потім, коли видужаю, заклинаю тебе на всі святощі, синку, візьми мене до себе! Дай міні куточок у своїм домі і кусник хліба! Не довго вже буду тобі заваджати. Тільки не дай міні згинути в голоду під плотом!

XI.

— Значить, брехала! І в тій точці брехала! — вертіло щось у мізку в капітана. — Обточила мене з усіх боків тенетами брехні. Боже, як майстерно грала свою роллю! Видала ся міні чистою, святою, невинною. Я був би голову свою дав за те, що ніяка лиха думка ніколи не доторкнула ся єї душі. А вона тимчасом... Показала міні фальшиві рахунки знаючи, що в зворушеню першої радості не буду в силі переглянути їх докладно. Показала міні фальшовані дідові листи, повні вдячності і ситої любови, а на дійсні листи голодного, нуждою побитого старця навіть не зволпла відповісти. Що се за вдача? що за серце? Чи чортиця, чи тільки комедіянтка?

А потім пригадав собі Гуртерові слова про затроене Анеліної душі пихою і погордою супроти бідних і почав міркувати холодно.

— Аджеж правда! Вихована в достатку і роскошах, в тісних середньовікових поглядах, з далека від дійсного життя і єго боротьби, з далека від терплячих і упосліджених людей відкиж могла навчити ся співчуття до них? Не привикла до ніякої позиточної праці в часі своєї молодости на те тільки була приготовувана, щоби бути куклою, ідеалом, надземною істотою, божеством і забавкою мужчини, але не людиною, не горожанкою. Їй дали виховане релігійне, то значить, їй вивчили катехізму, молитов, релігійних практик, але цілим вихованем, цілим житем, укладом, домашньою і шкільною традицією на завсігди попсовано єї етичні основи. А потім стало ся те, що мусіло стати ся!

Вийшовши зі шпиталю капітан звернув у тісну та круту не то вуличку, не то полеву доріжку, що вела на Пекарську вулицю, щоби найближшою дорогою дістати ся до дому. Тремтів при самій думці, що швидко зустрине ся з жінкою, буде мусів говорити з нею, почує єї нові викрутаси, нові брехні з новими доказами і буде мусів крок за кроком розпанахувати ту нужденну павутину. Почував безмірне обридженє до неї як до жінки спідленої, негідної єго назви. Якжеж глибоко впала в єго очах в протягу остатніх двацяти і чотирьох годин! Люцифер зіпхнутий з вершка небес на дно пекла не падав глибоше. І се була Анеля, мати єго дітей! І се була та жінка, що носила єго імя і без ваганя втоптувала його в болото! Так ось як виглядала та єго честь, для котрої віддав у жертву жите свого найвірнійшого друга!

Вулиця була пуста. Щоби втекти від думок, що мов пажирливі миши гризли єго нутро, капітан силкував ся придивляти ся найзвичайнішим річам довкола. Старанно читав написи на ввісках, виблідлі та сполоскані дощами. Числив стовпи і щєблі в штахетах. Довго вдивляв ся в лице гіпсової статуетки Мадонни перед інтернатом Змартвихвстанців, силкуючи ся в рисах сєго гіпсового лица віднайти щось схожого з рисами Анелі.

А потім нараз без ніякої видимої причини прискорив ходу, почав поспішати, мало що не бігти до своєї кватирн, немов би там лютив ся пожар і грозив комусь смертю або немов би загалом над камсь там зависла якась страшна катастрофа, а він своїм вчасним приходом міг її відвернути. І тільки тепер, в тій хвилі шаленої тривоги, безглузлого несупокою, прискороного бітя серця, що змагало ся по мірі єго наближеня до добре йому знайомої зеленої каменниці, він почув, що не зважаючи на всі стражданя, не зважаючи на незатертій сором, яким окрила єго імя, він усе таки любить її, любить сєю гарну, веселу, енергічну жіпку, ті глибокі, чаруючі очі, рожеві уста, блискуче, розкішне волосє, той гнучкий стан, той голос, ті рухи... Що зробить тепер, як розмотає той проклятий клубок, що його обпугав, про се не думав. Почував близькість катастрофи, глухий гук надпливаючої тучі с клетотячими громами, але не знав, не силкував ся вгадати, в кого вдарить перший перун.

Наближаючи ся до каменниці, де була єго домівка, капітан побачив, як до тої самої каменниці з супротивного боку, від Панської вулиці наближала ся досить незвичайна

група зложена в п'ятьох молодих дівчат повбраних у сукні крикливих і негармонійних колірів, у капелюхах с пір'єм, глянцями штучних квіток і величезними кокардами. Рухи і по-статі тих дівчат від першого разу свідчили про ремесло, яким вони займають ся. Ідучи вони кидали визиваючі по-зирки на мужчин, сміяли ся голосно і загалом старали ся звертати на себе увагу всіх прохожих. Їїх провожав один одинокий мужчина, чоловічок середніх літ, підсадкуватий, з лицем безсумнівно семітського типу, одягнений у звичайну цивільну, досить уже пришастану та нехарну одіж.

Ідучи тротоаром дівчата бігали очима по каменницях, а в кінці зупинивши ся напроти тої, де жив капітан, згідно показали пальцями:

— Тут! тут! В от сій зеленій каменіці.

Чоловік з лицем семітського типу не мовлячи нічого кинув ся на півнік вулиці до брами каменіці, а за ним пішли також дівчата хихикаючи і високо, з очевидним кокетством піднимаючи спідниці. Капітан зупинив ся в брамі і з зачудуванем поглядав на се незвичайне товариство. Чоловічок, що йшов на перед, увішов до сіней і тільки тут побачивши капітана зупинив ся і по хвиливі ваганю, доторкаючи ся правою рукою до шапки підійшов до него.

— Перепрашаю пана капітана, — промовив с тою підсолодженою покірністю, що властива кельнерам і поліційним ревізорам, — чи пан капітан живе тут, у тій каменіці?

— Так є.

— А не міг би міні пан капітан сказати, чи не живе тут яка пані капітанова?

— Пані капітанова? Яка капітанова?

— Якась вдова по капітані.

— О скільки знаю, ніяка капітанова вдова тут не живе.

— А що, не мовив я вам? — обернув ся чоловічок з видом тріумфатора до панночок, що стояли перед брамою каменіці не входячи до сіней. — Аджеж я переглянув усю мельдункову книгу в поліції! Ніяка капітанова вдова тут не живе і не жила ніколи.

— Тоді жила! — резолютно відрізала одна панночка і підкинувши в гору голову та зробивши визиваючу гримасу вирнула на капітана.

— Я б йійі зараз пізнала! — мовила друга.

— І я також! І я також! — хором обізваали ся інші

— Але о щож тут ходить? — запитав капітан.

— Та то, прошу пана капітана, є таке діло, — відповів чоловічок з лицем семітського типу, шкрябаючи себе по голові. — Я є ревізор від поліції, Гірш, а ті панночки, то є такі панночки, знають пан капітан...

І він моргнув значучо.

— Ні, не знаю, паче Гірш, — відповів капітан.

— То є такі панночки, що їм притрафіло ся нещасте... знають пан капітан, вони тепер вернули просто з далекого краю. А знають пан капітан, відки? Дві з Александрії, з тої, що в Єгипті, а три з Константинополя. І знають пан капітан, як вони там дістали ся? Оповідать, що якась пані капітанова, вдова по капітані зі Львова, молода, гарно вбрана — назви не тямлять, — прийїхала до Стрия чи до якого там іншого місточка і шукала служниці до Львова, вродливої, зручної дівчини, по змові сироти, обіцяючи їй добре удержане і добру плату. Ну, знають пан капітан, таких дівчат у Стрию і в кождім нашім місточку хоч на драбинний віз набирай. Зголосило ся їй кільканацять. Вона вибрала одну, чи дві, що їй найліпше сподобали ся і взяла с собою до Львова. У Львові зайїжджає с такою дівчиною до готелю і говорить їй, що вона сама на разі єї не потребує, але помістить їйї у своєї приятельки. Тота приятелька держить їйї кілька день, не дає їй нічого робити, годує їйї, — бідна дівчина просить роботи, а та жінка повідає, що сама єї також не потребує, але власне один знайомий із Станіслава просив їйї, щоби йому прислала служницю. Дівчина не має грошей на дорогу. Пані дає їй кілька гульденів на руку і сама йїде з нею до Станіслава. Там зустрічає їйї той знайомий, що подабає на заможного дідича-Вірменина, обіцяє дівчині золоті гори і йїде з нею дальше до Коломні, до Черновець, до Серету. Дівчина дурна, не знає, що з нею робить ся і куди йїде, тільки дивує ся, що воно так довго тягне ся. Дідич втикає їй в руку паспорт, що має показати на румунській границі, веде їйї через Румунію до Галацу, садить на корабель, веде до Константинополя — і продає... знають пан капітан, продає як шкапу. Продає до такого закладу... знають пан капітан!... А котрих там не продасть... в Галацу у него був склад, відтам уже віз цілими партіями... Отже котрих там не продав, то віз до Смирни, до Александрії або вислав ще дальше, до Бомбею, до Ріо Жанейро і Бог зна ще куди.

— Алез се страшенна історія! — скрикнув зачудований капітан. — Сему навіть вірити не хочеть ся!

— Ага, ага! — підхопив Гірш і потакуючи кивав головою, — не хочеть ся вірити, а про те воно чистісінька правда. Знають пан капітан, ми також в початку не хотіли вірити. Вже два роки тому назад писало по газетах, що в Константинополі і по інших турецьких містах відбувають ся зовсім явні торги на дівчата і що якісь агенти звозять там потаємно велику силу наших галицьких дівчат. Знають пан капітан, як то газетярі пишуть... може там в тім і є якесь зерно правди, але коли його газетяр дістане в свої руки, то зараз таку купу набреше, набаламутить, пароздуває, що сю крихітку правди навіть єї рідний батько не міг би пізнати. А поліція читає се і думає собі: як би се була правда, то був би хтось покривджений, хтось би ушімнув ся, ускаржив ся, ну, то в таким разі ми могли б узяти ся слідити сю справу. Але так, знають пан капітан, wo kein Kläger, da ist auch kein Richter. Газети собі пишуть, а ми мовчимо. Потім і газети перестали писати, знайшли собі щось нового до писаня, а ми нічого.

В сінях камениці було холодно, провівало. Ревізор Гірш, очевидно почувуючи собі за велику честь, що капітан так зацікавив ся сею справою і слухає його так уважно, поустяв поводи своїй балакливості і раз у раз їстипкулюючи, підморгуючи, перериваючи та перехануючи малював широко цілий хід і стан сеї дивовижної історії. Дівчата тимчасом стояли на тротоарі перед брамою і почали вже нетерпливити ся, не знаючи, що мають чинити і дожидаючи очевидно, що їм скаже ревізор.

— Знаєте що, пане Гірш, — перебив капітан безконечний потік єго балаканя, — дуже мене зацікавила отся історія. Пригадую собі, що перед кількома роками тут справді жила одна вдова по військовім — не тямлю вже чи то був капітан чи полковник. Може я буду міг допомогти вам відшукати її.

— А, я би за се пану капітанови був дуже, дуже вдячний! — мовив ревізор. — Бо знають пан капітан, чому? Се не проста справа. Се навіть дуже делікатна справа, не те, що проста крадіж або навіть убійство. А як ще тотя пані капітанова має яких знайомих військових, або як трафіш не на тоту, що треба, то... знають пан капітан, такий бі-

дний ревізор від поліції, то дрібна комаха. Роздавити їйї не трудно, коли хто має плечі.

— Ну, значить, подвійна причина, щоби брати ся до діла осторожно. Я тут у військових кругах досить знайомий і може буду міг дати вам деякі інформації, та хотів би поперед усього знати, як стоїть ся справа. Я-б вас запросив до себе, та у мене там жінка, дитина недужа...

— О, ні, ні! — поспішно скрикнув ревізор. — Зовсім не хочу робити панству ніякого клопоту.

— Може би ліпше було зробити ось як? Відішліть ви сих панночок — де вони живуть?

— В готелі, у Геккера.

— Значить, нехай ідуть до готелю. А коли винайдемо сю влочинницю, тоді покличете їй, щоби станули їйї до очей. Добре?

— Думаю, що так буде найліпше! — мовив ревізор, рад, що раптом здобув союзника в такій знатній фігурі, як капітан і при тім дивуючи ся, що сей незнайомий йому капітан так якомсь горячо бере собі до серця сю справу і ні відси ні відти накиднесь йому зі своєю підмогою. І обертаючи ся до дівчат мовив зовсім відмінним, острим і розказуючим тоном:

— Прошу йти до готелю і ждати на мене. Я там швидко надійду.

Дівчата, пішли розмовляючи голосно між собою, сміючи ся і частенько озираючи ся по за себе.

— А ми — мовив капітан по їй відході до ревізора — може би вступили де небудь тут близько до реставрації? Ви вже по обіді?

— О, ні! Де там при нашій службі думати так швидко про обід!

— Добре. Я також троха приголоднів. Зйімо разом обід і побалакаємо.

Ревізор чим раз більше почав набирати підозріння, та не давав нічого пізнати по собі, тим більше, що крім сподіваних інформацій йому всміхала ся надія на добрий обід в товаристві капітана. Вступили до Варшавського готелю. Капітан зажадав окремої комнати, замовив обід і бутельку вина і сідаючи при столі обік Гірша, що троха заклопотаний сидів тільки на половині крісла, промовив як найсвобіднійшим тоном:

— А, я забув вам представити ся, пане Гірш! Я капітан Ангарович. Перед кількома днями я вернув з Боснії. Здаєть ся, що ви з якимсь підозрінєм поглядали на мене, коли я обіцяв вам свою підмогу при відшуканю тої злочинниці...

— Алеж пане капітане! — скрикнув Гірш мов ужалений схапуючи ся з крісла. — Відкиж би я міг — —

— Сидіть, сидіть! — мовив капітан беручи його за рамя і втискаючи на крісло. — Не маєте чого так дуже відпирати ся. Аджеж се ваше ремесло — підозрівати, догадувати ся ріжних таємних звязків. Не думаю брати вам за зле вашого підозріня, зовсім ні. Але поперед усього йіджмо! — додав, коли кельнер приніс росіл і поналивав тарелі.

На кілька минут перервала ся розмова. Чути було тільки брязкане ложок о тарілки і хлюпанє плицу. Ревізор йів завзято, добросовісно, бажаючи замаскувати своє внутрішнє заклопотанє в тім незвичайнім положеню.

— Я вам усе витолкую, — мовив капітан випорожнивши свою тарілку. — Є тут справді деякий звязок, є щось таке, що мене спонукує доложити всіх сил, щоби відшукати сю женщину. Але докінчіть же насамперед своє оповіданє!

На лихо, ревізор був уже тепер далеко не такий горікий, як уперед.

— Мое оповіданє? — запитав з видом здивованя. — Що я пану капітанови маю більше оповідати?

— Ну, про ту... женщину. Як вона називаєть ся?

— Е, як би то ми се знали! — скрикнув ревізор. — Уже би вона була в наших руках. Ті дурні кози або зовсім не питали, як вона називаєть ся — капітанова тай капітанова! або хоч котра й знала, то забула.

— А відкиж знають, де вона жила?

— Декотрі — власне ті, що приходили сюди зо мною — пригадали собі, що по приїзді до Львова капітанова водила йїх на хвилю до свого помешканя на Пекарській. Тільки й усього знали, навіть нумеру дому не тямпили, аж треба було водити йїх на місце, щоби пізнали каменицю.

— Ну, а були у тої капітанової діти?

— Здаєть ся, що ні. Бодай ні одна з них нічого про них не згадувала.

Капітан віддихнув троха лекше.

— Ну, і богатож дівчат звербувала вона таким способом?

— А хтож се може знати? Бувала по всіх місточках, а де не була сама, там була єї товаришка. Доси вернуло їх із Турції сімнацять, але говорять, що там їх лишило ся далеко більше. Котру купив багатий Турок і запер у себе у гаремі, ся пропала на віки. А і з таких домів... значуть пан капітан... дуже тяжко їм видобути ся. Ті що вернули, мусіли переборювати величезні труднощі. Аж наша амбасада мусіла вмішати ся в те, щоби тим нещасним жертвам уможливити поворот до рідного краю.

— Алеж се страшенне! — промовив капітан немов сам до себе. — Вирвані з посеред рідні, з круга знайомих, з рідного краю, кичені в бездонне болото зіссутя, засуджені на вічну неволю, на забутє, на передчасну смерть або сто разів гіршу від неї нужду на чужині!... Аджеж від самої думки про таке положене можна одуріти. І та бестія не жінка брала за се гроші!

— Амбасада розслідила сю справу, на скілько могла, — говорив далі Гірш. — Турки платили за гарні, молоді і невинні дівчата навіть по сто і по двісті дукатів. За інші менше, як до згоди.

— Ну, але того, хто їх продавав, того агента — —

— О, сего вже маємо! — гордо перебив ревізор. — О, се хитрий лис!

— Певно жид.

— Ну, розумієть ся! — якось нерадо процідив Гірш. — Такий інтерес тільки жидом може стояти. Я певнісінький, що без него ані ота капітанова ані єї товаришка не була би й подумала про сей гешефт, що він їх наклонив до него і платив їм тільки малу частину того, що сам заробляв. Се вже розумієть ся само собою. Ну, та тепер йому урветь ся. Перед кількома днями на наше телеграфічне жаданє його арештовано в Будапешті. Від будапештенської поліції є донесенє, що при нім знайдено багато паперів, рахунків, квітів і цілий довгий спис єго помічників і помічниць. То, пане, буде для нас робота! То будуть лови по цілім краю!

Капітан аж стрепенув ся з обридженя, побачивши на лиці сего чоловіка проблиск якоїсь звірячої радості, радості вовка, що бачить стовплене в огорожі стадо овець і знає, що може рвати і дусити і гризти їх, і ні одна з них не здужає ані втекти ані супротивляти ся йому.

— Розумію вашу радість, пане Гірш, — промовив по хвилі, — та про те міні здаєть ся, що було би більше чого

радувати ся, як би ви панове перед тим були троха чуткіші і не дали собі в перед носа вивести і потопити в безвістях стільки невинних жертв.

— Чи то моє діло? — цілком розсудливо запитав Гірш беручи ся до принесеної печені. — Пане капітане, чи то я тут маю щось до розказу? Ми, ревізори, комісарі, є як ті пси: покажуть нам звіря, спустять з припону — наш обовязок зловити його. А решта не до нас належить, а до тих, що кермують ловами. У нас і без того багато роботи — ой, так багато роботи, стільки біганини, що чоловік ледво дихає. От і вчора вечір! Чи увірять пан капітан, що тут у самім Львові, в середині міста через кілька літ діяло ся щось дуже подібне до тих історій с торгівлею дівчатами? І ніхто не знав про се!

— А се що таке? — запитав капітан.

— Жила тут коло Домініканів така собі пані Юлія Шаблінська, називала себе вдовою, а властиво була так собі, розвідка. Ще молода жінка, порядна, завсігди с шиком одягнена, образована, бувала в товариствах... Від кількох літ за урядовою концесією удержувала приватний пансіон для дівчат, що покінчили виділову школу. Мала їх приготувувати до матури чи до якихсь там екзаменів. І подумайте собі, пане, перед кількома днями довідує ся поліція, що сей пансіон є властиво дім найстрашвійшого зопсутя. Там допускали тільки аристократію, богачів, висших офіцерів, але що там діяло ся в тім замкненім товаристві, се переходить усяку людську фантазію.

Кожде слово сего оповіданя було неначе ніж застромлений у серце капітана і обернений у кровавій рані. Облитий холодним потом, ледво дихаючи, мов на тортурах він ледво міг удержати ся на кріслі і блідими устами ледво видусив:

— Ну?

— Я тільки так для приміру говорю! — лепотів далше Гірш упоравши печеню принесену для обох і попиваючи вино, котре очевидно чим раз більше розвязувало йому язика. — Аджеж годі навіть подумати, щоби не один із панів належних до нашої висшої власти не знав про се. Самі там ходили! По місті голосно вишпнтують назви дуже грубих риб, що були там постійними гістьми. А про те все було тихо. Аж коли кілька дівчат із сего пансіону небезпечно ровхорувало ся, а кілька померло в шпиталю, коли звіржих

боків почали роздавати ся різкі голоси обурення, поліція му-сіла рушити ся. Вчора арештували ми сю паню і цілий єї пенсіон. Пане, кільки там в разу було крику і обурення і омліваня і комедії! Ай ай! А всіляких паперів, квітів, листів скільки забрано! Там то буде можна повичитувати гарні історії! Бе, але сего не пустять на світ. Вже там є такі, що подбають о те, щоби тільки те вийшло на денне світло, що їм буде догідне.

— Боже, Боже! — шептав капітан почувуючи, що щось страшенне стискає єго горло, здавляє груди. Гірш прийняв се за заохоту до дальшого балаканя і випивши пів бутельки вина торочив дальше, тепер уже зовсім свобідним, інколи просто докторальним тоном.

— А на що я се говорю, пане капітане? На те, щоби вам вяснити політику. Бо се не політика — коли дерево цвите, взяти і повбавити цвіт або потім позбавити зелені завязочки плодів. Але вичекати, аж грушечки достигнуть, а потім потрясти деревину і бачити, як усі вони спадають уже готові, гарні, соковаті — отсе радість! Отсе заслуга! А у нас, прошу пана капітана, інакше навіть не можна. Адже злочинець доки не сповнить злочину, не є й злочинцем. Щож би то міні було за те, як би я зловив того агента на примір в хвилі, коли він йїхав з дівчиною зі Станіслава до Черновець?

— Уратували б дівчину! — мовив капітан.

— Є, дівчину! Що дівчина! Дівчині одна дорога! — цінічно сміючи ся відрізав Гірш. — Я б йїї сьгодні відібрав від одного агента, а вона би завтра і без него пустила ся на пси. І се ще питає, чи я б уратував йїї від него. Він би міні сказав, що наняв йїї до служби, дівчина потвердила б і який же я маю спосіб доказати йому, що се не правда? Ще би мене самого оскаржив, а досить двох-трьох таких випадків і бідний ревізор буде позбавлений кусника хліба. Тепер, се вже інша справа! Тепер ми маємо в руках сліди, свідоцтва, зізнаня, листи, тепер ідемо на певняка, знаємо чого шукати і кого тягти. Тепер я можу піти і зробити на примір у пана капітана домову ревізію і пан не сміє міні сего заборонити.

Капітан схопив ся немов опарений окропом.

— У мене? Чи ви сказали ся? У мене?

— Ха, ха, ха, ха! — реготав ся Гірш на пів паним, на пів злорадним реготом. — Як пан перелякали ся! Ха,

ха, ха! Не бійте ся, паночку, я тільки на жарт так сказав, на той приклад, zum Beispiel.

Капітан по-маленьку, смакуючи краплину за краплиною пив вино зі своєї чарки, щоби показати ся супокійним і замаскувати смертельну блідість, що — чув се виразно — розливалася по всім його лиці. Гірш своїми малими блискучими оченятами вдивляв ея в него і на пів п'яно-добродушний, а на пів хитрий усміх грав на его лиці, розширюючи его грубі, м'ясисті губи і вказуючи за ними білі, крепкі зуби, немов готові рвати і шарпати живе м'ясо.

— То пан капітан цілих п'ять літ служили в Боснії?
— запитав він нараз.

— Так є.

— Пригадую собі троха пана капітана ще з давніших часів, ще яко поручника. Я був тоді кельнером у кавярні на Вірменській вулиці, знають пан капітан?

— Якось собі не пригадую, — відповів капітан подаючи вид, немов то він дуже пильно шукає в своїй пам'яті тої кавярні і того кельнера.

— О, так! Пан Ангарович! Пам'ятаю дуже добре! Всі офіцери говорили про пана... про панову жінку, що така молода, гарна, що так пана любить...

— Пане Гірш! — скрикнув уражений капітан, — прошу вас, сховайте ті спомини для себе!

— Ах, який же бо пан капітан! — підхопив Гірш не виходячи зі свого щасливого настрою. — Аджеж я не сказав нічого злого. Крий мене Господи! Я тільки дивуюся, як пан капітан міг так довгий час видержати в Боснії без жінки.

— Ну, щож, служба, обов'язок, — з нехотя буркнув капітан.

— О, так знаю, що пан капітан завсїгди пильнує свого обов'язку. Але за таку жертву повинні би пану капітанови дати золотий хрест заслуги. Га, га, га! Се не кожний потрафить! Лишити молоду жінку через п'ять літ соломяною вдовою!..

Се остатнє слово, висказане без ніякого глибокого наміру, раптом мигнуло в Гіршовій голові як електрична іскра і освітило такі ряди вражіннь, показало такі зв'язки між фактами, які він уперед, що правда, неясно підозривав, та котрі тепер его поліційний ум побачив ясно як на долоні. Він мовчав кілька хвилин, комбінуючи в душі все, що доси чув

і бачив. Чим довше думав, тим більшою радістю прояснювало ся его лице. Кидав ся на кріслі, робив наглі а прудкі рухи, немов нараз уся шкура почала його свербіти і ціла его фігура виявляла таку радісну перемену, що капітан придивляв ся йому в зачудуванем і обридженем.

— А вам що такого, пане Гірш? — запитав нарешті.

— Ах, нічого! Се тільки так. Се у мене часом так буває, — радісно відповів Гірш, а рівночасно моргаючи с комічно-таємним видом давав до пізнання, що ховає в душі якийсь секрет і мусить робити над собою найбільші зусилля, щоби в ним не зрадити ся. Та нараз прихильюючи своє лице, в тій хвилі подібне до лица грецького Сатира, близько до капітанового обличчя і довірливо моргаючи очима він запитав майже шептом:

— А прошу пана капітана, чи пан капітан справді живе там, у тій камениці на Пекарській?

— Ну, так, — мовив капітан мимоволі відхиляючи голову.

— А на котрім поверсі?

— На першім.

— І пані капітанова також там жила тоді, як пана капітана не було?

— Там.

— І дитина у пана капітана справді хора?

— Не знаю. Коли я виходив з дому, була справді троха не здорова. Та може вже йій ліпше.

Якесь неприємне почуте обридженя перед собою самим пройшло по капітановій душі, коли виголошував сю брехню. Та він почував, що від разу не може випутати ся і що сей проклятий, на пів п'яний жид з покірного і заклопотаного жидка починає переходити в ролю небезпечного противника, перед котрим треба мати ся на острозі.

Гірш усміхав ся на пів добродушно, на пів злобно, тим властивим жидівським усміхом, що так уміє дозекти до дна душі, гірше ніж найрізкійша зневага.

— О, певно вже виздоровіла. Зовсім виздоровіла і пішла до школи. Ге, ге, ге!

Капітан аж зубами заскреготав і що сили стиснув у долонях поруче крісла, на силу вдержуючи себе самого, щоби не кинути ся на сего огидника і не розчерепити йому голови.

— Пане Гірш! — гаркнув якомсь, задихавши ся від здавлюваної влоти.

— Нічого, нічого!... успокоював його Гірш. — Аджеж я нічого влого... Аджеж я розумію! О, все, все розумію.

— Що таке розумієте?

— Се вже моє діло. Ну, але пан капітан обіцяли міні щось сказати і не сказали.

— Що таке?

— Як то, що таке? Пан капітан мали міні сказати, для чого так цікавлять ся тою брудною справою... тою торгівлею дівчатами?

Капітанови похололо коло серця. Чув, що Гірш помаленьку, та певною рукою вбиває йому ніж у груди. В його голові мішало ся.

— Ах, се би довго оповідати...

— По що довго? По що довго? — по своєму всміхаючи ся цідив Гірш, не перестаючи ані на хвилю скося позирати на капітана. — Знають пан капітан, я се пану капітанови коротко скажу.

І Гірш положив руку на капітанових плечех, а в протягу дальшої бесіди почав навіть протекціоноально клепати його по плечі. На горе, зміст того балаканя був такий, що капітан уже не міг встати, вхопити крісло або виломити ногу від стола і одним замахом зробити кінець Гіршовим усміхам, балакавям і всім его плянам.

— Я знаю, пан капітан є добрий чоловік, службовий чоловік, гоноровий чоловік. Одним словом — благородний чоловік. Пан капітан для мене був дуже людяний і чемний, не погордував моім товариством. Я для того пану капітанови хочу щось сказати.

І нахилиючи ся зовсім аж до капітанового вуха мовив:

— Нехай пан капітан зараз ідуть до дому! Нехай пан капітан добре перешукають усі шуфлядки, шафки, коробки і комодки пані капітанової. І нехай пан капітан повилають усі папери, листи, білети візитові — але то все чисто! Хіба метрики і урядові свідоцтва нехай лишать ся. А тамте все нехай пан капітан завинуть у стару газету, занесуть до кухні і кинуть у огонь. Але то зараз!

Капітан сидів мов огомлений.

— Що се значить? Чого ви хочете? — запитав мов кривь сон.

Гірш не переставав плескати його по плечі,

— Ну, аджеж пан капітан — мудрий чоловік! Що пану довго говорити? Аджеж пан знають, я є ревізор поліції і вмю трошка думати. А тут прецінь не треба великої мудрости, щоби зміркувати, що ота вдова капітанова, що займала ся вербованем дівчат, се не хто інший, як тільки ваша жінка. А хто знає, чи та пані Шаблінська, що ми їй вчора арештували, не була також і з нею в спілці? Се дуже можливе, а комісарі, що перебирають папери тої пані, мусіли се вже й без мене віднайти. Нехай же пан капітан квапить ся! Я йду тепер на поліцію і коли ще там без мене нічого не викрито, то вже я постараю ся — в чемности для пана капітана се зроблю, бо пан капітан певно в тій цілій поганій історії зовсім невинний — що ревізія прийде до панства хіба аж десь над вечір або може аж завтра рано. Так значить — кланяюсь панови капітанови!

І не чекаючи капітанової відповіді Гірш ухопив капелюх і що духу вибіг з комнати.

Капітан кільканацять мінут сидів як скаменілий, без думок, без вражінь. Відчував глухо, що тепер усе скінчило ся, що нема вже куди далі, що ціль і інтерес життя знищені, що перед ним роззявлена бездонна, нічим не заповнена порожнеча. Відчував, що те, про що навіть не осмілив ся б подумати — величезна, нічим незмита, віковична ганьба впала на него і роздавлює його на шматочки своїм тягаром. Дізнавав такого почуття, немов би був зерном, що в шалених обертасах крутиться ся в гирлі жорнового каменя і нараз попадає під той камінь і моментально розприскуєть ся на тисячі частинок, на порошок, на муку, а кожда з тих частинок одну малесеньку хвилину відчуває ще безмірний біль справлений насильним вирванем єї з єї природного звязку.

Та нараз прокинув ся зі свого остовпіння. Його опанувала безумна тривога. Одно однісіньке слово держало в своїх пазурах цілу єго істоту, шарпало їй, кидало його в дрож і в горячку.

— Поліція!

Задзвонив, заплатив і кинув ся бігти до дому. Мав тільки кількадесять кроків, та про те йому здавало ся, що власне в тих кількох мінутах може там без него стати ся щось нечувано страшне. Може прийти поліція, вастати цілі купи обридливих паперів — се було тепер для него верхом усякої страховини. Які будуть наслідки сєго факту — про се не думав. Сама хвиля, коли поліція входитьиме до єго по-

мешканя, що ще вчора було для него земним раєм, сама ціль того приходу видавались йому тепер пеклом, мукою, якої не може знести ніяка людська сила. Треба відповідно приготувати ся на сю хвилю! Треба зробити, що буде можна!

І добуваючи остатніх сил капітан вбіг по сходах на перший поверх, швидко отворив двері і ввійшов до передпокою, а не заставши там нікого так само швидко, зовсім с таким самим нервовим поспіхом, як в день свого повороту в Боснії, відчинив другі двері і ввійшов до салону.

XII.

В салоні застав Анелю. Стояла при столику оперта о него лівою рукою з очима вліпленими в двері. Обое вирнули одно по одному і рівночасно мимовільний окрик зачудування вирвав ся з уст обоїх. Не пізнали одно одного. Обом показало ся, що від учорашнього пополудня, від хвилі коли бачили ся в останнє, минули десятки літ, що отсе стоять насупроти себе не живі люде, а якісь мари, що тільки слабо нагадують давно минувші, гарні і щасливі часи.

Гляділи одно на одно мовчки, мов закляті. Кожде крутило ся в колісці своїх власних думок і спостережень, кожде мучило си своїм власним стражданем, не почувавучи потреби ділити ся ним з другим.

— Чи се та сама Авеля, — думав капітан, — котру я вчора лишив у цвіті здоровля і свіжости, живу, енергічну, з блискучими очима? Чи се та сама зломана, зівяла і немов з хреста знята жінка, що йїї бачу перед собою? Лице єї постаріло о десять літ, на висках зарисували ся морщини, волосє стратило свій полиск, очи зробили ся скляні! Чи чарп якісь учора і позавчора застелювали мої очи і не давали міні бачити тої руїни, чи справді одна ніч, одна доба могла довершити такої великої переміни? Але щож могло бути сему причиною?

— Він зовсім посивів! — с переляком думала Авеля. — Єго лице пожовкло, очи запали ся глибоко, повіки червоні. Очевидно не спав усю ніч. Очевидно знає все. Очевидно все пропало, Ну, для мене нема вже ніякої несподіванки, але він бідний! Скількож він мусів перетерпіти!

Капітан усе ще стояв неначе вкопаний при дверех салону, не можучи відважити ся підійти ближше до жінки. Вона також не могла рушити ся з місця. В кінці капітан видобув із кишені квіт одержаний в канцелярії генеральної команди на своє подане о відставку і розвинувши його мовчки наблизив ся до стола і положив його перед Анелею. Вона уважно зирнула на ту зімцятую чвертку паперу, а потім усміхнувши ся сумовито кивнула головою.

Капітан мовчки зняв плащ і кинув його на софу, відперезав шаблю, а потім вийшовши до передпокою вніс відтам свою тяжку подорожну валізу, що єї доси не розпаковував. Поклавши її на помості близько кахлевої печі прикляк коло неї, знайшов у кишені ключик і почав звільна відпинати ремені і відмикати замки.

Анеля мовчки, мов зочарована, без руху придивляла ся єго роботі. Відчинивши валізу капітан нараз пригадав собі щось і не встаючи з помоста, в клячучій поставі і похилений лицем над валізою обернув голову і промовив до жінки рівнодушним голосом:

— А маєш там які папери?

— Які? — запитала Анеля ледво чутно.

— А ну, які небудь листи від твоїх агентів, квіти, рахунки, загалом усе, що моглоб тебе компромітувати.

— Не маю нічого.

— Пригадай собі добре! — мовив капітан не підносячи голосу, — а як маєш що небудь таке, то спали в кожній хвилі можемо тут мати поліційну ревізію.

— Не маю ніяких таких паперів, — відповіла Анеля так само рівнодушно, немов би давно була приготована на таку пригоду.

Бачучи, що він починає шукати чогось у своїй валізі і не думає тягти дальше розмови, вона сіла на кріслі, обернена до него лицем і пильно слідила за кожним єго рухом.

Пошукавши кілька мінут у валізі капітан, видобув із неї невеличкий, гарний, в слонову кість оправлений револьвер, почесний дарунок від товаришів, дарований йому на відїїзді із Боснії. На ручці виднів ся виритий напис „Zum Andenken“. Дуло було майстерно цїзельоване, покрите богатим орнаментом в стилю босняцких людових виробів. Капітан поклав сю гарну забавку на помості, а потім пошукавши ще хвилю в бокових торбинках валізи видобув

із неї пачечку патронів дібраних до сего револьвера. Знайшовши те, чого йому було треба, капітан не кваплячи ся поскладав знов у валізі все в давнім порядку, замкнув її, позапинав ремнями і виніс до передпокою. Вернувши назад узяв револьвер і патрони, поклав на столі, а потім обертаючи ся до Анелі з виразом холодної рівнодушности а навіть ненависти промовив:

— А тепер прошу тебе, вийди відсіля!

Анеля, що тільки тепер зрозуміла его постанову, не рушаючи ся з місця запитала:

— Що хочеш робити?

— Що се тебе обходить? Іди до дітей!

— А може мене се також обходить? — відмовила Анеля лагідним, несмілим голосом.

— Не має що тебе обходити! — понуро відмовив капітан розкрякуючи цинкову оболічку пачки і виймаючи патрони.

— Адже я твоя жінка! — ще несмілійше мовила Анеля, — значить, маю право знати — —

— Не маєш права, нікчемнице! — верескнув нараз капітан кидаючи ся до неї с кулаками. — Не маєш ніякого права, ти відьмо, що підкопала і знищила мое жите, мою честь, усю будущину моїх дітей! Іди геть відси! Іди геть і не спокушуй мене!

Плюнув і відвернув ся від неї. Тремтів увесь. Наглий вибух болю і розпуки розвіяв увесь его удаваний спокій, розсадив ту ледову шкаралющу, якою хотів обціпити своє серце, щоби не затремтіло перед сповненєм остатнього, рішучого вчинку. Впав на крісло відвернений від неї плечима і закрити лице руками. Сльози бризнули з его очей. Важке риданє затрясло цілим его тілом.

Анеля тимчасом тихо як мара встала з крісла, взяла револьвер і патрони і на пальцях вийшла до сусідньої комнати. Капітан усе ще сидів у тій самій поставі, коли почув наближенє дрібних кроків, коли м'які, ніжні дитячі рученята з обох боків ухопили його руки, а прекрасні, невинні дитинячі личка перехиляючи ся силкували ся зазирнути йому в очи. Капітан зірвав ся з крісла і з виразом найвисшої ненависти обернув ся до Анелі, що стояла на своїм давнім місці.

— Жінко! Сатано! Будь сто разів проклята за те, що в остатніх хвилях життя ти не ошадила міні ще й сего болю! О, ти мудра, хитроумна! Щоб ані один нерв не лишив

ся не розшарпаний, ані один мускул не перепалений пеколь-
ним огнем! Старим майстрам тортури до тебе б іти на на-
уку. Нехай тобі Бог сего ніколи не простить, так як я тобі
не прощу в остатній годині!

Анеля мовчала, стояла як кам'яна статуя. Тільки Цеся
чуючи такі страшні слова, котрих значіння не розуміла і ба-
чуючи батька в таким страшнім розворушеню, відступила від
него і прибігла до матери і тулячи ся до неї почала голо-
сно плакати. Михась стояв зачудований усе ще держачи
батька за руку.

— Татку! Що ти говориш! По що нас лякаєш? —
промовив він заступаючи йому дорогу і шарпаючи його за
руку.

Капітан глянув на сю маленьку людину і безмірна то-
ска обгорнула его душу. Вхопивши Михася в свої обійми
підняв його і обливаючи ся слізми почав обсипати поцілу-
ями его голову, лице і шию.

— Діти мої! Бідні мої діти! — простогнав він. —
Що то буде з вами! Що — буде — з вами, коли мене не
стане?

— Чи знов хочеш нас покинути? — запитав Михась.

В тій хвилі Анеля кинула ся до мужевих ніг. При-
павши на коліна і похиливши ся лицем до землі обхопила
его ноги раменами і з глибини своєї розпуки скрикнула:

— Антосю!

Голос єї роздавав ся мов із якоїсь великої глибини,
видав ся капітанови чимось таким чужим, таким далеким...

Коли Анеля числила на те, що розмягчивши его душу
видом дітей зможе тим легше штурмом вдерти ся в его сер-
це і перебороти его ненависть, то грубо помилила ся. Капі-
тан супроти неї лишив ся непорушений.

— Іди геть! — мовив коротко. — Не роби комедії!

Анеля не вставала.

— Антосю! Заклинаю тебе на любов тих дітей, що їх
хочеш осиротити, вислухай мене! Знаю, що я заслужила на
острий засуд і що не мину того засуду. А чез я не хочу
упевнювати себе. Хочу тільки, щоби ти мене зрозумів.
Аджеж ти любив мене, Антосю!

— О так! — гірко промовив капітан. — І вірячи тій
моїй горячій, сліпій любови ти зрадила мене!

— Ні! Клену ся Богом, своєю душею, невинними душами отсих дітей! Я була тобі вірна! Навіть одним помислом я не зрадила тебе!

— Хто тобі повірить! Аджеж ти откружила мене з усіх боків тенетами брехні! Аджеж ти грала передо мною комедію, удавала радість кривучи пекло на дні свого сумління!

Анеля все ще стояла на колівах, бліда, з лицем піднятим до капітана, держачи його за ноги. Капітан пустив Михася на землю і троха лагіднішим голосом промовив:

— Ну, встань і говори, що маєш говорити! Діти, ідіть до свого покою!

Анеля помалу встала. Діти стояли в нерішучості, в кінці Михась обертаючи ся до батька мовив:

— А не будеш бити маму?

— Ні, сину! — поважно відповів капітан.

Діти вийшли. Анеля слідила за ними довгим, наметним позирком, повним безграничної любови і невисказаної туги. Бачилось, що бажала на віки вбити собі в тямку, затвердити в своїй душі кожду найдрібнішу рисочку, кождий рух, кождий погляд, кожде слово тих двох маленьких істот. Коли щезли в сусіднім покою, коли двері зачинили ся за ними, аж тоді розсів ся лід, що, бачилось, доси обдавав її, зломала ся сила єї духа і заливаючи ся гіркими слізмами безвладна і майже знетямлена вона упала на крісло.

Капітан сидів на своїм кріслі холодний, недвижний і понурый мов чорна хмара, не почував у своїм серці ані милосердя ані співчуття для тої жінки, що таким безпримірним способом зруйнувала щастє своє власне і єго, кинула нестерту пляму на невинні голови сих дітей, ганьбою покрила їх імя. На дні єго серця мов гадюка заворушила ся думка:

— Коли б ти була вмерла, заким мала зробити се все! Я був би оплакував тебе як ідеал жінки і матері! Але тепер навіть умерти тобі за пізно.

Анеля перестала плакати, обтерла слізи і обернула очи до мужа. Єї лице не являло вже тепер того ледоватого виразу остовпіння і німого болю, ані тої покірности, що такою поганою плямою падала на него перед хвилию. Якийсь дивний огонь починав помалу розгарати ся в єї очах і випалювати румянці на єї так нагло і передчасно зівялих щоках.

— Так ти погорджуєш мною? Проклинаєш мене? — запитала звільна цідячи слово за словом.

Капітан тільки глухо застогнав замість відповіді.

— Ти хотів покинути мене і дітей без слова прощання?

— Щоб я був ніколи й не бачив тебе!

— Значить, ти ніколи не любив мене?

Капітан стрепенувся і кинувся на кріслі. Шалена злість знов почала ворухити ся в його серці

— Нікчемнице! Мовчи! Не згадуй міні про ту любов, котрої ти не гідна, котра пині стала ся для мене жерелом безконечного страждання! — крикнув він.

— Так ти задля страждань одного дня, кількох годин проклинаєш цілі літа щастя, ціле пасмо жертв, які я принесла для тебе?

— Що значуть усі ті жертви супроти сеї страшенної рани, яку ти завдала міні, відбираючи міні честь, пошану у людей, відбираючи міні охоту до життя, саму можливість людського існування? Аджеж бачиш, що тепер усе для мене скінчене?

Анеля випростувала ся і с погордою поглянула на него.

— Одно тільки бачу, що ти трус! тростина, що хитаєть ся з вітром! Се бачу, а більше нічого. Що для тебе скінчене? Що офіцери не хочуть приймати тебе до касина? Плюнь на них і не ходи там! Що військова служба буде для тебе неможливою? Плюнь на неї і вступи. Що побут у Львові буде для тебе за надто прикрий? Плюнь на Львів і осядь десь на селі, в горах!

— Але ганьба! Свідомість ганьби, що тяжить на тобі, на мні, на наших дітях! Ся страшенна свідомість, котру мушу завсїгди носити с зобою мов гадюку завішену при грудях! Чи й се нічого?

— О мій любий фарисею! Якеж то нараз делікатне сумління збудило ся в тобі! Страшенна, нечувана ганьба! А в чімже лежить ся ганьба? В тім, що моя жінка була в тихій спілці з жінкою, що удержувала підозрений дім, що вербувала дівчата призначені для таких самих домів. О страхіття! О встид! А скажи міні лишень, ти благородна і незаплямлена душе, кілько разів за своїх кавалерських або й некавалерських часів подавав ти практично помічну руку такому ганебному промислови, давав більш або менше щедрий заробіток таким жінкам? А ті твої благородні приятелі, що так люто обурюють ся на мій ганебний промисл,

— чи не для того се чинять, що самі аж надто часто підлягали єго покусам, аж надто багато грошей видавали на єго піднесенє? О вікчемні, підлі, брехливі! Аджеж із тих, що вчора веліли увязнити Юлію, що швидко й мое ім'я з чортівською радістю вивісять на шибениці ганьби і видадуть на наругу цілому світу, — аджеж із них майже кождий давно знав, що діяло ся у Юлії, а декотрі були там щоденними гістьми! Ні, я за мало сказала! Декотрі були прямо ініціаторами сєго підприємства, заслонювали його своїми плечима, своєю родовою або урядовою повагою! А тепер, коли годі вже його дальше заслонювати, — о, так! тепер ціле пекло ганьби і публичного осуду нехай паде на голови тих жінок, що — — О, як я погорджую вами! Як я ненавиджу вас, ви фарисеї, ви брехуни і лицеміри! Вчинок навіть найогиднійший, найбільша підлота не є для вас нічим. Вас лякає тільки осуд юрби, привид одвічальности. Добре схована підлота перестає бути підлотою, утаєний злочин є тільки доказом відваги і зручности!

Замовкла, бо духу їй не стало в грудях. Трясла ся як у лихорадці. Капітан вдивляв ся в неї зачудуванним, майже божевільним поглядом; йому здавало ся, що єї постать перед єго очима росте, розростає ся, перемінює ся на привид якоїсь грізної фурії з лицем таким страшним, що один єї позірк може вбити чоловіка. Він зовсім не надіяв ся такого обороту розмови, чув себе оголомшеним, пригнобленим, бо в душі мусів тим словам признати багато правди.

Анеля присунула своє крісло ближше до капітанового, сіла як раз насупроти него і дивлячись йому в очи заговорила зовсім зміненим, м'яким, жалібним голосом:

— А ти, Антося!... І ти осуджуєш мене, проклинаєш, ненавидиш! Ти перший кидаєш на мене каменем погорди. Ти, кого я так горячо, так вірно любила, для кого я не завагувала ся посвятити все, все на світі! Аджеж для тебе я покинула дідуся і єго маєток, пішла с тобою на вбожество, на недостаток, до якого вперед не була звикла. Любов побудувала міні золотий міст на тій дорозі. Ані на хвилю я не пожалувала свого кроку. Ані один докір не вийшов із моїх уст. Спокійно зносила я те, чого була би злякала ся моя душа, коли б я була давнійше могла собі се уявити. Я бачила, що ти відчуваєш мое положєнє, що турбуєш ся, що силкуєш ся вчинити так, щоби міні нічого не бракувало, та не знаходиш способу. Прийшли діти і наш стан значно

погіршив ся. Потаємно писала я кілька листів до старого Гуртера, укорюючи ся перед ним, унижуючись, навіть упідлюючись і благаючи його о поміч. Безсердечний, засліплений старець звертав міні мої листи нерозпечатані. Повликано тебе до Боснії. Я лишила ся тут сама з дітьми, на половині пенсії. Чи можеш уявити собі мое положінє? В кількох листах я натякала тобі на него, та бачучи з твоїх листів, що ті натяки гризуть твою душу і затроюють спокій а міні не приносять ніякої помочи, я постановила собі мовчати, писати тобі тільки про веселі річи, а сама собі радити. Я почала шукати лекції. Чи думаеш, що з твоїх приятелів, із тих панів військових, що тепер так ярко палають святим огнем обуреня на мою ганьбу, хоч один зголосив ся, хоч один забажав бодай у чім небудь допомогти міні? Ах, ні! Один зголосив ся, один предложив міні свою поміч! Се був барон Рейхлінген. Але ціною его помочи мало бути те, про що сама думка наповнює мене огидою і обридженєм. Я відіпхнула його, та він не хотів відчепити ся, волочив ся за мною, говорив міні виразно, що бажає самою своєю присутністю і невідступністю скомпромітувати мене в очах світа, а потім... потім мав надію, що оклеветана і засуджена загальною опінією ще перед сповненєм проступка, кінець кінців упаду там, де він хотів мене мати. Що мала я чинити? Не хотючи викликати скандалу, як потапаючий бритви я вхопила ся того способу, який піддала міні Юлія. Я подала вид, буцім то склонюю ся до его бажань, запросила його, щоби бував у мене, та рівночасно я запрошувала за всігди кілька резолютних панночек в Юльциного пансіону. Держачи ся в далека як хозяйка дому я лишила його в їх руках. Результат перевершив мої сподіваня. Зіпсований до шпіку костей барон швидко засмакував у їх товаристві ліпше як у моім. Пив, сипав грішми, одурював себе і силував ся одурювати нас усіх. Я приймала его гроші і дарунки знаючи, що коли їх не прийму, він кине їх у перші ліпші, може зовсім не такі потрібні руки. Я бачила, що він руйнував себе, та який же інтерес мала я здержувати його на тій похилій площі? І чиж могла я се вчинити? Остаточно Юлія взяла його в свої руки і при его помочи єї пансіон зробив ся тим, чим був до вчора. Спроваджував їй інших людей, лакомих роскоші, що шукали нагоди, щоби викидати гроші. А коли в кінці барон вичерпав свої фонди і впав так низько, що компромітував цілий офіцерський загал, по-

старали ся, щоб його перенесли до Боснії. Конець его знаеш!... Такий був початок моїх злочинів і моєї ганьби. Знаю, що й тут я не без вини, та знаю також, що були й інші винуваті, та на стільки зручнійші, що вміли заховати все шито-крито, сховати кінці, користати зі злого та не нести за него ніякої одвічальности.

Капітан сидів похиливши голову в важкій задумі. Жінчине оповідане зробило на него пригнобляюче вражінє. Не збуджувало співчуття, не загрило серця, обурювало його навіть розкриваючи ту брутальність, котрої якийсь запас лежить на дні душі кожного чоловіка, та с котрою кожний більш або менше старанно криє ся навіть перед самим собою, а для єї замаскованя люди повинаюдили багато приличних та делікатних слів. Безоглядне, спокійне розкритє тих низьких вчинків і мотивів в устах его жінки було для него чимсь дивовижним, несподіваним, боліло його як свіжо завдані рани. Та про те він вдумував ся в єї положіє, починав розуміти її і тим самим — починав судити її не так дуже остро.

— А про сю другу історію з дівчатами що маю тобі сказати? — провадила дальше свою річ Анеля. — Раз утративши пошану для людей, навчивши ся іграти їх чутями і віруваннями і вважати їх тільки матеріалом для визисканя, я пішла дальше тою дорогою. Чи тисячі не роблять так само, тільки в іншій формі? Знаеш, я придивляла ся нераз, як ось там у трафіці бідні жінки, зарібницї і жебрачки ставлять на лотерію. Рікою пливе те бідарство до трафіки, а кожда з них нераз через цілий тиждень уриває собі по крейцару на хлібі, уриває дітям на соли або на картоплі, щоби тільки могли в четвер відложити того „шістака“ і поставити його на лотерію. „Може дасть Матінка божа!“ — шепче і хрестить ся і молить ся тисячу разів. Аджеж держава обіцює їй за єї шістачка сотки, тисячі гульденів, маєток, добробут, запевнений достаток для цілої родини, конець нужди і непевности, одним словом — рай на землі! А що з того виходить? Тиждень за тижнем, рік за роком пливе оте бідарство до трафіки як ріка, плывуть шістачки до кас державних і творять міліони, а сума нужди, ошуканих надій, ущипнених бідним дітям шматків хліба, полін дерева і кришок соли не тільки не меншає, але росте, росте до величезних розмірів. І щож іншого робила й я, обіцюючи тим дівчатам добру службу і легку роботу?

Капітан стрепенув ся при тім супротиставленю.

— Жінко! — скрикнув він, — сам Сатана говорить твоїми устами! Застанови ся!

— Видко, мій любий, що ти не застановляв ся! — спокійно мовила Анеля. — Я мала досить часу, щоб обдумати се все. А в тім чиж то я перша, одинока в тій торгівлі? Ведеть ся вона то явно то тихцем від соток літ і наша шляхта частенько вела її до спілки з жидами. Не від нині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії і в Єгипті і в Турції і в Бразилії. І знаєш, коли подумаю, в яких обставинах, в якій нужді, в яким занедбаню і пониженю жила тут не одна з них, то міні здаєть ся, що не багато тратять, а може не одна багато й зискує ідучи там. Чи думаєш, що перед усіми я мусіла брехати, говорити, що їх потребую до служби? Десятки були таких, котрі прямо говорили міні: „А хоч би ви пані продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословити, щоби тільки видобути ся геть відси. Аджеж тут не лишає ся нам ніщо інше, як тільки з моста в воду, або на шлях ганьби, тай то навіть сей шлях не охоронить нас від нужди, голоду та неволі!“

Урвала. Якійсь неспокій пробіг по єї лиці. Кілька хвили надслухувала. В коридорі чути було стук мужеських кроків. Надближували ся до дверей передпокою, але потім знов віддалили ся горі сходами. Анеля вийшла і замкнула двері передпокою, а потім знов сіла насупроти мужа.

— Та що там я буду довго говорити про те, що стало ся і не може відстати ся? — мовила свобідно, майже весело. — Щось інше я хотіла тобі сказати. Подай міні руку. Так! І другу! Ну, бачиш. Аджеж знаю, що мусимо розстати ся, може навіть на довго. Будь мужем! Памятай, що у тебе є діти! Я... не можу... їх більше...

Тут голос єї дрогнув, уста порекривили ся судорожно і слъови знов бризнули з єї очей. Та вона пересилувала своє зворушенє і не обтираючи сліз, усе ще держачи мужеві руки в своїх долонях говорила поспішно :

— Памятай про дітей, Антосю!... Я виховала їх, як уміла і думаю, що не лихо. А дурниць ніяких с тим револьвером і так далі не роби! Не маєш права! Розумієш се? А про мене... коли часом... спогадаєш...

Надспільне, довго здержуване хлипане перервало її мову. Сльози з очей полляли ся потоком. Мов перелякана дитина тулячи ся до мужових грудей вона шептала уриваним голосом:

— Антосю! Антосю! Коли б ти знав!... Ти назвав мене... нікчемницею... без серця... без сумління... Твоя правда, та не зовсім, Бог міні свідком, що не зовсім! Я здавлювала своє сумління, се правда, та не позбулась его. Поглянь на мене! Аджеж я бачила, що вступивши до покою ти перелякав ся мого виду. Скільки я перетерпіла від учора!... Не тільки за тебе... не тільки за наших дітей... але і за тих! Аджеж я відчуваю їх долю, їх упадок, їх сором!... О, вір міні, радо віддала б я своє тіло на найстрашніші муки, віддала би свою кров і своє життя, щоби віддати їм те, що стратили через мене!

Капітан слухав тих слів, уриваних, поспішних, що дихали раз пристрастю, ніжною любовю, то знов розпукою і щирим жалем. Понура хмара висіла на его чолі. Жаль рвав его серце. Пізнав у тих словах давню Анелю, свою Анелю, котру недавно ще любив так горячо. Та рівночасно якась невмолима, незрима рука відпихала його від неї, якийсь таємний голос шептав йому в душі:

— За пізно! За пізно! Все пропало!

В тій хвилі брязнула клямка в передпокою, а в слідуєчій хвилі хтось торгнув за дзвінок. Анеля стрепенула ся і відскочила від мужа. Сльози тремтіли ще у неї на віях.

— Га! Йдуть уже! — шепнула.

— Хто?

— Поліція. Чую, що се вони.

— Ні, не бій ся! Не прийдуть так скоро. Ревізор Гірш обіцяв міні...

— Гірш? О, коли він замішав ся до сеї справи, то се певно вони. Ну, бувай здоров! Памятай про дітей, Антосю! А при поліцайниках... знаеш.. держи ся нейтрально, спокійно! Решту здай на мене!

І обнявши його правою рукою за шию витиснула на его устах довгий, довгий поцілуй.

Дзвінок забрязкав ще раз, с подвійною силою:

— Ну, йди, йди і відчини їм, — мовила Анеля, — бо дріт урвуть! Іди!

Капітан машинально встав і вийшов до передпокою. Відсунувши замковий ретязь відчинив двері. Перед дверима побачив комісара поліції в мундурі і при шпаді, обік него Гірша і ще одного ревізора, а за ними звисних йому вже з видження дівчат. Комісар салютував перед капітаном входячи до передпокою. Решта компанії ввійшла також.

— Перепрашаю пана капітана, — мовив чемно комісар, — але ми маємо тут залагодити маленьку урядову справу.

— Прошу, чим можу служити? — запитав капітан.

— Чи тут живе пані... (виняв записну книжечку і пошукавши в ній мовив далі) Анеля Ангаровичева?

— Так. Се моя жінка.

— А можемо бачити її?

— В якій ціли, коли вільно запитати?

— В ціли сконфронтования еї з отсими панночками а евентуально в ціли переслухання.

— Щож діяти! — мовив капітан. — Коли пан комісар має такий наказ...

— О, так, так! Маю виразнісінький. Прошу перекопати ся! — мовив сквапливо комісар показуючи капітанови поручене с підписом директора поліції.

— В такім разі прошу! — мовив капітан відчиняючи двері до салону.

В тій хвилі в покою сумежнім с салоном роздав ся легенький стук, немов би чимсь острим ударено о дубовий стіл. Мимовільний окрик вирвав ся з капітанових грудей. Він знав сей стук і ціле значіне его недавньої розмови з Анелею стануло перед ним ясне, в своїй страшній донеслости. Не звертаючи більше уваги на своїх ненавистних гостей він напруго кинув ся до того покою. Комісар і всі новопривбувші побігли за ним.

Нічого так дуже страшного не побачили. На софі в куті покою сиділа супокійно пані Анеля. Та не встала, коли до покою ввійшли гості. Її голова злегка похилена на бік спочивала на подушці софи оббитої репсовою матерією коліру бордо. Можна б подумати, що дрімала, як би не широко отворені, скляної подоби очі і на пів отворені уста, на котрих, бачилось, тільки що завмер окрик тривоги або розпущки.

Капітан кинув ся до неї. Підняв еї голову і тільки тепер побачив, що в правім виску знаходив ся невеличкий

отвір, з котрого плила кров помішана з білявою, густою матерією. Револьвер лежав на софі прикритий фалдою єї сукні. Не було ані найменшого сумніву, що Анеля аж до остатньої хвилини заховала повну ясність ума і певність руки. Вистріл був влучний і в одній секунді зробив кінець єї стражданям і покусам. Капітан довго вдивлювався в те лице, спокійне тепер, та пооране нестертими слідами перебутої від учора внутрішньої боротьби. Чуте облекшеня, що в першій хвилині блисло в єго душі, зараз же затьмило ся якимсь несказано гірким докором і почутем встиду „Вона відважила ся на се! Відважилась, на що я не відважив ся!“ Ті слова блиснули у него в голові. Та на диво, жалю в єго душі не було, а тільки якесь тупе почуте болю і безмірної втоми. На силу перемагаючи те почуте він мов сам не свій обернув ся до остовпілого комісаря і промовив рівним, тихим голосом:

— Пане комісарю, се моя жінка!

Комісар стояв мов у воду опущений.

— Пане капітане, — мовив по хвилі, — безмірно міні прикро, що наш прихід став ся причиною єї страшної катастрофи, але се не моя вина. Очевидна річ, що супроти такого факту наше урядованє скінчене.

— Перепрашаю пана комісаря, — скрикнув Гірш висуваючи ся наперед. — Аджеж маємо тут сих панночок. Сконстантоване головного факту, о котрий нам ходить, ще й тепер може бути доконане.

Капітан зирнув на Гірша поглядом повним дикої ненависти. Був би розшарпав сю погану ящірку, що навіть в тій хвилі, супроти маєстату смерти не зуміла бути нічим більше, як тільки поліцайником.

— Ну, так, се правда, — мовив комісар троха нерадо і ображений Гіршовою увагою, хоча мусів признати їйї справедливою. — Дівчата — обізвав ся до панночок, що в нім переляку придивляли ся тій сцені, — підійдіть ближше і придивіть ся тій пані!

Дівчата підійшли ближше до Анелі. Капітан підняв на них очи з виразом розпучливого благаня.

— Скажіть тепер, чи се та сама пані, що вас вербувала до служби?

— Ні, — відповіли дівчата в один голос.

Гірш аж підскочив, аж почервонів зі злости.

— Се не правда! — скрикнув. — Се не може бути!

— Пане Гірш! — строго унімнув його комісар. — Маєте мовчати! Прошу міні ще раз, рішучо сказати — мовив далі обертаючи ся до дівчат, — чи отся пані вербувала вас до служби чи не ся?

— Ні, не ся! — рішучо відповіли дівчата.

Комісар поклонив ся капітанови.

— Пане капітане, мій обов'язок сповнений. Супроти рішучого зізнання сих дівчат усяке підозріне супроти вашої жінки упадає. Ніяких паперів ані зізнань, котрі би прямо обтяжували її, ми не маємо, а за отсі наші відвідини вся одвічальність паде на Гірша. Я не чую себе управненим робити в вашім домі ревізію. В те, що стало ся в вашім домі в хвилі нашого приходу, ми також не маємо права ближше входити. Моє поважанє.

Капітан стиснув подану йому руку і вклонив ся на відхіднім панночкам. Якимиз благородними, майже святими видались йому в тій хвилі ті уцвалі, его жінкою так страшно покривджені дівчата, що в тій тяжкій для него минуті знайшли в своїх серцях на стілько людськості і самовідреченя і прощєня, щоб одноголосно, рішучо висказати се однісіньке, а в своїх наслідках таке важне слівце „ні!“. Се одно слівце погодило його з людською природою, з житєм, додало йому нового духа, нової надії. А коли ті нещасні, покривджені і втоптані в болото могли простити его жінці, то якеж право мав він розставати ся з нею в гірким, ненависним почутєм? І обливаючи ся рясними слізми він кинув ся на коліна перед трупом Анелі і цілував і обливав слізми єї холодні, костеніючі руки...

*

*

*

Сензаційний процес против Штернберга, Юлії і їх спільників відбув ся геть пізнійше. Назви Анелі ані раз не вгадано в тім процесі і єї самовбійство лишило ся тайною для всіх посторонніх. По в'ясненю, а радше загребаню тої нещасної справи капітанови явила ся можливість узяти назад своє поданє о дімісію з військової служби. Склонив його до сего головню Редліх, що по кількомісячній недугі виздоровів з рани завданої йому в поєдинку і перейшов жити до Ангаровича. Рада зробила його нездатним до військової служби і він обняв на себе обов'язки гувернера Ангаровичевих ді-

тей. І старий Гуртер, вийшовши зі шпиталю і оплакавши смерть Анелі, поселив ся у капітана і благословить его імя та пильцує его дітей як ока в голові. Капітан швидко авансував. Діти оплакують іще свою маму, шанують єї память як святощі, а капітан слухаючи їх жалібних спогадів про неї тільки сльози ковтає та шепче :

— Бідна ваша мама. Бідна ваша мама! Покинула вас не натішивши ся вами!

На Анелиній могилі нема ні хреста ні плити з написом, тільки високий кипарис, огорожений зелізними штахетами, знімає ся в гору рівно мов свічка в своїй густій, вічній зелені — вірний образ замкненої в собі енергії і невломної рішучости.

Відень, у надолісті 1892 р.

